TEXTE COMENTATE

Lyceum

Text ales
și stabilit,
tabel
cronologic,
prefață
și note de
STELA TOMA

DIMITRIE CANTEMIR

Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor

EDITURA ALBATROS

Scanned with OKEN Scanner

TEXTE COMENTATE

Lyceum

DIMITRIE CANTEMIR

Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor

EDITURA ALBATROS
BUCUREȘTI

Text ales
și stabilit,
tabel cronologic,
prefață
și note
de
STELA TOMA

TABEL CRONOLOGIC

1673 La 26 octombrie se naște Dimitrie Cantemir, într-o familie de răzeși de la Silișteni, în ținutul Fălciului (azi — județul Vaslui).
Tatăl, Constantin Cantemir, a luptat ca mercenar în războaiele din Polonia (unde a slujit 17 ani) ; de aici a trecut în Muntenia, pe vremea lui Grigore Ghica, de la care a primit slujba de ceauș spătăresc. Fără avere și cultură (n-a ajuns niciodată să știe măcar să se iscălească, deși cunoștea cîteva limbi), Constantin Cantemir ocupă totuși demnitatea supremă de domn al Moldovei (1685—1693), datorită conjuncturii politice și sociale de atunci.
Mama, Ana Bantăș, femeie învățată, era a treia soție a lui Constantin Cantemir. După cîțiva ani de conviețuire moare, lăsînd orfani nevîrstnici pe Antioh și pe Dimitrie.

1685 Intuind înclinațiile fiului său, Constantin Vodă aduce din Muntenia pe călugărul Ieremia Cacavela, om de mare cultură, căruia îi încredințează educația lui Dimitrie. Așa se face că savantul de mai tîrziu își desăvîrșea

pregătirea literară, filozofică; de limbă latină și greacă, de retorică și logică, încă din fragedă copilărie.

1688 Dimitrie schimbă pe Antioh, fratele său, la Constantinopol, în dubla calitate de învățăcel și de ostatic al tatălui său, garantînd credința acestuia. Aici preocupările tînărului moldovean au cuprins domenii multiple și o sferă largă de probleme. A învățat limbile turcă, arabă, persană, franceză și italiană, a studiat filozofia, etica, logica, istoria, geografia și muzica.

1693 La moartea tatălui său, boierii l-au chemat domn pe Dimitrie Cantemir ; o domnie neoficială, de o lună (martie-aprilie), deoarece turcii, cîștigați de Constantin Brîncoveanu — domnul Țării Românești — nu recunosc alegerea lui Dimitrie și numesc domn pe Constantin Duca.

1693—1695 Se retrage la Constantinopol ca exilat. Își face relații și se împrietenește cu mulți demnitari și învățați turci ; în acest fel reușește să pătrundă în bibliotecile și arhivele inaccesibile creștinilor, unde studiază cu multă pasiune manuscrisele și cronicile turcești.
Vastul material documentar studiat de Dimitrie Cantemir în decursul celor 22 de ani de ședere la Constantinopol îi va permite să cunoască foarte bine istoria și cultura popoarelor musulmane, pe care le-a înfățișat ulterior în lucrări de o mare valoare științifică. Prin operele dedicate popoarelor orientale,

Scanned with OKEN Scanner

Dimitrie Cantemir s-a afirmat ca primul nostru orientalist de valoare europeană.

1697 Participă la lupta de la Zenta, cînd turcii sînt înfrînți de Eugeniu de Savoia.

1698 În august i se tipărește la Iași *Divanul sau Gîlceava înțeleptului cu lumea sau Giudețul sufletului cu trupul* (românește și grecește), lucrarea care își înscrie autorul drept întemeietor al filozofiei românești. Fără să aparțină strict literaturii religioase, așa cum s-ar părea la prima vedere, *Divanul* este mai degrabă o carte de etică filozofică; în 1705 este tradus în arabă.

1699 În timpul domniei fratelui său Antioh (1696—1700), cînd era reprezentantul acestuia pe lîngă Poartă, se întoarce pentru scurt timp în țară pentru a se căsători cu Casandra, fiica răposatului domn muntean Șerban Cantacuzino.

1700 Termină *Sacrosanctae scientiae indepingibilis imago* (= *Imaginea științei sacre care nu se poate zugrăvi*, în traducere română *Metafizica*, 1928), operă scrisă în latinește la Constantinopol.

Deși orientarea generală a lucrării este mistic-religioasă, punerea în discuție a principalelor probleme ale filozofiei din vremea lui (teoria cunoașterii, teoria atomilor și a originii materiei, problema timpului etc.) face din Cantemir un precursor în filozofia românească.

Scanned with OKEN Scanner

1701 Cam în același timp a scris și *Compendiolum universae logices institutiones (= Prescurtare a sistemului logicei generale)* cunoscută sub numele de *Logica*, concepută în limba latină ; la noi a apărut în 1883 în *Operele principelui Demetriu Cantemir*, tipărite de Societatea Academică Română, vol. VI, p. 409—468. Lucrarea respectivă pare a fi luat naștere din intenția autorului de a da un manual clar, cu definiții sobre, destinat studiului ; este de fapt o tratare sistematică a regulilor de gîndire corectă.

1701—1705 Dimitrie Cantemir desfășoară o intensă activitate politică împotriva lui Constantin Brîncoveanu, puternicul domn muntean, și a influenței acestuia asupra scaunului Moldovei, în care reușea să-și impună cîte un om al său (Constantin Duca, apoi Mihai Racoviță).

1703—1704 Inventînd un nou sistem de notație, compune un tratat de muzică turcească, pe care-l dedică sultanului Ahmed al III-lea, în baza căruia pînă azi este citat printre clasicii muzicii turcești : *Tarifu ilmi musiki ala vegni maksus (= Explicarea muzicii teoretice pe scurt)*. Apar fragmente în „Revue musicale", VII, Paris, 1907 ; la noi, în „Analele Academiei Române", Memoriile Secțiunii literare, seria II, tom. 32, 1910 : T. T. Burada, *Scrierile muzicale ale lui Dimitrie Cantemir*.

În contextul întregii activități scriitoricești, preocupările pentru muzică ni-l înfățișează pe Dimitrie Cantemir drept omul integral de

Scanned with OKEN Scanner

cultură, un spirit cu preocupări universale după chipul umaniştilor.

1705 Scrie *Istoria ieroglifică*, „adevărat Roman de Renard românesc însă cu scopuri polemice“ (G. Călinescu, *Istoria literaturii române*, p. 44), o istorie secretă alimentată de rivalitatea dintre Cantemireşti şi Brîncoveneşti. Este a doua lucrare concepută în limba română. Ca orientare de idei, *Istoria ieroglifică* ni-l înfăţişează pe Cantemir drept „primul nostru scriitor social de nuanţă progresistă“, pe de o parte prin ura sa împotriva boierimii, simpatia faţă de ţărani şi răscoalele lor, iar pe de altă parte prin atitudinea faţă de asuprirea turcească şi intuiţia decăderii imensului imperiu otoman (vezi P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir, viaţa şi opera*, p. 255). La noi a apărut prima dată la 1883 în *Operele principelui Demetriu Cantemir*, publicate de Academia Română, vol. VI, p. 1—408.

1705—1707 Reuşeşte să cîştige domnia Moldovei pentru fratele său Antioh.

1710—1711 La cîţiva ani după aceasta dobîndeşte în sfîrşit tronul pentru sine. Idealul politic însemna pentru Cantemir, pe plan intern, înlăturarea oligarhiei boiereşti, iar pe plan extern, lupta împotriva stăpînirii turceşti.
În lupta împotriva turcilor Cantemir s-a aliat cu Rusia considerînd că este singura ţară, dintre cele vecine nouă, care poate ajuta efectiv Moldova în lupta ei pentru independenţă. Legăturile lui Dimitrie Cantemir

Scanned with OKEN Scanner

cu această putere datau încă din vremea şederii sale la Poarta otomană. De pe atunci el făgăduise lui Petru Tolstoi, ambasadorul Rusiei pe lîngă sultan, că, în caz de război, între imperiul ţarilor şi cel otoman, va trece de partea celui dintîi. Ca urmare a acestei atitudini încheie tratatul de la Luţk cu Petru I, ţarul Rusiei, vizînd pentru Moldova independenţa prin înlăturarea jugului otoman.

Curînd însă, după înfrîngerea ţarului la Stănileşti, Cantemir a trebuit să părăsească Moldova ; s-a stabilit în Rusia, unde a rămas pînă la moarte. În încheierea la *Istoria imperiului otoman,* Cantemir relatează cum în timpul tratativelor care au urmat după bătălia de la Stănileşti, turcii au cerut ţarului extrădarea lui, „rebelul principe al Modovei" (Ediţia românească, 1876—1878, p. 793). Petru I le-a răspuns : „Aş putea să dau turcilor toată ţara pînă la Kursk, pentru că îmi rămîne speranţa de a o recupera, dar nu pot în nici un mod să frîng credinţa şi să extrădau pe un principe care pentru mine şi-a lăsat principatul ; căci este cu neputinţă a repara onoarea ce o dată s-a pierdut" *(ibidem).*

La plecarea în Rusia, Dimitrie Cantemir a fost însoţit, în afară de membrii familiei sale, şi de un mare număr de oşteni, curteni, printre care şi Ion Neculce, cronicarul de mai tîrziu.

1713 Moare doamna Casandra, soţia lui Cantemir, în vîrstă de numai 30 de ani.

Scanned with OKEN Scanner

1714 Este ales la 11 iulie membru al Academiei din Berlin, o înaltă societate ştiinţifică înfiinţată de Leibniz şi patronată de regele Prusiei. În diploma acordată cu acest prilej se subliniază rarul exemplu ca un principe — prin definiţie ostaş şi om politic — să-şi consacre talentul şi eforturile cercetării ştiinţifice. De la înălţimea unei asemenea tribune, la sugestia şi cererea acesteia, Cantemir avea să se adreseze lumii învăţate a timpului său, făcîndu-şi cunoscută patria şi trecutul neamului prin *Descriptio Moldaviae* şi *Historia moldo-vlahica.*

Este prima dată cînd un român devine membru al unui important for ştiinţific din străinătate, fapt care consemnează, de altfel, afirmarea culturii româneşti pe plan european.

1716 Scrie *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae (= Descrierea statului vechi şi contemporan al Moldovei),* lucrare care apare la noi pentru prima dată — tot în limba latină — la 1872 în *Operele principelui Demetriu Cantemir,* tipărite de Societatea Academică Română, vol. I, p. 1—154 ; mai tîrziu apare în traducerea începută de Papiu Ilarian şi terminată de Iosif Hodoş, la 1875, în vol. III al aceleiaşi colecţii, p. 1—171. Alte traduceri româneşti : în 1825, sub titlul *Scrisoarea Moldovei,* la Mînăstirea Neamţ, şi în 1865 la Iaşi ; sub titlul *Descrierea Moldaviei,* tot la Iaşi în 1851. Lucrarea cuprinde, pe lîngă geografia fizică a ţării, şi date referitoare la sistemul de cîrmuire, organizarea

Scanned with OKEN Scanner

statului, viața poporului, cultură, obiceiuri etc. Ideea fundamentală a cărții este latinitatea limbii și a poporului român.

Pe lîngă acestea, *Descrierea Moldovei* se remarcă prin pagini de o neasemuită frumusețe închinate naturii plaiurilor moldovenești. Prima carte a lui Cantemir care ne făcea cunoscuți opiniei publice intra în circuitul cultural european, la cîteva decenii după publicarea textului latinesc, în diverse traduceri, care au precedat cu mult transpunerea lucrării în limba română (în 1769 apărea la Hamburg o traducere în limba germană, peste doi ani o a doua ediție la Frankfurt și Leipzig — 1771 ; în 1789, la Moscova, o traducere rusească).

1714—1716 Cam în același timp cu *Descrierea Moldovei* redactează și *Incrementa atque decrementa aulae othomanicae (= Creșterea și descreșterea curții otomane)*, lucrare care avea să lămurească pe deplin marele interes suscitat în Rusia și Europa de informațiile unuia din cei mai buni cunoscători ai istoriei musulmane. „În inima acestui imperiu puțini puteau înțelege mai bine decît Dimitrie Cantemir cursul inexorabil al «descreșterii» otomane, de care erau legate și aspirațiile către libertatea patriei sale. Structura și însușirile, cultura și experiența făceau din prințul român un excelent expert în «chestiunea orientală»“ (Virgil Cândea, *Marile aniversări UNESCO, Dimitrie Cantemir, 1673—*

Scanned with OKEN Scanner

1723, 300 de ani de la naştere, Editura enciclopedică română, p. 9).
Transpusă în engleză (la Londra în 1734), în franceză (la Paris în 1743) şi în germană (la Hamburg în 1745), lucrarea, despre care traducătorul german încheia zicînd că dă în mîinile publicului său o carte ce nu-şi are perechea, apare în limba română la peste un secol şi jumătate de la data la care a fost concepută (Vezi *Istoria imperiului otoman, creşterea şi scăderea lui*, cu note foarte instructive de Demetriu Cantemir, principe de Moldavia, tradusă de Dr. Iosif Hodoş, vol. III—IV, Bucureşti, Ediţiunea Societăţii Academice Române, 1876—1878, p. 1—793).

1716—1718 Scrie *Vita Constantini Cantemyrii* (= *Viaţa lui Constantin Cantemir*); apare la noi, tot în limba latină, la 1883, în *Operele principelui Demetriu Cantemir*, publicate de Academia Română, vol. VII, p. 1—85, iar la 1925 şi în traducere, ediţia N. Iorga. În 1783 apare la Moscova o prelucrare în limba latină şi rusă de T. S. Bayer. Lucrarea este „întîia biografie istorică românească“ şi „prima monografie modernă, ca spirit şi metodă, a unei domnii“ (George Ivaşcu, *Istoria literaturii române*, I, p. 255). În paginile cărţii Dimitrie Cantemir pledează pentru dreptul de moştenitor al tronului tatălui său, iar în ceea ce privesc datele biografice asupra acestuia, se observă o oarecare tendinţă de idealizare a lui Constantin Vodă.

Scanned with OKEN Scanner

1717—1718 *Evenimentele Cantacuzinilor și Brîncovenilor* a fost scrisă în limba rusă ; la noi a fost publicată pentru prima oară în „Arhiva românească", vol. II, Iași, 1841 și în *Operele principelui Demetriu Cantemir*, tipărite de Societatea Academică Română, vol. V, p. 1—46, sub îngrijirea lui G. Sion, 1878. La 1783 apare în traducere germană (Riga, St. Petersburg, Leipzig), iar la 1795 în traducere greacă (Viena). Cantemir caută să contureze prin această scriere ideea că neînțelegerile dintre cele două mari familii au favorizat întărirea jugului otoman.

1717 *Historia moldo-vlahica* (inedită) este o lucrare de 96 pagini, scrisă în limba latină, care demonstrează romanitatea poporului român, unitatea de origine și de limbă, continuitatea lui pe teritoriul vechii Dacii. Ca și *Descrierea Moldovei*, cartea respectivă fusese cerută de Academia din Berlin.

1719 Se mută din Kiev (unde venise din Ucraina în prima parte a șederii în Rusia) la Petersburg, ca senator.
Se căsătorește cu o prințesă Trubețkoi, Anastasia.

1720 Cantemir îl însoțește pe țar în Persia.

1721 Țarul îl face senator și consilier intim. În această calitate participă nemijlocit la conducerea statului, la pregătirea și traducerea în viață a unor importante acte de stat, inițiate de Petru I.

Scanned with OKEN Scanner

1722 la parte cu ţarul Petru I la expediţia din Caucaz şi tipăreşte, tot atunci, din porunca acestuia, *Kniga sistima ili sostoianie muhammedanskoi religii (= Sistema religiei mahomedane).* Cartea fusese scrisă mai întîi în limba latină, în 1719, sub titlul *Curanus,* apoi a fost tradusă în rusește și tipărită ; ea cuprinde o descriere a civilizaţiei musulmane (religie, organizare a învăţământului, creaţie artistică, filozofie, justiţie, viaţă populară, medicină), cu foarte preţioase informaţii. Titlul lucrării exprimă părerea autorului potrivit căreia religia, cel puţin la mahomedani, avea un sens foarte larg. „De aceea a şi pus în titlu cuvîntul *sistema,* care arată că lucrarea tratează despre tot complexul de cultură în legătură cu religia“ (P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 213).

La 1805 a fost tradusă şi în bulgară.

Traducerea românească, *Despre Coran,* a apărut mai întîi în „Analele Dobrogei“, vol. VII, 1927, următoarea a apărut sub titlul *Sistemul sau întocmirea religiei muhammedane,* traducere, studiu introductiv şi comentarii de Virgil Cândea, Editura Minerva, Bucureşti, 1977.

1717—1723 Despre trecutul neamului său, aşa cum îl crezuse pe scurt în *Historia moldo-vlahica,* D. Cantemir mărturisește că „întîi pre limba lătinească izvodit, ... [apoi] pre limba românească [l-a] scos“ *(Hr. 1)* [1], pentru că ar fi fost

1 Sigla respectivă, cu cifra de alături, indică *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor* şi pagina originalului.

nedrept să nu vorbească în limba conaționalilor săi.

Cu *Hronicul*, D. Cantemir „pune temeliile istoriei critice a românilor, reia ideea cronicarilor moldoveni despre unitatea de origine a poporului român, idee căreia îi dă însă un fundament critic bazat pe o vastă erudiție" (P. P. Panaitescu și I. Verdeș, *Dimitrie Cantemir, Opere, Istoria ieroglifică*, Editura pentru literatură, București, 1965, p. XXII).

Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor este cunoscut la noi, mai întîi în Transilvania, în copii manuscrise (1730, 1756). În 1835—1836 este tipărit la Iași, în două volume (editor G. Săulescu), și după aproape șapte decenii, la 1901, apare în *Operele principelui Dimitrie Cantemir* publicate de Academia Română, tomul VIII (editor Gr. Tocilescu).

Deși majoritatea lucrărilor lui Cantemir au fost concepute în latină, greacă, turcă sau rusă, unele dintre ele bucurîndu-se de o largă audiență în rîndurile oamenilor de cultură ai vremii și fiind traduse în arabă, franceză, germană sau engleză, nu trebuie să ne scape din vedere, ca un fapt deosebit de semnificativ, că savantul moldovean, în ciuda nenumăraților ani petrecuți în afara granițelor țării sale, și-a început și și-a încheiat activitatea de scriitor cu lucrări în limba română: *Divanul* (1698) și *Hronicul* (1723).

1723 În ziua de 21 august, moare, de diabet, la moșia pe care i-o dăruise țarul și care-i purta

Scanned with OKEN Scanner

numele. Dimitrievka, cel mai învăţat principe din vechea istorie a poporului nostru. Este înmormîntat la Moscova, la 1 octombrie 1723, în mica biserică Sf. Constantin şi Elena, clădită de el, alături de prima lui soţie, Casandra Cantacuzino, şi fiica lui, Smaragda. Mai tîrziu s-au adăugat aici şi mormintele Mariei Cantacuzino, fiica lui Dimitrie Cantemir, şi a lui Dimitrie, fiul lui Antioh Vodă.

Osemintele lui Dimitrie Cantemir, aduse în patria natală în 1935, odihnesc azi la biserica Trei Ierarhi din Iaşi.

Scanned with OKEN Scanner

PREFAȚA

În panteonul istoriografiei moderne românești Dimitrie Cantemir are un loc aparte, unanim recunoscut, acela al deschizătorului de drumuri, al celui care a pus piatra de temelie în cercetarea istorică de profil științific. Constatarea respectivă nu poate surprinde azi pe nimeni dacă se are în vedere pasiunea și predilecția timpurie a lui Dimitrie Cantemir pentru studiul istoriei : „Mai din copilărie pănă acmu mai la bătrîneţe, tot în răsturnarea și cercarea précum a celor vechi, aşe a cestor mai noi istorii și scrisori (cînd vremea și mîna ni-au dat) nepărăsit ni-am nevoit“ (*Hr.* 73).

Bogăția informației, atitudinea critică față de izvoare, discernămîntul în selecția acestora ridică pe savantul moldovean mult deasupra compatrioților, antecesori în materie și chiar deasupra altor istorici contemporani. „Considerațiile lui Cantemir, noi într-o operă de istorie de la începutul secolului al XVIII-lea — cînd se scria istorie înșiruindu-se întîmplările în legătură cu casele domnitoare

sau coborîndu-se la istoria galantă a aceloraşi —, impun“ [1].

Opera lui Dimitrie Cantemir, în totalitatea ei, aparţine deopotrivă culturii româneşti şi celei universale, datorită : formaţiei şi opţiunilor autorului ei, datorită tematicii şi destinaţiei ei, precum şi receptării de care s-a bucurat.

În cultura europeană a secolului al XVIII-lea învăţatul român, prin instrucţia primită, prin viaţa pe care o dusese (între turci — 22 de ani —, în Rusia — 12 ani), prin latinizarea cugetării şi activităţii sale literare putea fi socotit mai degrabă un cosmopolit.

Ponderea mare a lucrărilor sale cu caracter istoric — opţiunea sa mergînd îndeosebi spre istoria naţională — şi sentimentul de adînc patriotism care a alimentat naşterea şi orientarea acestor lucrări fac neîndoielnic din Dimitrie Cantemir un reprezentant fidel al intereselor neamului său.

În întreaga sa activitate, Dimitrie Cantemir a îmbinat însuşirile unui mare om de stat cu cele de savant enciclopedist.

Ca domn al ţării, a luptat împotriva regimului oligarhic boieresc din Moldova şi a ridicat steagul luptei împotriva dominaţiei otomane. La curtea ţarului a militat alături de acesta pentru marile reforme care aveau să

---

1 I. Minea, *Despre Dimitrie Cantemir, omul — scriitorul — domnitorul*, Iaşi, Institutul de arte grafice şi Editura Viaţa românească, 1926, p. 147.

Scanned with OKEN Scanner

facă din Rusia lui Petru I o putere de prim rang în Europa acelor vremuri.

Ca savant s-a afirmat în calitate de orientalist, istoric, geograf, filozof, logician, etnograf, muzicolog, filolog, biograf, poliglot, beletrist, teolog.

Varietatea tematică a preocupărilor sale, competența și seriozitatea travaliului său îi destinau lucrările, după cum este lesne de înțeles, unor cercuri elevate, instruite.

Prin faima cea mai răspîndită — aceea de orientalist — numele său a fost repede și definitiv acreditat în toate cercurile științifice ale continentului, fiind recunoscut timp de un secol drept principala autoritate în istoria otomană. Lucrările sale despre Orient se impuneau prin abundența informației, autenticitatea relatărilor — presărate cu numeroase constatări de martor ocular —, preocuparea pentru amănuntul sugestiv, capabil să restituie fidel ambianța și culoarea unei lumi prea puțin cunoscute în Occident. Așa se face că-l întîlnim citat în paginile marilor spirite ale literelor europene : Voltaire (în *Histoire de Charles XII*), Byron (în *Don Juan*) și Victor Hugo (în *La légende des siècles*).

Pe plan național, receptarea lui Cantemir coincide cu impulsionarea pe care avea s-o dea ultima sa lucrare (*Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*) luptei de afirmare a poporului român ; la șapte ani după sfîrșitul fostului principe moldovean, *Hronicul* ajunge în cercurile învățaților români din

Scanned with OKEN Scanner

Transilvania, fundamentînd şi încurajînd cercetările istorice şi filologice ale unora din reprezentanţii Şcolii Ardelene.

Operele care au păstrat şi păstrează încă un viu interes pentru Dimitrie Cantemir sînt, firește, cele istorice. Chiar dacă, după cum vom vedea mai departe, cercetările ulterioare au adus precizări şi clarificări într-o serie de probleme dezbătute în *Hronic*, rezultatele investigaţiilor lui Cantemir, raportate la epoca în care au fost elaborate, se singularizează şi cîştigă notorietatea debuturilor îndrăzneţe.

Cantemir rămîne „întîiul savant român cu un vast orizont de istorie universală, cel dintîi care reuşeşte să integreze istoria românilor în istoria universală şi primul care proclamă *misiunea istorică a poporului român în cadrul istoriei universale* [subl. G.I.]. Românii au fost o stavilă în calea barbarilor şi au apărat prin jertfa lor civilizaţia Europei ; ei nu au putut fi cuceriţi şi îngenunchiaţi, păstrîndu-şi existenţa de sine stătătoare.“ [2]

GENEZA HRONICULUI

La 11 iulie 1714 Academia de ştiinţe din Berlin [3] îl alege pe Dimitrie Cantemir printre membrii săi. „Prin adeziunea sa, societatea

---

2 George Ivaşcu, *Istoria literaturii române*, I, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1963, p. 255.

3 *Academia de ştiinţe din Berlin* a fost fondată în 1701 de Leibniz (Gottfried Wilhelm), filozof, logician şi matematician german.

Scanned with OKEN Scanner

noastră", spuneau cei de acolo, „a dobîndit o nouă strălucire şi o podoabă neîntrecută".

În diploma acordată cu acest prilej se subliniază : „Pe vremea cînd Marte [4] stăpînea mai cu putere decît Pallas [5], o astfel de întîlnire [cu ştiinţa] se arăta a fi mai mult o dorinţă decît o speranţă. Dar iată că faptul şi-a găsit împlinirea acum, că prealuminatul şi preaînvăţatul Dimitrie Cantemir, principe al Imperiului rusesc, domn ereditar al Moldovei, dînd o pildă pre cît de demnă de laudă, pre atît de rară, şi-a închinat numele ilustru cercetărilor ştiinţifice".

Prin calitatea de membru al unei societăţi ştiinţifice de renume, Cantemir „obţinea o înaltă tribună de la care se putea adresa lumii învăţate a timpului său" [6].

La sugestia şi îndemnul repetat al Academiei berlineze avea să compună în anii următori *Descriptio Moldaviae* (1716) şi *Historia moldo-vlahica* (1717), lucrări prin care-şi recomanda ţara atenţiei generale a Europei, lucrări care fac gloria statornică a lui D. Cantemir şi care-l păstrează cu deosebire viu în amintirea poporului român.

---

4 *Marte* (în mitologia romană), zeul războiului şi al agriculturii.

5 *Pallas Atena* (în mitologia greacă), zeiţă a înţelepciunii, protectoare a artelor, ştiinţei şi meşteşugurilor, patroana oraşului Atena.

6 Virgil Cîndea, *Marile aniversări UNESCO, Dimitrie Cantemir, 1673—1723, 300 de ani de la naştere.* Editura enciclopedică română, p. 16.

Scanned with OKEN Scanner

Ambele opere au fost concepute în limba latină.

Spre sfîrşitul vieţii, Cantemir ajunge la concluzia că este „cu strîmbătate şi cu păcat" (*Hr.* 165) să lase ca „lucrurile [faptele, problemele] noastre de ciia înainte mai mult străinii decît ai noştri să ştie" (*Hr.* 165) şi ca atare porneşte la transpunerea din limba latină în „limba noastră românească" (*Hr.* 165) a *Historiei moldo-vlahice*, intenţionînd ca, în timp, să facă aceeaşi operaţie şi cu *Descriptio Moldaviae* (*Hr.* 543) [7].

Traducerea istoriei poporului său vine, scria Iorga, din dorinţa de-a spune „românilor pentru fericirea lor, ceea ce începuse a povesti învăţaţilor străini, pentru învăţătura lor" [8].

Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor este o traducere amplificată, sau mai degrabă o prefacere a primei redacţii a istoriei românilor, întocmită de Cantemir în latineşte.

Planul lucrării în limba română era deosebit de vast şi îndrăzneţ ; prevăzută în două volume[9], istoria respectivă avea să înceapă cu originile poporului român şi să ajungă pînă la epoca pe care însuşi Cantemir o trăieşte.

---

7 Vezi ediţia de faţă, p. 186.

8 Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688—1821)*, vol. I, Bucureşti, Institutul de arte grafice şi editură „Minerva", 1901, p. 290.

9 Vezi ediţia de faţă, p. 12.

Scanned with OKEN Scanner

Primul volum, cel pe care-l avem astăzi, se opreşte la descălecatul Moldovei şi Munteniei de către Dragoş Vodă şi Radu Negru.

Despre al doilea volum informaţiile noastre se opresc la cele cîteva referiri ale autorului, care-şi mărturiseşte, în paginile primei părţi, regretul de-a nu putea da la tipar lucrarea în totalitatea ei.

Dacă între unele relatări cuprinse în *Descriptio* şi cele din *Hronic*, privind aceleaşi aspecte, sînt neconcordanţe, trebuie să le privim în sensul maturizării lui Cantemir ; „în cursul lucrului, ideile scriitorului se precizase, se întemeiase, devenise mai înalte, mai mîndre", spune Nicolae Iorga, şi „sentimentele sale pentru ţară mai călduroase, mai filiale. La sfîrşitul pus de împrejurări întreprinderii sale ştiinţifice, învăţatul era mai mare, cugetătorul mai puternic, omul mai simţitor şi mai bun" [10]. *Descriptio Moldaviae* dorea, după cum am văzut mai sus, s-o traducă şi bineînţeles ar fi prefăcut-o după noile idei conducătoare la care se oprise spiritul său ; *Hronicul*, în forma în care ne-a parvenit nouă, a suferit patru revizii ale autorului şi a stat pe masa sa de lucru pînă în ajunul morţii sale ; încheierea lucrării, pentru care ştim din declaraţiile lui Cantemir că-şi adunase o mare parte din materialul necesar, n-a mai apucat să fie realizată.

---

10 Nicolae Iorga, *Op. cit.*, p. 409.

Scanned with OKEN Scanner

Cantemir credea în necesitatea imperioasă a *Hronicului* și, pentru biruința pe care o dorea „iubitei moșii [patrii] cu tot de-adinsul" (*Hr.* 6v), era decis să lupte, cultivînd mîndria națională. Cum putea îndeplini acest lucru, cu armele pe care le avea acum la dispoziție, decît făcînd cunoscut alor săi trecutul luminos al neamului. Pentru aceasta avea de luptat „împotriva tiraniii uitării lucrurilor" (*Hr.* 6v) și se angaja „pre cele cu vechimea vremilor îngropate a vechilor istorii comoare — la lumină a le scoate și la triaba de obște a le arăta" [a le face cunoscute tuturor] (*Hr.* 7v).

Dimitrie Cantemir, după cum se știe, n-a pornit la scrierea istoriei noastre avînd la dispoziție ample lucrări de specialitate, colecții de documente, studii ale antecesorilor transmise urmașilor. În anevoioasa întreprindere la care se angajase, venea însă cu o vastă cultură, cu disciplina cercetătorului riguros, cu tenacitate și, mai ales, cu adîncu-i sentiment de dragoste pentru locurile de care fusese ani de zile despărțit.

Exprimarea acestui sentiment al respectului și prețuirii față de lupta strămoșilor, pentru păstrarea ființei naționale, contura vizibil concepția lui Cantemir despre istorie; înțelesul înalt pe care îl atribuia acesteia : prin cunoașterea ei de către compatrioți, istoria neamului devenea pildă și îndemn pentru prezent: „Slujască-să dară cu ostenințele noastre niamul

Scanned with OKEN Scanner

moldovenesc şi ca-ntr-o oglindă curată chipul şi statul, bătrîneţele şi cinstea neamului său privindu-şi, îl sfătuiesc" (*Hr.* 165).

METODA ISTORICĂ
ATITUDINEA FAŢĂ DE IZVOARE

Operă de întinsă erudiţie, *Hronicul* uimeşte pe orice savant al vremii prin varietatea izvoarelor, bogăţia lor, metoda de lucru, atitudinea critică a autorului în selectarea informaţiilor şi a argumentelor, spiritul combativ, obiectivitatea şi modestia la care se străduieşte să se păstreze.

Cantemir excerptează izvoare antice, greceşti şi romane, orientale, în slavonă, rusă, polonă ; citează cronograful sîrbesc, o cronică bulgărească ; asociază scrieri mai noi, unele contemporane cu el ; se informează despre scrierile autohtone ale înaintaşilor : cronica lui Ureche, corpul de cronici al Costineştilor (Miron şi Nicolae Costin) ; afirmă că ar fi avut şi un hronic şi un letopiseţ muntean.

Varietatea mare a izvoarelor e complinită de faptul că alături de lucrările scrise, cronici, opere de erudiţie, hărţi geografice, folosite şi înaintea lui în acelaşi scop, el menţionează şi diplome, inscripţii, monede, legende, cîntece populare [11], îmbogăţind evident arsenalul istoricului.

11 Interesul pentru creaţiile populare, manifestat cu precădere în *Descrierea Moldovei*, a determinat recunoaşterea din partea specialiştilor a ca-

Scanned with OKEN Scanner

Lista bibliografică, în care sînt înmănunchеate peste 150 de titluri, vorbește de la sine despre vasta informație a savantului moldovean.

Cînd urmărește să se documenteze într-o problemă, Cantemir apelează la diferiți istorici, cît mai numeroși cu putință : „cum să dzice cuvîntul, nici o piatră neclătită și nici un unghiu nescociorît n-am lăsat“ (*Hr.* 293).

Dacă, după cum am văzut, documentația privind originile poporului român nu-i stătea la dispoziție strînsă în liste prestabilite, dacă singur avea să depisteze dovezi și să șteargă de pe ele colbul uitării, Cantemir își întemeia cercetarea, încă de la începutul lucrării, pe baza unor „canoane“ (reguli) în virtutea cărora spera să descopere adevărul asupra românilor în evul mediu. În baza acestor reguli, tăcerea izvoarelor asupra unui fapt nu însemna lipsa lui, iar menționarea faptului, după o perioadă de tăcere, confirma existența acestuia.

Prin metoda de lucru pe care o folosește e lesne de observat că „Dimitrie Cantemir nu este un cronicar, ci un istoric, nu numai pentru că judecă faptele și nu se mulțumește să le expună, nu numai pentru că stabilește faptele pe baza unei argumentări, dar mai ales

---

lității de „înaintaș al etnologiei românești“ (Iordan Datcu, Sabina Cornelia Stroescu, *Dicționarul folcloriștilor, folclorul literar românesc*, cu o prefață de Ovidiu Bîrlea, Editura științifică și enciclopedică, București, 1979, p. 110).

Scanned with OKEN Scanner

pentru că practică o metodă de critică istorică pentru a scoate adevărul din materialul brut al informației date de izvoare. Metoda de cercetare critică este în toate disciplinele semnul distinctiv al științei, care o deosebește de descrierea literară, istorică sau a naturii“[12].

În selectarea izvoarelor, orientarea lui Cantemir merge, de preferință, spre relatările scrise de contemporanii evenimentelor, despre care spune că ar fi mai aproape de adevăr : „scuturînd adeverința istoriii noastre nu din pîraie abătute, ce din singure izvoarăle și fîntînile și cele dinceput să scoatem“ (*Hr.* 33).

Este sceptic atunci cînd unii istorici proslăvesc faptele neamului lor și denigrează pe alții ; este de părere că în acest caz sînt mai plauzibile afirmațiile străinilor : „pentru sine mai mult trebuie să criadză pe altul decît pe sine“ (*Hr.* 550).

Nu se oprește la afirmații singulare ale unor semnatari necunoscuți, afirmații care apar răzlețe și nesusținute de mai multe mărturii asupra acelorași evenimente, și-și exprimă deschis neîncrederea : „Puțină grije purtăm de mîna și de condeiul lui, de vreame ce și în numărul istoricilor puțin iaste cunoscut, de care lucru precum singur cîntă, așe singur gioacă ; iară pre alții la hora și

---

12 P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir, viața și opera*, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1958, p. 233.

Scanned with OKEN Scanner

dantul său nici au tras, nici a trage poate“ [13] (*Hr.* 74).

Suspectează pe unii de insuficientă informare și-i pune sub lupa confruntării cu cei „vechi“, care, cu timpul, au primit confirmarea posterității : „pre lesne nu ne vom încredința ce vom cerca la alalți cu multul mai vechi și de toată credința istoricească vrednici scriitori“ (*Hr.* 292).

Cantemir nu este însă un hipercritic, el nu pune totul la îndoială ; înarmat cu critica istorică el prelucrează materialul brut dat de izvoare, avînd astfel posibilitatea nu numai să stabilească adevăruri, dar mai ales să generalizeze și să capete vederi de ansamblu asupra subiectului tratat. [14]

Pentru lipsurile cronicarilor compatrioți avea însă o atitudine de compasiune : „Lunecării lui Ureache pre lesne-i iaste scularea și a greșealii îndatăși și îndreptarea, de vreame ce el nu iaste... zămislitoriul sau pricina scornitoare a numelui Flachiii“ (*Hr.* 75), sau despre M. Costin : „de ar fi viu și să vadză istoricii (pre carii poate fi în viață a-i vide nu i s-au tîmplat) singur greșala sa cu dragă inimă ar mărturisi“ (*Hr.* 305).

Mînia și-o revarsă crunt asupra interpolatorilor, asupra falsificatorilor adevărului isto-

---

13 *A nu putea trage la horă și dantul său*, a nu avea pe nimeni care să adere la punctul său de vedere.

14 Vezi P. P. Panaitescu, *Op. cit.*, p. 235.

Scanned with OKEN Scanner

ric. Perseverența, dîrzenia cu care-i ostracizează pe aceștia probează spiritul combativ al autorului *Hronicului*. Simion Dascălul este cînd „minciunos", cînd „băsnuitor" (scornitor de neadevăruri), cînd „măzac" (josnic).

Crezul istoricului, după Cantemir, trebuie să fie obiectivitatea, dragostea pentru adevăr, căutarea acestuia și scoaterea lui la lumină ; istoricul nu are dreptul să se facă exponentul unui fals patriotism și să aleagă din izvoare numai ceea ce convine slăvirii neamului său : „Mai iaste și altă boală, cu carea dzic precum a lucrurilor scriitori să fie pătimind, adică dragostea slavii neamului său și dimpotrivă zăvistiia [pizmuirea] cinstii altuia, carile, adevărat, nu puțin calea adevărului spre rătăcirea minciunii a abate pot" (*Hr.* 160).

De mai multe ori în paginile *Hronicului* Cantemir amintește despre intenția sa de-a fi cît se poate de obiectiv : „Ce noi precum denceput am giuruit, ori plăcut, ori neplăcut ar fi, carele istoricii pentru neamul românilor scris au lăsat, pre toate cu o inimă și cu un condeiu le vom arăta" (*Hr.* 452).

Cînd cercetările sale duc la concluzii absolut opuse concluziilor aflate din diferite izvoare, cu modestia savantului ia drept arbitru pe cititor ; vorbind despre apariția lui Ginghishan afirmă : „Anul ieșirii acestui han foarte greșit iaste la toți istoricii creștinești (cuvîntul acesta poftesc pre cititoriul să nu-l scrie asupra mîndriii noastre, căci adecă pre toți pre alții îi socotim greșiți și ca cum noi

Scanned with OKEN Scanner

numai am fi negreşiţi, ce să caute cu de-adinsul şi atuncea după plăcearea adeverinţii să giudece)“ (*Hr.* 497).

IDEILE HRONICULUI

Ideile *Hronicului* sînt enunţate de Dimitrie Cantemir în chiar titlul primei cărţi a „Prolegomenelor“ (partea introductivă care precede expunerea propriu-zisă) : „Hronicon a *toată Ţara Românească* (carea apoi s-au împărţit în Moldova, Munteniască şi Ardealul) *din descălecatul ei de la Traian*, împăratul Rîmului. Aşijderea pentru numerele [numele] carele au avut odată şi carele are acmu. Şi pentru *romanii carii de atuncea într-însa aşedzindu-să, într-aceaiaşi şi pănă acmu necontenit lăcuiesc*“ (*Hr.* 1) (Subl. noastră). Este vorba aşadar de 1) unitatea naţională, 2) originea şi 3) continuitatea românilor în Dacia.

Paginile *Hronicului* sînt o neobosită pledoarie în favoarea acestor idei, care devin laitmotive încărcate în unele aspecte de un impresionant bagaj informaţional, iar în altele apar pur şi simplu ca refrene nesusţinute de nici un argument. Hotărît să-şi impună punctul de vedere, Cantemir se hazardează uneori „a prezenta conjecturi chiar cînd izvoarele erau de muţenie desnădăjduitoare“ [15].

Dacă susţinerea primelor două idei, din cele care fac obiectul dezbaterii angajate de

---

15 I. Minea, *Op. cit.*, p. 131.

Scanned with OKEN Scanner

Hronic, îl înscriu pe Dimitrie Cantemir drept continuator al şcolii cronicarilor moldoveni, pentru ultima idee, aceea a continuităţii, Cantemir poate fi socotit iniţiator [16] ; prin aceasta, prin felul în care încorporează istoria românilor în istoria universală şi prin considerarea românilor drept moştenitori de civilizaţie clasică, savantul moldovean se ridică deasupra predecesorilor.

Cantemir consideră Dacia, asemeni înaintaşilor săi, ca fiind leagănul etnogenezei românilor. Unitatea politică a neamului romano-moldo-vlahilor în spaţiul carpato-dunărean este confirmată, spune el, pînă şi de numele şi de limba acestuia, care „nebiruit martur iaste“ (*Hr.* 63).

Dacă ideea întocmirii unei istorii complete a românilor de pretutindeni a pornit de la

---

16 În istoriografia munteană a timpului, Stolnicul Cantacuzino adusese mai înainte aceste lumini noi legate de originea noastră romană, unitatea naţională şi continuitatea în Dacia (vezi p. urm., nota 19). Constantin Cantacuzino recunoştea supravieţuirea dacilor — după cucerirea romană — dar ceea ce-l interesa mai ales erau coloniştii romani, căci „noi românii sîntem adevăraţi romani şi aleşi romani în credinţă şi în bărbăţie“ (Constantin Cantacuzino, *Istoria Ţării Româneşti*, în *Cronicari munteni*, ediţie îngrijită de Mihail Gregorian, Studiu introductiv de Eugen Stănescu, vol. I, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1961, p. 52).

Scanned with OKEN Scanner

Miron Costin [17], fiind apoi îmbrăţişată şi de Nicolae Costin [18] şi de Stolnicul Constantin Cantacuzino [19], fără ca vreunul din aceşti cronicari să fi ajuns să-şi termine opera, în *Hronic*, sinteza istoriei tuturor românilor apare mult mai bine conturată.

În privinţa originii, Dimitrie Cantemir susţine că românii se trag n u m a i din romani, anticipînd prin aceasta una din ideile de bază ale Şcolii Ardelene. Reprezentanţii acestei mişcări ideologice şi culturale cu caracter iluminist (Samuil Micu, Gheorghe Şincai, Petru Maior, Ion Budai-Deleanu) — urmîndu-l pe Cantemir — au adus în scrierile

---

17 *Miron Costin* (1633—1691), cronicar de orientare umanistă. Mare logofăt al Moldovei, partizan al alianţei cu Polonia. Povestitor şi portretist talentat, a continuat, sub titlul „*Letopiseţul Ţării Moldovei de la Aron Vodă încoace*", letopiseţul lui Grigore Ureche, relatînd evenimentele din istoria Moldovei dintre 1595—1661. A mai scris poemul filozofic *Viaţa lumii* şi lucrarea *De neamul moldovenilor*, demonstrînd originea romană a poporului român.

18 *Nicolae Costin* (c. 1660—1712), cronicar oficial al lui Nicolae Mavrocordat, compilator (prelucrător de lucrări fără a aduce o contribuţie personală) de cronici româneşti şi străine; a prelucrat în românește romanul lui Antonio Guevara, *Ceasornicul domnilor*. Este fiul lui Miron Costin.

19 *Constantin Cantacuzino* (c. 1650—1716), stolnic (dregător care purta grija mesei domneşti), diplomat, istoric şi geograf. În aceste ultime două calităţi l-a precedat, de altfel, pe Dimitrie Cantemir,

Scanned with OKEN Scanner

lor argumente istorice, filologice și demografice privind originea latină a limbii și poporului român, continuitatea și unitatea sa etnică.

Hronicul venea în acest fel în sprijinul transilvănenilor ca o operă de înaltă politică națională. El „oferea atîtea idei noi, atîta orgoliu, atîta energică afirmare de sine, cum cercau istoriografii ardeleni latiniști contemporanilor lor“ [20].

Ideea continuității capătă în formulările lui Cantemir tăria inscripțiilor în piatră : romanii aduși de Traian au rămas „înfipți și nezmulți“ (*Hr.* 67) în hotarele Daciei, din care „niciodată piciorul... afară n-au scos“ *(Hr.* 67).

Militînd cu ardoare pentru recunoașterea ideilor de mai sus, Cantemir n-a rupt însă istoria țării sale din angrenajul evenimentelor mai largi ; el a știut să privească dezvoltarea neamului nostru nu numai în sine, ci și-n relație cu evenimentele petrecute în Europa de răsărit și de sud. Dacă toți compatrioții aveau

---

dar principele moldovean nu i-a cunoscut opera. C. Cantacuzino a fost reprezentant de seamă al umanismului în țările române. Adept al unei politici antiotomane și de apropiere de Rusia și Austria. A întocmit o hartă a Țării Românești, tipărită în greceste la Padova (1700). Scrie de asemenea o *Istorie a Țării Românești dintru început*, rămasă netermi-
nată, în care susține, cu solidă argumentație, originea romană, unitatea și continuitatea poporului român pe teritoriul Daciei.

20 I. Minea, *Op. cit.*, p. 149.

Scanned with OKEN Scanner

să înţeleagă rolul politic pe care l-au jucat de veacuri în această parte a lumii, nu trebuia să uite că sînt în acelaşi timp exponenţii vechilor civilizaţii, continuatorii unor ilustre culturi.

Dezbaterea acestor mari idei ale Renaşterii noastre : originea latină, continuitatea de viaţă în Dacia şi unitatea de neam, face din Dimitrie Cantemir puntea de legătură între cronicarii veacului al XVII-lea şi epoca modernă.

~Miron Costin, Stolnicul Cantacuzino şi Cantemir deschid pentru cultura românească o orientare analogă cu aceea a umanismului apusean. Ceea ce-l apropie însă pe Cantemir de umanismul Renaşterii este, mai presus de orice, „spiritul cetăţenesc-patriotic al întregii opere şi în particular al celei istorice, contribuţia adusă de această operă la progresul conştiinţei de sine a poporului român, la pregătirea conştiinţei naţionale“ [21]. *Hronicul,* ultima carte asupra căreia a meditat pînă în clipa morţii, a străbătut veacurile ca un mesaj din depărtare adresat neamului, fiind considerat drept „testamentul ştiinţific lăsat de Cantemir poporului său“ [22].

HRONICUL FAŢĂ DE ŞTIINŢA ACTUALĂ

Cele mai recente cercetări din domeniul istoriei românilor confirmă că ideile de bază

---

21 Petru Vaida, *Dimitrie Cantemir şi umanismul.* Editura Minerva, Bucureşti, 1972, p. 263.
22 George Ivaşcu, *Op. cit.*, p. 259.

Scanned with OKEN Scanner

— susținute de Cantemir în lucrarea sa — sînt în esență aceleași.

Cititorul de azi trebuie să vadă însă în *Hronic* un monument veșnic, nu atît prin rezultatele sale științifice, date fiind posibilitățile precare de informare ale timpului, cît mai ales prin cuprinderea și înălțimea ideilor pe care le propagă. Chiar dacă finisarea edificiului nu a ajuns să fie desăvîrșită, „măiestria clădirii impune“ [22].

STILUL HRONICULUI

Despre textele cantemiriene s-a afirmat adesea că nu s-au bucurat de o largă audiență în rîndurile publicului cititor românesc și din cauza stilului puțin accesibil, a unei fraze prolixe, cu nenumărate incidente, cu o topică avînd adesea verbul la sfîrșitul propoziției, cu un încărcat lexic neologic, cu „bizare“ construcții gramaticale ; un stil de o vădită pedanterie.

Dar, în spiritul unei analize dialectice a conținutului de idei al operei lui Cantemir, se constată că viața și opera acestuia reprezentau summum la care se putea ajunge în condițiile realității istorice ale acelei perioade din trecutul nostru. Datorită situației sale privilegiate, de domn și exponent al unei vaste culturi, Cantemir a impulsionat chiar evoluția gîndirii românești din acea vreme, ridicîndu-se mult deasupra antecesorilor.

---

22 I. Minea, *Op. cit.*, p. 131.

Scanned with OKEN Scanner

În privința formei pe care avea s-o îmbrace opera sa, aceasta identifică firesc poliglotul trăit ani lungi în înalte cercuri diplomatice și intelectuale la Constantinopol sau în Rusia, așa cum tot atît de bine-i identifică locul de baștină în mănoasa Moldovă, sau îi identifică vanitatea, izvorîtă din conștiința superiorității sale, de a-și lua libertățile unui novator de limbă, impunînd, limitatelor mijloace de expresie indigene, tipare străine care o artificializau.

Raportarea la epocă, atît în privința conținutului de idei cît și în privința formei de expresie, facilitează analiza unei atît de vaste cariere scriitoricești și o situează la rangul care i se cuvine.

George Călinescu, gîndindu-se la sărăcia vocabularului limbii române de la sfîrșitul sec. XVII și începutul sec. XVIII, sublinia că, la vremea sa, D. Cantemir „trebuia să scoată din nimic un vocabular filozofic“ [24]. Dacă ne gîndim la *Divanul*, publicat în 1698, operă de profil filozofic și la maniera în care autorul lui a trecut peste dificultăți, afirmația istoricului literar nu ne poate surprinde.

„Eforturile lui Cantemir pentru crearea unei terminologii științifice și filozofice românești ni-l prezintă ca pe un cărturar care a reflectat asupra problemelor limbii științifice și a încercat să le rezolve cu instrumentele

---

24 George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, Fundația regală pentru literatură și artă, București, 1941, p. 41.

Scanned with OKEN Scanner

erudiției umaniste, prin împrumuturi și calcuri din limbile clasice, greaca și latina.“ [25]

Cantemir însuși arăta în prefața la *Istoria ieroglifică*, scrisă în 1705, măsura în care a fost solicitat de „brudia“ (tînăra, neformata) noastră limbă : „în une hotare loghicești sau filosofești a limbi streine, elinești dzic și lătinești cuvinte și numere [26], cii și colea, după asupreala voroavii [nevoia exprimării] aruncate vii afla, carile înțelegerii discursului nostru nu puțină întunecare pot să aducă [...] pre acestea cu osăbită scară (listă) [...] pre cît mai chiar [clar] a le descoperi s-au putut, după înțelegerea limbii noastre a ți le tîlcui mi-au căutat“ [27].

Dacă „abuzul“ de neologisme dau stilului lui Cantemir o accentuată notă de pedanterie, în speranța că nu vom fi suspectați că am căuta cu tot dinadinsul circumstanțe atenuante acestei porniri a eruditului moldovean, precizăm că nu trebuie să uităm că acest „abuz“ cunoștea totuși, pentru fiecare operă în parte, „corsetul“ punerii de acord a formei de exprimare cu conținutul de idei. Așa se face că (citînd numai textele concepute în limba română) *Divanul* avea să încline spre

25 Petru Vaida, *Op. cit.*, p. 264.

26 (la Cantemir) pluralul substantivului *nume*.

27 D. Cantemir, *Opere complete*, vol. IV, *Istoria ieroglifică*, text stabilit și glosar de Stela Toma, prefață de Virgil Cândea, studiu introductiv, comentarii, note bibliografie și indici de Nicolae Stoicescu, Editura Academiei R.S.R., București, 1973, p. IV.

Scanned with OKEN Scanner

„importul“ din lexicul grecesc, vehiculînd un limbaj filozofic, *Istoria ieroglifică* adăuga cuvintelor străine şi numeroase formaţii proprii, fiind o alegorie de profil beletristic, iar *Hronicul* nu putea dovedi mai limpede romanitatea noastră decît „înarmîndu-se“ cu cît mai multe latinisme.

Pe vremea lui Cantemir, spunea Iorga, „pendantismul făcea parte integrantă din ştiinţă, era — ca să zicem aşa — peruca ei, şi, comparat cu învăţaţii săi colegi, cu ceilalţi «soţi» [colegi] ai academiilor din care şi el făcea parte, Cantemir apare natural, uneori jovial, din cînd în cînd poetic ; prin erudiţia ce-şi asimilase, transpare atunci firea adevărată a moşneanului moldovean“ [28].

Conştiinţa vastei sale instrucţii, asociată cu dorinţa de-a se face înţeles, se concretizează în fraze de autentic didacticism : Iuliu Cezar „s-au făcut dictator în Roma (aceasta era boieriia cea mai de cinste pe aceia vreme la nărodul romanilor)“ (*Hr.* 143). Octavian August „cu puterea monarhiii au luat şi nume de *avgust*, care titul [titlu] ţin şi pănă astădzi împăraţii romanilor. *Avgust* lătineşte va să dzică *sfînt* sau *fericit* şi *nărocit*“ (*Hr.* 143). „Petăr, unul din fraţi, puindu-şi în cap coroană de aur şi încălţind ciubote roşii (carile era port împărătesc), au încungiurat cetatea“, (*Hr.* 453). „Protostratorul [comandantul ienicerilor], în spaimă căzînd, de altă nu s-au apucat, fără numai de fugă, lăsind tot ce avea

---

23 N. Iorga, *Op. cit.*, p. 285.

Scanned with OKEN Scanner

pre mînă nepriiatinilor ; încă şi ciubotele cele verdzi (carile era sămnul boieriii lui) în grabă uitîndu-şi, au căzdut în prada lor“ *(Hr.* 471).

Termeni care desemnează realităţi sociale, politice, administrative sau de organizarea armatei în epoci şi la popoare diferite, sînt explicaţi de Cantemir prin raportare la situaţii similare din Moldova : „Justin au fost... în boieriia ce se chiema curopalat [majordom la curtea bizantină], adecă purtătoriu de grija curţii, poate să să înţăliagă ca postelnicul cel mare în ţara Moldovii“ *(Hr.* 350).

Înaltele studii, cercurile frecventate n-au răpus înclinaţia şi interesul savantului moldovean pentru limba poporului din mijlocul căruia plecase. „Lungile monoloage interioare, cînd surghiunitul se rupea de ambianţa înstrăinării, regăsindu-se pe sine, fie pacificat în meditaţie, fie frămîntat de probleme sau de năzuinţe ale ambiţiei..., se săvîrşeau în limba părinţilor lui, în limba plaiurilor fălciene, care aveau să dea pînă şi savantului *Hronic* acea infuzie de apă vie a impresiilor concrete şi a zicalelor noastre înţelepte.“ [29].

Paginile *Hronicului* abundă în ziceri populare, expresii, unităţi sintagmatice caracteristice limbii vorbite, regionalisme : „pre vreamea noastră... aşe să poartă împăraţii noştri cu varvarii ca featele ceale ce acasă şedzind, numai triaba furcii şi a torsului caută“ *(Hr.*

---

29 Şerban Cioculescu, *Despre stilul lui Dimitrie Cantemir*, în *Varietăţi critice*, 1966, Bucureşti, Editura pentru literatură, p. 56.

Scanned with OKEN Scanner

450) ; „în scurt oaia au tulburat apa lupului, din giosul apei bînd, şi aşe într-o dzi slujitorii între sine gîlceavă scornind... au prădat giamia turcilor“ (*Hr.* 478) ; „grecii, ca un om cînd trage de moarte, tînd [cînd] leşinînd, tînd [cînd] iarăşi mai răzsuflînd... atîta au năvălit în latini, cît neputîndu-le mai sta împotrivă, li-au căutat a da dos şi a ieşi din ceiate. Ce unde nu mai rămîne undelemnu în candilă, puţină şi proastă iaste viaţa luminii“ (*Hr.* 479).

Înţelepciunea poporului prinsă în plasticitatea imaginilor concurează acuitatea eruditului, înfăţişată savant în haina neologismului : „Să stea toţi ca diamantul de vîrtos în faţa duşmanului“ (*Hr.* 453) ; „lucrurile vlahilor ca un ghimp sta în inima împăratului“ (*Hr.* 462) ; „aşe i-au încungiurat ca cum l-ar fi cuprins într-o mreaje“ (*Hr.* 465) ; „tătarii dînd dos... să ducea înaintea lor ca nişte păsări zburătoare“ (*Hr.* 482). „Altă oaste împotriva nepriiatinilor să mai scoaţă n-au mai îndrăznit, ce ca un roi fără matcă, sta uluiţi“ (*Hr.* 483) ; „ca o corabie fără cîrmă, încotro să să clătească nici putînd, nici ştiind“ (*Hr.* 483) ; „toate după pofta şi voia sa făcea şi desfăcea“ (*Hr.* 472) ; „O, cît de orb lucru iaste nărocul ! O, cît de dragă iaste omului fără socoteală cinstea la care nu să poate sui“ (*Hr.* 485).

Varietatea vocabularului, recunoscută în ansamblul lucrării, se surprinde şi cînd, în contexte apropiate, pentru una şi aceeaşi noţiune, autorul foloseşte termeni diferiţi (vezi,

Scanned with OKEN Scanner

în exemplele de mai sus, *duşman* — *Hr.* 453 — şi *nepriiatin* — *Hr.* 483).

Seriile sinonimice, cel mai adesea perechi de sinonime juxtapuse, expresiile voit pleonastice sînt menite să trădeze, pe lîngă bogăţia lexicală a condeierului, intenţia cu care „îngroaşă" anumite imagini, stăruinţa cu care ţine să se facă înţeles. Dacă la acestea se adaugă epitetul şi uneori usturătoarea ironie, vom avea măsura în care înţelege Cantemir să înfiereze neştiinţa, reaua credinţă şi mai ales pe denigratorii neamului.

Hronicul, e drept, nu se citeşte uşor ; nu se citeşte uşor din pricina stilului lui Cantemir, ale cărui caracteristici au fost enunţate — în mare — la începutul acestui capitol, şi din „întemeiata" şi „scuzabila" intenţie a autorului de-a spune tot ce ştie, tot ce-a găsit scormonind, scormonind mult, cu tenacitate, cu sete : „Era stăpînitoriu Suleiman Şah, ficiorul lui Chialeb, nepotul lui Cîzil Boga, strănepotul lui Baitemur, şi strănepot de strănepot, după cîteva neamuri, lui Oguz Han, nepotului lui Cai Han carii sînt cei dintăi părinţi şi stăpînitori oguzilor" (*Hr.* 501).

Stufos, împovărat de informaţie, citatul de mai sus seamănă cu multe altele din paginile *Hronicului*, dar nu numai acestea alcătuiesc cartea de vizită a lucrării în ansamblul ei.

Extrasele din culegerea de faţă nădăjduim să facă dovada că „pecetea" inaccesibilităţii lecturării paginilor *Hronicului* nu acoperă

Scanned with OKEN Scanner

pînă intr-atît exprimarea cantemiriană încît să nu-i sesizăm virtuţile.

Iată cu cîtă limpezime înfăţişează Cantemir vicleşuguri războinice : „îşi batgiocuria [...] şi-şi rîdea de dînşii, căci răsturnînd din vîrvul muntelui buţi deşerte şi prin întunerec neputîndu-să şti ce poate fi acelea hurduituri şi sunete ce făcea buţile prăvălindu-să, le da o spaimă, de carea cum şi de unde să să păzască nu să putea dezmetici“ (*Hr.* 472).

Sau relatarea unei înfrîngeri : „Acmu şi caii fiindu-le obosiţi, totodată s-au deşteptat [s-au pomenit] din toate părţile de nepriiateni ocoliţi [înconjuraţi], unde încotro lua nemaiavînd, unul de mulţi împrejurat fiind, numai ce-ş întorcea cerbicele [grumazele] cele vîrtoasă la sabie şi mînule la legături [cătuşe]“ (*Hr.* 482).

O cutremurătoare pedeapsă : „Ioan răscumpărarea morţii a împăraţilor greceşti, carii cu răutatea şi vicleşugul latinilor cu grozave [groaznice] şi cumplite morţi pierise, cu multul mai cinstită şi mai scumpă decît aurul şi decît argintul socotind, cu moartea — moarte să răsplătească mai cu dreptul a fi giudecînd, au poroncit de i-au tăiat întăi mînule şi picioarele lui Balduin, apoi despoindu-l de piele, l-au aruncat într-o rîpă, unde trei zile în chin şi pedeapsă ca aceia sufletul trăgîndu-şi, în mişălos [înspăimîntător] chip i-au ieşit sufletul dîn oasă, murind“ (*Hr.* 484).

Scanned with OKEN Scanner

Expunerile în care se dă glas adîncului patriotism de care este animat autorul *Hronicului*, în care sînt preamărite calităţile strămoşilor noştri şi dragostea lor de „moşie“ sînt nenumărate imnuri limpezi, convingătoare şi calde omagii care cuceresc cititorul.

EDIŢIILE HRONICULUI

Majoritatea operelor lui Dimitrie Cantemir au ajuns la noi destul de tîrziu ; nici unul din manuscrisele originale n-a aparţinut vreunei biblioteci sau arhive româneşti. *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, scris în Rusia, a ajuns „la destinaţie“ după o călătorie în Europa centrală.

Dintr-un text autograf al lui Dimitrie Cantemir, de o rară valoare, care se găseşte ca filă deosebită în manuscrisul operei *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, aflăm că autorul a făcut cărţii sale patru revizii în vederea tipăririi : manuscrisul lucrării fusese transcris de un „diac“ : „Omenite cititoriule, de al patrulea rînd iaste acmu, cu acest de pre urmă, de am cercat [cercetat] greşealele acestii trude a noastre, unele ale noastre, iară altele şi mai multe ale diacului [copistului] carile au scrisu de pe izvodu [originalul] nostru ; diacul dară fiind nedeplin ştiutoriu orthografiii românești, multă trudă ne-am dat cum să cade a o îndrepta şi poate încă în multe locuri să o fi trecut cu videarea ; ce nădăjduim că la îndreptarea tipografiii [corectură] (de va vrea Dumnedzău până

Scanned with OKEN Scanner

la acea vreame să ne lase cu suflare) toate să se îndrepteadze“ [30].

Pe la 1730, episcopul de Făgăraș, Ioan Clain, dăruiește bisericii Sf. Treime din Blaj o copie manuscrisă a *Hronicului*, făcută după manuscrisul original, copie pe care o cumpărase la Viena de la un negustor întors de curînd din Petersburg.

Între septembrie 1756 și martie 1757, un dascăl al școlii românești din Blaj, Constantin Dimitrievici, face o copie după acest manuscris.

Iohann Christian von Engel — istoric austriac (1770 — 1814) — semnalează la 1800 existența unui manuscris — bine conservat — al *Hronicului* în Biblioteca Seminarului din Blaj : era vorba probabil de cel achiziționat de Clain.

Petre Haneș afirmă că cele două manuscrise ale *Hronicului* (copia achiziționată de Clain și cea efectuată de Constantin Dimitrievici după acest manuscris) se găseau sigur la Blaj „în vremea cînd Maior profesa acolo (înainte de 1808). Maior le-a cercetat, s-a influențat de ele, dar nu le-a cunoscut autorul“ [31].

„Primul manuscris blăjan exista încă la 1827, căci la acest an o persoană cu iniția-

30 Vezi „Magazin istoric“, anul VII, nr. 8 (77), august 1973, p. 28.

31 Petre V. Haneș, *Manuscriptele de la Blaj ale Hronicului lui Cantemir*, în *Studii și cercetări*, Editura Cartea Românească, București [1928], p. 164.

Scanned with OKEN Scanner

lele I. C. a completat lacunele greceşti şi latineşti din al doilea manuscris, lacune datorite dascălului Costandin, care nu era un om învăţat: «Lacunae [32] grecae et latinae suppletae sunt ex veteri originali anno 827, 27 iun seu 9 iul per I. C. manu propria» [33]".

Despre copia făcută la noi P. Haneş dă unele detalii aflate din cele cîteva însemnări marginale făcute de copist. Cea mai completă însemnare este cea de la sfîrşitul cărţii: „Acest hronic prefăcîndu-l după altul l-am scris precum să vede eu Costandin robul lui D-zeu şi dascăl al şcoalei româneşti din Blaj, născut şi venit din Ţara românească din judeţul Romănaţilor din satul Arceşti... Începutu-s-au a să scrie în anul 1756 sept. 8 şi s-au săvîrşit în anul 1757 martie 17" [34]. Se pare, afirmă P. Haneş mai departe, că nici copistul nu ştia „ce autor copiase, fiindcă lipsea coperta manuscriptului" [35].

Aşadar *Hronicul* găsise curînd calea „destinului" său prefigurat de autor: „slujască-să dară cu ostenințele noastre niamul moldovenesc..." (*Hr.* 165) şi, ajungînd pe masa de lucru a corifeilor Şcolii Ardelene, a „slujit" la

---

32 „Lacunele greceşti şi latineşti au fost adăugate din original la anul 1827, 27 iunie sau 9 iulie de către I. C. cu mîna sa."

33 G. Pascu, *Viaţa şi operele lui D. Cantemir, 26 octomvrie 1673—21 august 1723.* Tiparul Cultura Naţională, Bucureşti, 1924 p.83—84.

34 Petre V. Haneş, *Op. cit.*, p. 163.

35 Idem, p. 164.

Scanned with OKEN Scanner

mișcarea de redeșteptare a românilor de peste munți. Puritatea latină a românilor, continuitatea românilor în Dacia, mîndria națională pentru descendența precum și rezistența acestui popor își găseau în *Hronicul* lui Cantemir o solidă argumentare științifică pentru acea vreme.

Difuzarea pe calea tiparului, deși inaugurată în 1698 cu apariția *Divanului* la Iași, a marcat abia în prima jumătate a secolului al XIX-lea o nouă etapă în contactul scrierilor lui Cantemir cu cititorii de acasă.

Interesul culturii noastre moderne viza, după cum era de așteptat, în această perioadă, tipărirea în Moldova a *Hronicului.*

Pe vremea domnitorului Mihai Grigore Sturdza, prin grija mitropolitului Moldovei Veniamin Costache și cu sprijinul și stăruințele generalului Pavel Kiseleff s-a obținut din partea consulatului rusesc din Iași nu o copie a *Hronicului*, ci chiar originalul lucrării.

Însărcinat cu copierea „întocmai după stilul autoriului, atît în privirea sintacsului, ce este destul de figurat, cît și a cuvintelor, ce poartă în sine nu puține anticvități ale românismului“ [36] a fost profesorul Gheorghe Săulescu.

Deși Veniamin Costache a cerut să se pună la cale tipărirea „fără cît de puțină schim-

36 Vezi *Hronicul romano-moldo-vlahilor*, alcătuit de domnul Moldaviei Dimitrie Cantemir, Iași, în tipogr. Mitropoliei, 1835, p. XVII (ediția Săulescu).

Scanned with OKEN Scanner

bare“ [37], ediția Săulescu — copiată în alfabet chirilic — are foarte multe schimbări, intervenții ale editorului nu numai în privința formei, ci mai ales în ceea ce privește conținutul.

Pe de altă parte și reproducerea textului, datorită slabelor cunoștințe paleografice ale celor însărcinați să copieze textul și să-l colaționeze, precum și redusele mijloace tipografice aveau să scoată curînd această ediție din interesul specialiștilor, reclamînd o editare conformă unor cerințe sporite, cu litere latine și cît se poate de fidelă.

Patru decenii mai tîrziu Societatea Academică Română avea să reia, într-un plan vast, editarea operelor cărturarului moldovean.

Sarcina era desigur deosebit de grea, deoarece lucrările lui Cantemir trebuiau căutate în biblioteci sau arhive străine.

O informare, din 20 aug. 1877, despre manuscrisele lui D. Cantemir aflate la Petersburg și Moscova, fusese pentru Societatea Academică Română o adevărată revelație: moștenirea literară cantemiriană se dovedea mai bogată decît se știuse pînă atunci.

În ședința din 25 aug. 1877 raportul secției de istorie, citit de Al. Odobescu, propunea ca Gr. Tocilescu — cercetător cu excelentă pregătire de istoric și latinist — să fie trimis în Rusia pentru a colaționa ediția din 1835—1836 a *Hronicului* cu manuscrisul au-

---

37 Idem, p. XV.

Scanned with OKEN Scanner

tograf de la Moscova şi de a-l compara cu versiunea latină a aceleiaşi opere. Sarcina lui Tocilescu era de a copia şi alte acte şi manuscrise privitoare la istoria naţională, precum şi toate manuscrisele lui Cantemir aflate in Rusia.

„Aceasta era prima misiune ştiinţifică în străinătate organizată de Academia noastră şi m-am silit", declară Tocilescu[38], „a o îndeplini, timp de patru luni de zile, astfel cum mi-a stat prin putinţă".

Încheierea relativ grabnică a misiunii lui Tocilescu a lipsit însă pe cercetător de o serie de manuscrise preţioase.

Hronicul, în editarea lui Gr. Tocilescu, a apărut în 1901.

Cu cinci ani înainte de apariţia acestei ediţii (în 1896), a apărut la Bucureşti în colecţia „Autori români vechi şi contemporani" o culegere pentru şcolari : Dimitrie Cantemir, *Din chronicul romano-moldo-vlahilor ;* selecţia de texte s-a făcut după ediţia de la Iaşi din 1835.

În 1943, în Editura Cartea Românească, colecţia „Pagini alese", apare o ediţie îngrijită de D. Murărașu, tot ca o antologie (ca şi

---

38 Principele Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor,* publicat sub auspiciile Academiei Române de pre originalul manuscript al autorului, păstrat în Arhivele principale din Moscova ale Ministerului de Externe, de Gr. G. Tocilescu, membru al Academiei Române, Bucureşti, 1901, Precuvîntare, p. VI—VII.

Scanned with OKEN Scanner

cea de mai sus) : D. Cantemir, *Hronicul vechimei romano-moldo-vlahilor* ; culegerea respectivă e mult mai redusă (are doar 48 de pagini față de 111 pagini cît însuma cea tipărită în 1896) și cuprinde, în afară de texte, o prefață și un indice de cuvinte și nume proprii.

Toate încercările de-a face cunoscut publicului românesc conținutul *Hronicului* izvorau, de bună seamă, din conștiința oportunității sale ; actualitatea istoriei romano-moldo-vlahilor avea să înaripeze secole de-a rîndul idealurile înălțătoare ale neamului : „Lucrare de mare valoare în dezvoltarea istoriografiei noastre prin concepția din care derivă, prin ideile politice generale pe care le cuprinde, operă bogată în știință tot atît cît și-n observații cu răsunet în educația națională — *Hronicul* merită", nota un istoric literar, „o mare răspîndire" [39].

S-au scurs aproape opt decenii de la ultima ediție completă a *Hronicului* [40], ediție care a mulțumit o vreme exigențele culturii noastre.

Tricentenarul nașterii lui Dimitrie Cantemir, prin studiile activate în 1973, a adus ne-

---

39 D. Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*. Ediție îngrijită de D. Murăraşu, Editura Cartea Românească, 1943, „Pagini alese", serie nouă, nr. 53, p. 8.

40 Este vorba de textul care ne-a parvenit prin copia lui Gr. Tocilescu și care făcea obiectul volumului VIII din *Operele principelui Cantemir*, editate de Academia Română între 1872—1901.

Scanned with OKEN Scanner

greșit un spor de lumină în cunoașterea și exegeza scrierilor învățatului român. Editura Academiei Republicii Socialiste România a întreprins, cu acest prilej, publicarea integrală a operelor lui Cantemir. S-a dat prioritate textelor concepute de autor în limba română, din care au apărut pînă în prezent : *Divanul* și *Istoria ieroglifică ;* se află sub tipar *Hronicul ;* acțiunea fiind în curs de desfășurare, întregirea corpusului de *Opere complete* se va face prin fixarea numărului fiecărui volum în funcție de succesiunea lucrărilor în elaborarea cantemiriană.

Semnificația înmănuncherii tuturor operelor savantului român, a restituirii lor la nivelul cerințelor culturii actuale este deosebit de profundă nu numai în contextul culturii universale, cît în primul rînd pentru tezaurul culturii românești : „Înaintea acestei opere de valorificare științifică se situează, firește, actul receptării *mesajului național și politic,* al cugetării cărturarului, mesaj adresat în primul rînd patriei sale și înscris în primele puncte ale programului Școlii Ardelene, revendicat cu entuziasm de pașoptiști, devenind astfel punct cardinal pentru întreaga gîndire și acțiune politică românească pînă în era contemporană. Și nu putea fi altminteri pentru că mai înainte de explicabilul interes al Europei învățaților îndreptat spre erudiția lui Cantemir se situau așteptările poporului său, de un ordin incomparabil *superior* cercetării științifice : *numai românii puteau afla în scrisul marelui lor*

Scanned with OKEN Scanner

compatriot afirmarea unor idealuri naţionale de imediată stringenţă, soluţiile unor grave probleme social-politice, fenomene la care Europa sau chiar mediul în care a creat Cantemir nu puteau fi la fel de sensibile ca poporul nostru“ [41] (Sublinierile autorului).

Cum Cantemir va rămîne în conştiinţa naţională mai ales prin paginile în care se simte pulsînd inima patriotului, socotim publicarea textelor alese din *Hronic* drept împlinirea unei datorii.

25.VI.1977

ŞTEFAN TOMA

41 Dimitrie Cantemir, *Divanul*, ediţie îngrijită, studiu introductiv şi comentarii de Virgil Cândea, text grecesc de Maria Marinescu-Himu, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1974, p. 13.

Scanned with OKEN Scanner

NOTA ASUPRA EDIȚIEI

Textele selectate în acest volum sînt editate după microfilmul manuscrisului original care se păstrează la Biblioteca Academiei R.S.R., cota Mp. 271.

Prezentarea extraselor s-a făcut respectînd — în general — succesiunea cărților și capitolelor din *Hronic*.

În transpunerea din alfabetul chirilic am ținut seama de normele ortografice actuale. Greșelile de literă, omisiuni sau plusuri de litere sau silabe le-am corectat tacit.

Au fost glosate — în josul paginilor — cuvintele care azi nu mai au circulație, care sînt mai puțin cunoscute, creațiile personale ale autorului *Hronicului* (uneori chiar familii de cuvinte), sau cele care în uzul cantemirian cunosc fie alte accepțiuni, fie alte valori gramaticale decît cele cu care sîntem obișnuiți.

Pentru a nu încărca în mod inutil comentariile din subsol — repetînd glosări sau date consemnate — am atașat la sfîrșitul *Hronicului* un indice de cuvinte comune (incluzînd aici și numele de popoare) și unul de nume proprii, cu trimitere la pagina unde sînt explicați termenii respectivi ; cînd sînt indicate două sau mai multe pagini, avem a face cu cuvinte polisemantice. Numele de popoare, precum și marea majo-

Scanned with OKEN Scanner

ritate a numelor proprii au fost fie „românizate" de Cantemir, fie redate într-o ortografie mai apropiată de etimon ; din această cauză înaintea explicaţiilor din subsol au fost trecute, în paranteză, numele corecte aşa cum se întîlnesc în dicţionare, enciclopedii, studii.

În afara abrevierilor obişnuite, am mai folosit şi următoarele : a = an ; fig. = figurat ; pol. = polonez ; sl. = slavă ; vvd. = voievod. Semnul < = vine din.

ST. T.

Scanned with OKEN Scanner

HRONICUL VECHIMEI A ROMÂNO-MOLDO-VLAHILOR

întăi pre limba lătinească izvodit, iară acmu pre limba românească scos cu truda şi ostenința lui

DIMITRIE CANTEMIR

Voievodul şi de moşie domn a Moldovii
şi a svintei rossieştii împărăţii cniadz

În Sanct Peterburg
anul (7225)[1] 1717

---

1 În *Hronic* Dimitrie Cantemir foloseşte două sisteme de datare: unul, al erei bizantine sau ecleziastice, căruia-i zice „anul de la Adam", „anul de la facerea lumii" sau „anul de la zidirea lumii", şi celălalt, al erei noastre, pe care-l numeşte „de la naşterea lui Hristos", „de la naşterea Domnului" sau „anul de la Domnul Hristos". Primul sistem de datare, cel al erei bizantine, în mod convenţional, s-a considerat că ar avea cu 5508 ani mai mult decît era noastră. Aşadar pentru determinarea anilor erei noastre, în raport cu anii erei bizantine, trebuie să se scadă 5508 din data exprimată în anii erei bizantine. În notaţia de mai sus Cantemir face acest lucru, deci din 7225, anul erei bizantine pe care-l dă în paranteză, scade 5508 şi pune apoi 1717, anul erei noastre, rezultat din scăderea făcută.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

Cuprinsul cărţii, în ordinea fixată de autor, este următorul:

A Închinare (fără titlu).

B *Pridoslovie* (prefaţă), în limba română şi *(praefatio)* în limba latină.

C Cuvînt către cititori: *Dimitrie Cantemir voievod, Çu mila lui Dumnădzău, a Moldovii moşnean domn şi a' svintei rossieşti împărăţii cniadz. Tuturor iubiţilor în Hristos Dumnădzăul fraţi, romano-moldo-vlahilor, sănătate.*

D *Catastihul istoricilor, gheografilor, filozofilor, poeticilor şi a altor oameni învăţaţi, ellini, latini şi de alte neamuri, a cărora numere să pomenesc şi mărturiile li să aduc într-acest hronic.*

E Prolegomenele (3 cărţi).

F *Precuvîntare sau Pridoslovie în Hronicul vechimei Romano-Moldo-Vlahiii.*

G *HRONICON DACO-ROMANIII adecă a Ţărilor românești* (10 cărţi).

H *Tabla hronologhicească carea arată vacurile şi anii în carii să pornesc romanii cei de Ulpie Traian în Dachia, de la Roma aduşi şi în sălăşluire vecinică într-însa aşedzaţi, de la descălecatul lor.*

până la înturnarea lui Dragoș Vodă din țara Ardialului în Moldova și a Radului Vodă Negrul în țara Munteniască.

I *Scara a lucrurilor și a cuvintelor carile sînt mai de însămnat într-acest hronic.*

A Formula „Închinării" cu care se deschide cartea, o dedicație Tatălui, Fiului și sfîntului Duh, ca de altfel și celelalte referiri la divinitate, de pe parcursul *Hronicului*, au în această perioadă a vieții și activității lui Dimitrie Cantemir, mai degrabă caracterul unui mod de expresie tradițional.

PRIDOSLOVIE

B „Pridoslovia", al cărei text este pus față în față cu textul latinesc (Praefatio), respectă aproape întocmai pe acesta din urmă [1].

O primă idee pe care Cantemir o conturează în prefață este — după spusa sa — „acea vestită a bătrînilor dzisă : luptă-te pentru moșie" ; de aceea este hotărît să facă totul pentru lauda și folosul neamului și „în cîmpul istoriilor ieșind, cu înfipți pași și cu neîntoarsă față, pre vrăjmașea a de demult uitării tirănie la lupta monomahiii [2] vom chema ; și pentru izbîndirea laudelor și slavii moșiii,

1 Unele inadvertențe, nepotriviri între cele două versiuni, provin din informațiile strînse între redactarea formei inițiale, latine, și începutul traducerii.
2 luptă între doi oameni ; duel (aici „tiranica uitare" este adversarul istoricului Cantemir).

până la vărsarea aceii mai de pre urmă a singelui picătură, lupta vom suferi și [...] cea din fire și din naștere tinerețe să-i întoarcem tare nedejduim" [...] „pre cele cu vechimea vremilor îngropate a vechilor istorii comoare la lumină a le scoate și la triaba de obște[3] a le arătă ne vom sili".

Conștient de marea răspundere pe care și-o ia, autorul *Hronicului* enumeră cîteva din pericolele care-l pasc: „cu acest al nostru pentru vechimea Romano-Moldo-Vlahiii hronic, ca nu cumva de la vecinii de primprejur vreo vrajbă neîmblînzită să ne scornim [...] sau de dulce dragostea patriii nebuniți a fi socotindu-ne, să dzică că celea ce să cad credinții istoricești hotare am sărit".

Recunoaște însă că „lunecarea neștiinții carea tuturor oamenilor aproape și de casă[4] iaste" s-ar putea să-l pască și pe el și să greșească uneori, fără voia sa.

Trecînd apoi în revistă neamurile Europei din vremea sa, făcînd apel la originea lor — „nu pot să nu-și cunoască ale sale începături prea proaspete" — și comparînd-o cu aceea a romano-moldo-vlahilor, ajunge adînc în istorie la strămoșii noștri: „pre romano-moldo-vlahii noștri, Roma maica, din lăuntrurile sale născîndu-i, i-au aplecat[5] și i-au crescut".

---

3 Erudiția lui Cantemir nu l-a împiedecat să pledeze, de nenumărate ori, pentru ridicarea culturală a compatrioților; el este de părere că poporul trebuie să-și cunoască istoria, și de aceea este decis să aducă la lumină această comoară.

4 obișnuită.

5 alăptat.

Scanned with OKEN Scanner

Vorbind despre Dacia ca parte componentă a puternicului Imperiu roman, Cantemir ridică un adevărat imn acestor străvechi meleaguri, frumuseţii, belşugului lor, locuitorilor :

Macar că Dachia [...] cu încungiurarea hotarălor decît alalte părţi cu multul mai îngustă şi mai strîmptă era [6], însă cu bunătatea ceriului, cu temperamentul acrului, cu curgerea apelor, cu ploada [7] pămîntului, cu frumseţea cîmpilor, cu desimea pădurilor, cu mulţimea cetăţilor, cu slava cetăţenilor, cu cinsteşiia [8] năroadelor, cu vîrtutea [9] şi vitejia slujitorilor şi cu mulţimea a altor locuitori, decît alalte părţi [10] nu numai mai gios, ce încă cu multul a le covîrşi [11] poate".

„Pridoslovia" mai enunţă momente importante atît din trecutul îndepărtat (nenumăratele războaie ale vestitului imperiu roman de pe vremea lui Traian, a urmaşilor acestuia), cît şi din epoci mai apropiate de zilele noastre : „pre carii, spune Cantemir,

---

6 Dacia română era deci o ţară mică, faţă de alte ţări învecinate care au intrat cu timpul în Imperiul roman. Se ştie că teritoriul locuit în antichitate de daco-geţi corespundea în linii mari cu teritoriul locuit mai tîrziu de români.

7 fertilitate, productivitate.

8 oameni.

9 putere, tărie, vigoare.

10 celelalte părţi ale imperiului.

11 a depăşi, a întrece.

Scanned with OKEN Scanner

în textul istoriii pre la locul şi vremea sa îi vom arăta".

Urmărind confruntarea de veacuri cu vicisitudinile istoriei şi subliniind păstrarea fiinţei strămoşilor noştri, Cantemir spune nu fără mîndrie :

Aceştea adecă sint aceia romano-moldo-vlahi carii, după ce au început zmăul cu şapte capete — turcul —, atîtea împărăţii şi crăii a răzsăritului şi a apusului, cu larg şi nesăturat gîrtan [12] a înghiţi [...] numai singuri, cu minunat a fierului şi a aurului meşterşug, cum vrăjmăşiii, aşa lăcomiii lor înainte ieşind, vii a lui Ahilevs [13] şi a lui Ulisis [14], strămoşilor săi, icoane [15] să fie s-au arătat [...].

Şi totuşi, acest neam, unii scriitori din catastivul [16] ceii mai ştiute şi mai cunoscute istorii cu totului tot a-l rade şi a-l şterge s-au nevoit? Ce nu ştim cu ce chip fruntea atîta de nesiită [17] ş-au

---

12 gîtlej.

13 *(Ahile)* personaj principal al *Iliadei.* Întruchipare a idealului eroic, fiu al muritorului Peleu şi al zeiţei Thetis. Cufundat în apele Stixului de către mama sa pentru a-l face nemuritor, numai călcîiul de care-l ţinuse a rămas vulnerabil, ceea ce avea să-i aducă moartea în faţa zidurilor Troiei.

14 *(Ulise)* numele latinizat al lui Odiseu, rege al Insulei Itaca, erou grec din războiul troian, renumit pentru şiretenia şi isteţimea sa. Personaj principal al *Odiseii* lui Homer.

15 *Icoane... s-au arătat,* s-au arătat întocmai.

16 registru, condică.

17 nesfiit, îndrăzneţ.

ivit, socotind precum vor putea soarele cu tină să lipască și ceriul cu palma să căptușască ! [18]

Insă către aceștea gata ne sint apărătorii, atîțea, adecă grecești, lătinești, nemțești, franțuzești, italienești, ungurești, lețești, rușești, slovenești și așeși [19] [...] și turcești scriitori [20]. Carii cu toții într-un suflet armele a dreptei rătuiri [21] apucînd, împotriva blojeritorilor [22], cu adevărata și aiave a biruinții nedejde, de drept război pentru noi să apucă, așe ca noi tăcînd și odihnindu-ne, ei, din vechi armăturile [23] lor, cu tot feliul de arme întrarmîndu-să, pre unii cutreierători și a laudelor streine fără vreme și fără socoteală pizmăluitori[24], la meidanul[25] luptii îi strigă [...]. Acești [26] cu tari dovede vor vinci [27] (căci noi de la

---

18 Scînteietoare metafore care condensează lapidar neputința de-a împiedeca strălucirea soarelui, împroșcîndu-l cu noroi, sau de-a astupa imensitatea cerului cu palma. Principele moldovean sugerează prin aceasta și comparația pe care o face el între măreția și întinderea stăpînitorilor de veacuri ai acestor locuri cu soarele și cerul. Hiperbola țîșnește din marea dragoste a celui îndepărtat de locurile natale.

19 de asemenea.

20 „Apărătorii" noștri sînt, după cum se vede, numeroși ; sînt impresionant de multele izvoare din care s-a informat Cantemir, cărturar cunoscător a atîtor limbi, savant priceput în explorarea istoriei.

21 apărări.

22 clevetitorilor, bîrfitorilor.

23 arsenale, totalitatea mijloacelor de luptă.

24 invidioși, pizmași.

25 teren deschis.

26 tot acești.

27 învinge

Scanned with OKEN Scanner

noi cîtu-i negrul supt unghe [28] nu vom dzice) precum cea dintăi a romano-moldo-vlahilor în Dachia descălecătură [29] să fie fost de la Traian, marele împărat. Aşijderea vor arăta precum anii neamului lor decît a altor neamuri evropeşti cu multul mai mulţi şi vîrsta lor decît a multora mai matură şi mai veche să fie [...] şi aşe nici unul dintre neamuri [...] cu bătrîneţele şi cu vechimea lor să poate alătura. De ciia vor mărturisi precum poporul romano-moldo-vlahilor nu din glogozala [30] a naşteri de strînsură să fie scornit [31], ce din cetăţeni romani, din ostaşi veterani [32] şi din mari familii să să fie ales [33]. Apoi din buni şi tari romano-moldo-vlahii, din buni şi tari părinţi romani născîndu-să, a singelui curăţenie şi a niamului evghenie [34] nestricată şi nebetejită să fie ferit, precum şi pănă astădzi tot aşe o feresc.

Nici nu gîndiască cineva că doară într-atîta a lucrurilor necunoştinţă sintem căzduţi (fie aceasta aşe

---

28 Departe, în atîţia ani, de pămîntul patriei, Cantemir n-a uitat, după cum se vede, limba poporului său şi foloseşte adesea numeroase expresii din limba vorbită.

29 aşezare, statornicire într-un loc pentru a întemeia o ţară.

30 amestecătură.

31 născut.

32 ostaş roman eliberat după terminarea serviciului militar şi care obţinea la eliberare o serie de privilegii.

33 Cantemir pledează, după cum vom mai avea prilejul să constatăm pe parcursul *Hronicului*, pentru o descendenţă nobilă.

34 noblеţe.

Scanned with OKEN Scanner

puţin mai slobod [35] să grăim) nici să-şi prepuie [36], că doară pretenduim [37] precum adecă niamul romano-moldo-vlahilor nici un singe de a streinilor în singele său să nu fie amestecat, că aceasta nu numai a dzice şi a gîndi fără socoteală ar fi, de vreme ce precum mai de demult cu multe năpădirile [38] a multe niamuri, aşe mai pre urmă şi mai vîrtos, după răzsipa împărăţiii constantinopolitiană şi a altor megiaşe [39] crăii, prin turbătura [40] turciască, răzsipi şi răsturnări, multe de toată stepena [41], multe de bun niam şi încă împărăteşti, crăieşti şi domneşti, streine familii în sinul său au primit Moldova şi Ţara Munteniască.

După ce înşiră numele acestor familii, care au luat naştere din înrudirea cu alte neamuri, Cantemir îşi încheie prefaţa zicînd :

Ce pentru ca să nu trecem chipul şi forma [42] pridosloviii, pentru alalte a romano-moldo-vlahilor vrednicii, pre cititoriu la trupul istoriii îl invităm.

---

35 liber.
36 să presupună.
37 pretindem.
38 năvălire.
39 vecine.
40 turbare.
41 spiţă, rang, treaptă.
42 Adică să nu depăşească limitele a ceea ce ar trebui să fie o prefaţă.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

TUTUROR IUBIŢILOR [...]
FRAŢI ROMANO-MOLDO-VLAHILOR, SĂNĂTATE

C În cuvîntul adresat cititorilor compatrioţi, Cantemir îşi dezvăluie planul iniţial al lucrării pe care a întreprins-o, precum şi motivele pentru care o încredinţează tiparului într-o altă formă:

Nu cu multe avem aicea pre dumneavoastră, iubiţilor, a vă supăra, de vreme ce, că de celea ce ar trebui pentru luminare şi luminarea adeverinţii istoriii noastre, prin multe locuri a ţăsiturii [1] *Hroniculuĭ*, unde trebuinţă a fi s-au părut, adesă învăţătură am dat. Şi mai vîrtos că la toate începăturile cărţilor cîte oarece pridoslovie înainte trimiţind, socotim că toate celea carile cititoriului vreo îndoinţă de prepus [2] a aduce s-ar videa, cu tot mijlocul a le rădica am silit, precum fietecarea la locul său înainte la privală vă va ieşi. Aicea dară puţin în înştiinţare a vă da ne trebuie, cum adecă şi în ce chip începătura socotelii noastre au fost, şi cum strîmptoarea

---

1 text.
2 bănuială, îndoială.

vremii [3], şi mai vîrtos lipsa a unor istorici foarte de triabă [4], ţenchiul [5] sfîrşitului, ni-au abătut.

Fost-au dară gîndul şi nevoinţa noastră ca tot trupul *Hronicului* acestuia, în doaă tomuri (adecă cărţi mari) [6] să-l împărţim. Deci tomul dintăi (pre carile în ceastă dată vi-l dăruim) să să numască *Hronicul a vechimii Romano-Moldo-Vlahiii*, carile începînd de la descălecatul Dachiii cu romani, adecă de la Traian, marele împărat, şi de la anul Domnului şi Mîntuitoriului nostru, lui Isus Hristos, 107 [7], cursul istoriii, pănă dăpă prada lui Batie, hanul tătărăsc, şi pănă la înturnarea lui Dragoş Vodă în ţara Moldovii şi lui Radul Vodă Negrul în Ţara Munteniască, carea s-au tîmplat pre la anul de la Hristos 1274, duce ; iară al doilea tom iaste să înciapă de cînd curăţindu-să locurile acestea de tătari şi de toate năpădzile altor varvari, şi precum dzisăm pomeniţii domni în-

---

3 *strîmptorarea vremii*, lipsa de timp.

4 *de triabă*, de trebuinţă, necesar.

5 Ţinta.

6 Conştient de faptul că mulţi din termenii folosiţi de el nu sînt cunoscuţi, Cantemir îi explică pe loc, fie în paranteze, fie prin adaosuri marginale, dînd contexte mai largi sau sinonime, pe care le consideră ca făcînd parte din vocabularul activ al cititorilor săi. Procedeul, după cum vom vedea, e des întîlnit pe parcursul *Hronicului*.

7 Cercetările ulterioare au stabilit războaiele dacilor cu Traian în anii 101—102 e.n. şi 105—106 e.n., în urma cărora statul dac a fost învins şi desfiinţat, şi, o mare parte a teritoriului său, transformat în provincia Dacia, a fost anexat Imperiului roman.

Scanned with OKEN Scanner

torcîndu-să pre la locurile lor din bejeniile[8] Ardialului, cu deosăbite tituluri a domnilor de Moldova şi a domnilor munteneşti, a să vesti au început şi să tragă rîndul anilor şi povestea domnilor pănă la vremile noastre; şi aşe împreună pe amîndoaă părţile istoriii la tipariu să le dăm. Ce aceasta după gîndul nostru a săvîrşi, precum dzisăm, cîteva împiedecături înainte ieşindu-ne, cătră carile acmu şi slujba senatoriii[9] nu mai iuşurea[10] adăogîndu-să (căci nevoile de casă şi private[11] aşeşi nici le mai pomenim) ni-au căutat vremea lucrului a muta [...]. Deci dară, într-această parte (precarea acmu de cum iaste şi cum iaste gătită o videţi) toată socotiala noastră într-aceasta să stăruiaşte: pentru ca numele şi niamul dumniavoastră, cari de demult s-au descălecat, şi de atuncea pănă acmu necurmat lăcuiaşte în Dachia (adecă în Moldova, în Ţara Munteniască şi în Ardial), din tiräniia vechii uitări dezbătîndu-l[12], precum romani, de Roma cetăţeni şi din toţi a Italiii lăcuitori aleşi ostaşi să fiţi, cu vrednice de credinţă a streini scriitori mărturii să vă arătăm. Aşijderea a unora, nu atîta de grei la socotială mai proaspeţi scriitori, împotrivnice păreri îndreptînd, cît de departe din calea adevărului să să fie rătăcit să-i descoperim. Cătră aceasta, pentru ca cursul anilor nesmintit[13] să ducem, urmat-am unii vestiţi şi a vremilor iscusiţi

---

8 refugiere din faţa năvălitorilor.
9 Vezi tabelul cronologic, anul 1719.
10 uşurică.
11 particulare.
12 scăpîndu-l, eliberîndu-l.
13 corect.

Scanned with OKEN Scanner

sămăluitori [14], pe Petavie [15], Calviz [16] şi pe Ricţiolus [17] carii în scurt şi foarte cu credinţă vremea şi viaţa a tuturor stăpînirilor lumii strîngînd şi cursul anilor nu numai istoriceşte, ce încă şi astrologhiceşte foarte curat sămăluind [18], din toate învălătuciturile [19] îi descurcă. Şi aşe pre aceşti trii hronologhi [20] între sine alăturînd şi ca alalţi a vremilor scriitori cu osirdie înfăţăşindu-i [21], cursul hronicului, viaţa împăra-

---

14 socotitori.

15 *(Petavius)* celebru cronologist francez (1583—1652). Cantemir a folosit cele mai de seamă opere ale acestuia în materie de cronologie : *Doctrina temporum, Rationarium temporum, Tabulae chronologicae.* Adevărate manuale de cronologie practică, cu date din istoria regilor, a dinastiilor, a oraşelor, a evenimentelor şi oamenilor remarcabili din cele mai vechi timpuri.

16 *(Calvisius Seth)* astronom, muzician şi poet german (1556—1615), care a studiat în diverse universităţi mai multe limbi, cronologia şi astronomia. A cucerit o oarecare celebritate prin savantele sale publicaţii în latină, asupra cronologiei şi asupra reformei calendarului.

17 *(Jean Baptiste Riccioli)* astronom italian (1598—1671), savant din ale cărui preocupări istoria culturii reţine contribuţiile în domeniul astronomiei, geografiei, cronologiei. Cantemir a folosit, probabil, lucrarea *Chronologia reformata et ad certas conclusiones reducta* (1669).

18 socotind.

19 încurcăturile.

20 cronicari, autori de cronici, adică de lucrări istorice care cuprind o înregistrare cronologică (dar necritică) a evenimentelor sociale, politice şi familiale.

21 confruntîndu-i.

Scanned with OKEN Scanner

ţilor românești [22] și une lucruri mai de însămnat carile pre vremile lor în Dachia sau în părţile vecine de prenpregiurul Dachiii s-au tîmplat, cum mai pre scurt și mai curat s-au putut, li-am însămnat. Aşijderea [23], supt vremile a unor împărați, macar că spre părţile acestea ceva să să fie lucrat [24], la cei mai curați scriitori n-am aflat, însă noi și a acelora viaţă și vremea stăpînirii lor, cîtă să fie fost, cu însămnarea n-am trecut-o, pentru ca cu acesta chip cursul anilor necurmat [25] și fără prepus să putem duce. Aşijderea, pentru singură înştiinţarea a vechiu niamului dumneavoastră însămnat-am și vremile în carile mulţimea a multor varvari, multe și mari stăpîniri, în părţile Evropii despre apus, după năpădzile [26] lor au descălecat, pentru ca din potrivirea vremilor curat să să poată cunoaște, precum stăpînirea moșilor strămoșilor dumneavoastră la Dachia, decît a mulţi a altora mai veche și mai bătrînă să fie, pentru carea și în pridoslovie cîte oarece am arătat. Aşijderea, precît putinţa osirdiii noastre aú fost, silit-am ca toate părticelele hronicului nostru, din istorii și istorici ca aceiia să le alcătuim pentru a cărora credinţă nu iaste cine să să îndoiască [27]; ce de la toţi învăţaţii și

---

22 *Românesc*, în paginile *Hronicului*, înlocuiește adesea pe *romanesc* (deci, ori de cîte ori va fi vorba de perioada romanilor, vom înţelege prin *român* pe *roman*).

23 de asemenea.

24 *să să fie lucrat*, să se fi întîmplat.

25 neîntrerupt.

26 năvălirile.

27 Cantemir considera necesar ca cel care se angajează să alcătuiască o operă de o atît de mare răspundere ca istoria — trebuie neapărat să selecteze din izvoare numai pe

Scanned with OKEN Scanner

cercătorii [28] adeverinţii istoriilor, priimiţi şi credzuţi sint pre a cărora numere în catastivul ce urmadză şi pre la marginele cărţii [29], unde mărturiia lor trebuiaşte, cu slove mai mănunte însămnate le viţi videa. Carii în ce nu v-aţi putea încrede sau foarte cu minune lucru vi s-ar părea, vor mărturisi precum noi de la noi macar un cuvinţel să nu fim adaos; ce cu întriagă a inimii ştiinţă, pre dînşii povaţă avînd, unde ni-au dus acolo am mărs, şi nici cît de puţin de la dînşii nu ni-am abătut. Aşijderea, pentru mai pre lesne cuprinderea cititoriului, tot trupul istoriii în dzece cărţi, şi fietecare carte în cîteva capete [30] am împărţit, în cîte adecă şi cum forma şi ţăsătura istoriii am poftit, precum toate înainte le viţi videa. În ceastă dată dară tomul al doilea încă nesăvîrşit [31] fiind, socotit-am, ca cu aşteptarea aceii părţi, aşteptarea ştiinţii lucrurilor [32] cările în-

---

acelea care se bucurau de încredere, de reputaţie, care aveau avizul mai multor cercetători. Dacă investigaţiile ulterioare, au infirmat, cu timpul, unele nume şi au impus altele, nu trebuie să-l facem pe Cantemir răspunzător pentru opţiunile sale; la stadiul la care se aflau, pe vremea sa, cercetările, criteriul ales de savantul român este cît se poate de ştiinţific.

28 cercetătorii.

29 În paginile *Hronicului* Cantemir citează nu numai în context numele istoricilor şi operelor folosite, ci — mai adesea — cînd rezumă părerile altora — consemnează, pe marginea filei, numele şi opera de care s-a folosit.

30 capitole.

31 neterminat.

32 *ştiinţa lucrurilor*, cunoaşterea lucrurilor, aducerea la cunoştinţă a lucrurilor.

Scanned with OKEN Scanner

tr-aceasta să cuprind, mai mult să nu prelungim. Aşe omeniţilor şi iubiţilor simpatrioţi [33], şi fietecarile a adeverinţii istoriceşti iubitoriu, de această dată, cu acest dintăi a istoriii noastre tomos, în vreme de odihnă [...] zăbăvindu-vă, cu noi netrebnicii împreună [...] rugaţi pentru ca [...] şi pre celalalt tomos a istoriii a săvîrşi[34] să ne învrednicim şi mai curînd cu mijlocul halcotipului[35] tuţuror să să obştiască[36].

33 compatrioţi.
34 a sfîrşi, a termina.
35 tiparului.
36 să se facă cunoscut.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

CATASTIHUL ISTORICILOR, GHEOGRAFILOR, FILOSOFILOR, POETICILOR ŞI A ALTOR OAMENI ÎNVĂŢAŢI, ELLINI, LATINI ŞI DE ALTE NEAMURI, A CĂRORA NUMERE SĂ POMENESC ŞI MĂRTURIILE LI SĂ ADUC ÎNTR-ACEST HRONIC

D Cantemir înserează aici 154 de nume, şi fiindcă nu numai acesta e numărul autorilor şi operelor folosite, la sfîrşitul bibliografiei sale adaugă : „Iară de vom fi trecut pre vrunii cu pomenirea, poate cititoriul la rîndul său să-i găsască“ [1].

HRONICON

PROLEGOMENA [2]

E O bună parte din *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*, în forma în care ne-a parvenit, îl ocupă *Prolegomenele* (trei cărţi, însumînd 36 de capitole).

Unii cercetători au presupus că *Prolegomenele* erau partea latinească a cărţii, alţii că ele ar cuprinde explicaţii la redacţia latinească iar alţii că au fost concepute după terminarea *Hronicului*.

Mărturia lui Cantemir, aflată aproape de sfîrşitul *Prolegomenelor* (înaintea ultimelor două capitole), este, se pare, suficient de clară : „Acestora

1 Adică, în context sau pe marginea paginilor
2 precuvîntare.

dară sfîrşitul puind, trage-ne vremea începutul cărţii *Hronicului* să punem, în carea, cu agiutoriul lui Dumnădzău, sintem să arătăm hronologhiceaşte, adecă după sămăluirea anilor, precum acești romani de Ulpie Traian în Dachia descălecaţi, tot aciiaşi să fie românii, carii şi pănă astădzi într-însa lăcuiesc".

Aşa cum ni se înfăţişează *Prolegomenele*, ele constituie într-adevăr o introducere, pun în discuţie unele probleme pe care cartea propriu-zisă le dezvoltă apoi, le amplifică. De aici, unele repetiţii, care ar putea fi socotite ca tot atîtea insistenţe din partea autorului pentru a-şi sprijini afirmaţiile, interpretările.

Vom reţine, pe scurt, ideile dezbătute de autor în această precuvîntare.

CARTEA I

Capul II

Pentru ceale vechi a Dachiii hotare

[...] Aşedară de situaţia [3], adică de punerea locului Dachiei, precum de la Marea Niagră (precum dzisem) pre marginile Dunării despre crivăţ [4] spre Ghermania şi spre izvoarăle Dunării s-au fost întindzind nici un prepus nu rămîne ; însă în lat şi în lung carile să fie fost peste tot a hotarălor obîrşii [5] — la scriitori cîtăva neatocmire [6] aflăm [...].

---

3 situarea ; de fapt autorul îşi explică pe loc termenul.
4 nord, miazănoapte.
5 începuturi, origini.
6 nepotrivire.

Scanned with OKEN Scanner

Capul III

Pentru vechi numerele ţărilor carile de demult în Dachia să cuprindea

Mai denainte pănă a nu întra Dachia supt stăpînirea romanilor, adică pănă la împărăţia lui Ulpie Traian, în cîte ţări sau provinţii să să fie fost împărţit Dachia, foarte cu greu iaste a să deslușì, căci precum de hotarăle peste tot, aşe de olaturile carile într-acele hotară să să fie cuprins, nici un scrietoriu de cei vechi, pre cari noi a-i citi ni s-au tîmplat aiave [7] nu scriu [...].

Capul IV

Pentru numele dachilor şi de începătura lor

De vreme ce precum din cei vechi, aşe din ceşti mai noi scriitori ţărîle şi hotarăle Dachiii, precum au fost stînd în vremile vechi, pre cît într-a noastră putinţă au fost, li-am arătat, de ciia înainte, nu fără triabă a fi socotim, de ne vom sfătui iarăşi cu aceiaşi scriitori şi de la dînşii să ne înştiinţăm şi pentru hireş [8] numele dachilor şi pentru începătura niamului lor ; adecă din cine şi de pre ce locuri ieşind au vinit ş-au stăpînit aceste locuri, de carile mai sus am pomenit. Pre cum dară pentru hotarăle Dachiii, aşe şi pentru numele şi niamul dachilor nu puţină tulburare între scriitori videm a să face [...].

Cîţi istorici şi gheografi din ceşti mai noi s-au silit să culiagă socotealele celor mai vechi pentru

---

7 lămurit, clar.
8 adevărat, autentic.

Scanned with OKEN Scanner

aceste neamuri, precum proastei noastre minți să pare, cu lungi și împletecite voroave mai mult au întunecat decît ar fi luminat știința aceștii povești [...].

Capul V

Pentru crăiia dachilor, cum s-au început și cum au fost mai denainte decît a o supune romanii

Vrînd ca pentru cea dinceput a dachilor stăpînire să scriem și grămădzi de cărți a mai vechi și mai noi istorici întorcînd și răsturnînd, nu altă, ce ca cum într-un lavirint [9] (căruia nici întratul nici ieșitul i să poate afla) să fim întrat ni să pare [...].

Aședară într-atîta de numere și de neamuri [10] zăminteală [11] cum s-ar putea singură a dachilor stăpînire dintr-altora a să despărți nu cu iușor [12] lucru a fi ni să pare. Pentru care lucru noi, ca nu nici împotrivnici [a] atîțea vechi și noi scriitori să ne arătăm, nici această istorie în amestecătură sa ca într-un întuneric fără zare dzăcînd nedeșchisă și neivită [13] să o lăsăm, cea de pre mijloc și mai fără grijă cale vom apuca și peste tot, din socotelile tuturor ce am putut înțelege, vom arăta ; iară cititoriul totdeauna în giudecată a face slujba-i iaste [...].

---

9 *(labirint)* construcție cu un mare număr de camere și de galerii, în care orientarea este extrem de dificilă.
10 De altfel, să nu uităm că și cele mai recente lucrări de istorie subliniază că știrile antice sînt foarte lacunare.
11 amestecătură, încurcătură.
12 ușor.
13 nelimpede, neclar.

Scanned with OKEN Scanner

Dovezile par a fi mai limpezi, în sensul că mai multe mărturii pot fi puse de acord, atunci cînd se vorbeşte despre războaiele dacilor cu romanii.

Citînd din Tacit, apoi din Iuliu Cezar, Cantemir arată :

Supt Domitian [14] romanii multe războaie, ce toate fără năroc au avut asupra dachilor, căci ei totdiauna biruitori au fost [...].

Dachii sint mai viteji decît toţi varvarii [15] şi aceasta nu numai căci şi cu sufletul şi cu trupul sint oameni prea vînjoşi, ce încă pentru căci ei nu cred precum moartea să fie sfîrşitul vieţii, ce socotesc ca cum ar fi o trecere la alte lăcaşuri noaă [...].

Pe linia aceloraşi afirmaţii Cantemir inserează şi o relatare din Xenofon (relatare despre care spune c-ar fi luată de la istoricul Dion) :

Domitian au trimis cu oştile asupra lui Decheval [16] (aceasta-i al cincilea şi cel mai de pre urmă a dachilor

---

14 *Domiţian (Titus Flavius Domitianus)*, împărat roman (81—96). În timpul său, armatele romane au suferit o serie de înfrîngeri din partea dacilor, conduşi de Decebal ; astfel, deşi învingători la Tapae (88), romanii au încheiat o pace avantajoasă pentru daci. A fost ucis în urma unui complot pus la cale de senat. După moarte, senatul l-a declarat duşman al poporului roman, iar statuile lui au fost distruse.

15 barbarii.

16 *(Decebal)* rege dac (87—106 e.n.), fiu al lui Scorillo. I-a urmat la tron lui Duras-Diurpaneus. Strateg talentat, ieşit învingător în luptele cu romanii, după repetate confruntări, a fost învins de aceştia în 106.

Scanned with OKEN Scanner

craiu) pre un Iulian [17], ce vicleşugul şi meşterşugurile [18] lui Decheval au făcut, că macar că romanii să videa biruitori, însă deplin biruinţa nu li-au dat, căci tăind copacii unii păduri şi lăsind numai trupinile [19] le îmbrăcasă cu port şi cu arme oşteneşti [20], carii romanii, oaste proaspătă părîndu-li-să, s-au părăşit a-i goni şi s-au întorsu la tabăra sa.

Deşi pledoaria lui Cantemir merge în favoarea ideii descendenţei noastre pur romane şi deci a stîrpirii de către romani a dacilor cuceriţi, paginile închinate băştinaşilor, în frunte cu conducătorul lor Decebal, sînt grăitoare dovezi de stima şi respectul autorului faţă de aceşti viteji.

Capul VI

Pentru oştenirca [21] lui Traian împărat asupra lui Decheval, craiul dachilor, şi de dezrădăcinarea lor

Al cincilea şi cel mai de pre urmă a dachilor craiu au fost Decheval (acestuiaş Iornand îi dzice Diurpanis, om nu numai în lucrurile oşteneşti prea vîrtos [22], ce încă şi la minte prea ascuţit şi plin de meşterşuguri, acesta, cu mare ruşinea romanilor, până

---

17 *(Tettius Iulianus)* priceput şi viteaz comandant al oştilor trimise de Domiţian împotriva dacilor, a introdus o disciplină severă în legiunile sale. Lupta cu dacii a avut loc la Tapae (azi Porţile de Fier).

18 talent, pricepere, iscusinţă.

19 tulpinile.

20 de oştean, de soldat.

21 războiul.

22 puternic, tare, voinic.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

într-atîta puterile Dachii adăosesă, cît şi o sumă de bani în chip şi de dajde [23] şi de dar, în toţi anii de la cămara împărăţiii lua, după tocmala ce făcusă cu Domiţian, precum Dion [24], istoric, mărturiseşte. Aşe romanii vrînd nevrînd cu banii săi pre Decheval din dzi în dzi îmbogăţindu-l, el în putere mărindu-să, alte războaie încă mai grele şi încă mai groznice asupra romanilor găta [25], asupra căruia sculîndu-să Traian [26] cu războiul l-au bătut şi tot niamul dachilor din Dachia au stîrpit [27] (precum înainte la viaţa lui Traian pre larg vom arăta) [28]. Iară, după

---

23 bir.

24 *Dion Cassius (Coccceianus)* (a doua jumătate a sec. I şi prima jumătate a sec. II e.n.), istoric grec care a scris o *Istorie romană* în 80 de cărţi, din care s-au păstrat numai parţial în original, restul în rezumate întocmite de bizantinii Xiphilinos (sec. XI) şi Zonoras (sec. XII). Opera lui Dion Cassius conţine o serie de informaţii despre războaiele purtate de Domiţian şi de Traian împotriva Daciei.

25 pregătea.

26 *(Marcus Ulpius Traianus)* împărat roman (98—117) proclamat la moartea lui Nerva, în virtutea adopţiei şi asocierii lui la domnie de către acesta în anul 97. În două campanii militare (101—102 şi 105—106) a înfrînt rezistenţa dacilor şi a transformat cea mai mare parte a Daciei în provincie, colonizată masiv cu elemente romane sau romanizate din întregul Imperiu roman. În amintirea victoriei asupra dacilor, Traian a ridicat la Roma, în anul 113, o columnă comemorativă.

27 Ideea nimicirii şi îndepărtării totale a dacilor este idee susţinută cu fervoare de Cantemir, după cum am mai semnalat, pentru a sublinia descendenţa noastră nobiliar-romană.

28 În ediţia de faţă, vezi p. 78.

peirea lui Domitian şi a lui Nerva [29], stînd la împărăţiia Rîmului Ulpie Traian, întăiaşi dată au pus în gînd pentru ca să răscumpere de la dachi ruşinea şi ocara carea de cîteva ori o păţisă, şi aşe, aşedzind întăi lucrurile publicăi [30], şi întorcînd pre slujitori iarăşi la învăţătura şi orînduiala oştii ca mai denainte, îndată au dat răspuns dachilor că pentru banii ce cerea le va da arme. De la Dion, istoricul, (carile lucrurile acelor vremi pre amănuntul au scris) ne înştiinţăm precum Traian şi alte războaie foarte vrăjmaşe şi bătăi foarte cu multă vărsare de singe să fie avut, macar că în toate nărocul biruinţii tot la romani au fost. Deci bătaia dintăi, precum să să fie tîmplat pre la anul de la Hristos 101, socoteaşte Calviz în hronologhicul său la acela an. (Aicea, iubite cititoriule, noi vrînd numai pentru Decheval să arătăm, precum el au fost cel mai pre urmă a dachilor craiu, pentru războaiele lui Traian cu dînsul pre scurt pomenim, iară mai pre larg vei videa unde va vini rîndul istoriii la viaţa lui Traian). Într-acel dară dintăi război, macar că dachii fură biruiţi, însă şi din oastea romanilor foarte mulţi au picat, iară cei răniţi atîta au fost de mulţi cît la apothecari [31] şi la ţirulici [32] nemairămîind pîndzături ş-au scos Traian mesele [33], servetele şi năfrămile şi li-au dat să fie pentru legăturile ranelor slujitoreşti. Aşe, în războiul cel dintăi, cu

---

29 *Nerva (Marcus Coccius)*, împărat roman (96—98 e.n.) A adoptat, desemnîndu-l ca succesor în anul 97, pe Traian, guvernatorul provinciei Germania Superioară.

30 statului.

31 farmaciști.

32 chirurgi.

33 feţele de masă.

Scanned with OKEN Scanner

mare vrednicia lui Traian şi cu bărbăţiia romanilor, pierdzind Decheval războiul, i-au căutat a da dos, însă nu aşe de tot sfărmat şi răzbătut fiind. După ce ś-au tras supt cetatea scaunului său, Zamoghetusa [34], iarăşi ş-au strîns oştile ce să împrăştiiase, şi, tocmindu-şi oamenii, iară au stătut la bătaie de iznoavă. Ce nici Traian mai leniş decît nepriiatenul fiind, tot în urmă gonindu-l, iarăşi i-au dat războiu vrăjmaş ca şi dintăi ; însă nărocul romanilor slujind, iară rămasă Decheval biruit. Deci Decheval (precum dzice Dion într-acelaşi loc) vădzindu-să şi din arme şi din puteri mai gios, au poftit pace, căruia Traian foarte pre lesne i-au dat-o cu aceste tocmele : ca priiatinilor romanilor priiatin, şi nepriiatinilor, nepriiatin să fie ; aşijderea ca să răzsipască cetăţile carele pre la hotarăle Dachiii pentru întăritura făcusă. Într-acesta chip, Traian (precum şi Dion şi Zonora pomeneşte) dobîndind biruinţa şi pacea cu de-a sila, şi după voia lui să priimască asuprindu-l, luat-au cu sine şi pre solii lui Decheval, şi la Roma cu mare triumf şi laudă întorcîndu-să, senatul romanilor l-au numit Dăţanul [35]. Însă pentru nestarea la cuvînt [36] a lui Decheval şi pentru amăgiturile ce îmbla să facă, nu multă vreme au putut a să stărui acea pace ; căci

---

34 *(Sarmizegetusa)* principală aşezare dacică din munţii Orăştiei, situată pe dealul Grădiştii ; centru economic, militar, politic şi religios al statului dac în sec. 1 e.n.

35 *(Dacius)* după obiceiul romanilor, cognomenul era dat cuceritorului după numele provinciei cucerite ; vezi ediţia de faţă, p. 47—48.

36 *Nestarea la cuvînt a lui Decheval,* Decebal nu şi-a respectat cuvîntul dat.

Scanned with OKEN Scanner

îndată ce s-au întors Traian cu oştile, Decheval macar că aiavea asupra romanilor oaste să rădice nu îndrăzniia, însă pre iazighi [37] şi pre metanaşti [38] carii era din priiatinii romanilor şi de la Tisa în sus spre Buda lăcuia, cu adese prădzi a-i călca nu să părăsiia. Cu care pricină aprindzindu-să Traian de mînie, de iznoavă asupra dachilor armele ş-au clătit. Într-acea cale cu meşterşugurile şi măistriile lui Decheval, nu puţine, nici iuşoare primejdii au vinit la capul lui Traian, ce cu chivernisala ce făcea şi cu ştiinţa a purta oşti, toate meşterşugurile lui Decheval în zădar scoţind, din toate primejdiile ferit au fost. Decheval vădzind că nici cu vicleşugul, nici cu armele va putea sta împotriva lui Traian, încă mai de mare vicleşug şi răutate s-au apucat şi iarăşi s-au făcut că să va pleca lui Traian, însă de-i va trimete pe Longhin [39] sutaşul [40] (carile cîrma oştii purta şi toate lucrurile lui Traian după vrere le pliniia) pentru ca cu dînsul să vorovască pentru pace: Pre acesta Traian la dînsul după pofta lui trimiţindu-l, el îndată au poroncit de l-au legat şi cu multe munci căznindu-l, pănă mai

---

37 populaţie de origină iraniană, din marea familie a sarmaţilor. Au locuit iniţial în regiunile de la est de Volga. Începînd cu sec. 1 e.n. pătrund în număr mare prin nordul Daciei în cîmpia ungară, iar de aici şi în vestul României în zona de şes.

38 trib de daci liberi din nord.

39 *(Longinus)* devine comandantul trupelor romane din Dacia (a. 105 e.n.), despre care cercetări ulterioare au stabilit că s-ar fi sinucis.

40 (în antichitate, mai ales la romani) comandant peste o sută de ostaşi.

Scanned with OKEN Scanner

pre urmă l-au și omorît. De a căruia patimă înștiințindu-să Traian, mai mult de durere inimii ce trăgea, căci pierdusă om vrednic ca acela, de mînie înfocîndu-să, toată socoteală ș-au pus ca și pe Decheval și peste tot neamul dachilor așeși din temelie să-i răstoarne, și pentru un roman, pre toți dachii să-i prăpădiască ; însă puind lucrul la sfat, videa Traian că lucrul așe după pofta lui a să isprăvi nici pre lesne, nici fără primejdie poate fi, de care lucru ales-au ca mai fără grijă și mai pe-ncet de acea treabă să să apuce. Și așe într-acea vară, la anul de la Domnul Hristos 104 (Dion, carte 68, Plinie [41], carte 8) au stătut de au făcut pod de piatră peste Dunăre (care pod ce feliu de zidire au avut, caută mai înainte la rîndul său) ; gătind dară Traian podul peste Dunăre la anul 105, au trecut cu oștile din Misiia [42] în Dachiia, și drept spre apa Sargheții [43] au purces, unde

---

41 *Pliniu cel Tînăr (Caius Plinius Caecilius Secundus)*, (cca 62 — cca 113) prozator roman. Este autorul unei corespondențe (10 cărți — în ultima avînd corespondența sa cu împăratul Traian) în care surprinde cele mai variate aspecte ale vieții familiale și sociale, precum și evenimente de seamă ale vremii — ca în cazul de față — construirea podului de peste Dunăre.

42 *(Moesia)* denumire romană a regiunii dintre Balcani și Dunăre, locuită de triburile moesilor. Organizată în secolul 1 e.n. ca provincie romană, a fost împărțită în anul 86 e.n. în provincia Moesia Superior și Moesia Inferior (din al cărei teritoriu de bază a făcut parte și Dobrogea).

43 *Sarghetia* sau *Strelța*, rîu în Dacia în apropierea Sarmizegetusei dacice. Potrivit legendei, cunoscută după cum se vede de Cantemir, în albia Sargeții și-ar fi îngropat Decebal

Scanned with OKEN Scanner

și Decheval, toate puterile strîngîndu-și, cu mare îndrăzneală îl aștepta ; ce pohîrnit nărocul lui Decheval iarăși dede biruința romanilor și de-a triia oară. Decheval vădzindu-și oamenii răzsipiți și în toate părțile spîrcuiți [44], de toată nedejdea lăsindu-să, pentru ca să nu cadă viu la mîna lui Traian, singur șie ș-au făcut moarte. Traian, după izbînda minunată ca aceasta, întâi cetatea Zarmizoghetusa [45], scaunul lui Decheval, apucînd (pre aceasta mai apoi au numit-o de pe numele său Ulpia Traiana [46]), apoi abătînd din matca sa apa Sargheții, i-au aflat toată avuția, carea nenumărată era, și o zidisă Decheval în fundul apii. De ciia, precum mărturisește din Dion și dintr-alții Bonfin, deșertînd Dachiia de toate puterile și așeși de tot istovind-o, au făcut-o provinție ; și împlînd-o de cetățeni și de ostași viterani (aceștea era cum sint

---

tezaurul în timpul războaielor cu romanii. Sargeția este probabil Valea Godeanului sau Valea Albă din munții Orăștiei. Sau poate Streiul, afluent al Mureșului. Nici indicația lui Cantemir (vezi p. 78 ediția de față) nu ne ușurează identificarea.

44 împrăștiați.

45 *Sarmizegetusa.*

46 *Ulpia Traiană*, oraș roman, fundat de Traian după cucerirea Daciei (cca. 108—110 e.n.). Identificată pe teritoriul comunei Sarmizegetusa (jud. Hunedoara) *Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica* a fost întemeiată cu veterani și alți cetățeni romani și îndeplinea rol de centru politic, economic și religios al provinciei Dacia. În timpul lui Adrian i s-a adăugat și numele de Sarmizegetusa, așa cum odinioară se numise capitala statului dac.

Scanned with OKEN Scanner

oturacii [47] la turci), cu cetăți și cu orașe au întărit-o, precum mai înainte vom aduce toate a tuturor mărturiile, carii într-un glas întăresc precum Dachia toată s-au descălecat cu romani. Iară rămășița dachilor cîți scăpasă din oșteni și altă prostime [48], pre toți până la unul, precum să-l fie trecut mai spre fundurile țărîi ungurești.

Ceea ce s-a străduit să facă, adunînd dovezi despre „începătura" dacilor, Cantemir continuă, cu același zel, ba poate chiar mai mult, atunci cînd e vorba de romani. E drept că este ajutat în acest sens și de imboldul permanent în a-i glorifica pe romani și de bogăția mult mai mare a mărturiilor despre aceștia.

Astfel în cartea a doua a *Prolegomenelor* autorul „arată coreniia [49] niamului romanilor precum din elinii troadeni [50] să trage și de începătura împărățiii lor de la Remus și Romulus [51]".

Dacă întîlnește împotrivitori ai acestei teorii, Cantemir îi stigmatizează drept „pizmătareți", invidioși, tributari „ochiului zavistiii" :

---

47 soldat veteran turc; procedeul lui Cantemir de a corela sensul unui cuvînt vechi cu acela al unui cuvînt folosit mai des în vremea sa este mult întîlnit în paginile *Hronicului;* este evident cît de mult dorea autorul să fie înțeles.

48 popor de jos, gloată.

49 originea, începutul.

50 grecii locuitori ai Troiei (străvechi oraș situat pe coasta de nord-vest a Asiei Mici).

51 *Remus și Romulus* (în mitologia romană), fiii Rheei Silvia și ai zeului Marte, socotiți întemeietorii Romei.

Scanned with OKEN Scanner

CARTEA A DOA

Capul XI

Dovedescu-să cei ce vor să dzică că romanii nu să trag nici sint din niamul elinilor

Precum nesăţioasă firea poftii omeneşti, deşi de alte ale lumii carele bune şi fericite a să chema s-au obiciuit vreodată să poate sătura, însă pentru slavă şi cinste totdiauna flămândă şi nesăţulă iaste, aşe şi ochiul zavistiii, macar că multe cu ascuţita sa videre a trece şi ca cum nu li-ar videa a să face poate, însă slava şi cinstea altuia, cu otrăvită- şi deochetoare privală să nu o atingă şi a o deochia să nu să siliască preste fire şi peste putinţă îi iaste. De care lucru nici cu divă [52] iaste de să află vreunii de ochiul zavistiii purtaţi şi de cei de ai săi şi fireşti părăsiţi, carii vor să dzică că neamul acesta a romanilor nu din ellini să fie, nici rodul prirodul [53] lor din grecii troadeni să li se tragă ; ce divă şi ce lucru nou iaste acesta ? Iarăşi dzicem, de vreme ce şi mai buiguiţi [54] şi mai uluiţi au fost şi sint alţii decît aceştea, carii nu numai pre romani varvari a fi şi viţa lor nu din cea ellinească să fie odrăslit [55] cu neştearsă frunte au tăgăduit, ce încă şi pre singuri ellinii din neamurile lor cele varvare să să fie răzleţit şi să să fie zămislit [56] a blojori [57] nu s-au siit [...].

---

52 mirare.
53 neamului.
54 zăpăciţi.
55 născut.
56 să fi luat fiinţă.
57 a cleveti, a bîrfi.

Scanned with OKEN Scanner

Sprijinindu-se pe afirmaţiile istoricului latin Iustinus [58] în legătură cu naşterea Romei şi a romanilor, Cantemir relatează :

Capul VIII

Arată-să stăpînirea niamului lui Enias până la naşterea lui Remus şi a lui Romulus şi ciudată naşterea lor

[...] Aşe troadenii stăpîni rămîind în Laţium [59], după multă vreme sămînţa lui Enias [60] din ficior în ficior şi din nepot în nepot era următori [61] şi moştenitori stăpînirii latinilor, până au vinit la anul mai denainte de Hristos 777, în ce vreme au fost rămas doi fraţi la stăpînire ; Amilius [62], peste socoteala firii şi dreptatea limbilor [63], frate fiind mai mic, cu sila singur numai au apucat scaunul stăpînirii şi vădzind

---

58 *(Marcus Iunianus Iustinus)* istoric roman care a rezumat marea istorie universală a lui Pompeius Trogus (astăzi pierdută), în care sînt cuprinse numeroase detalii legate de popoarele barbare şi despre Macedonia.

59 *(Latium)* regiune în Italia centrală, avînd ca oraş principal Roma. Populată încă de la sfîrşitul mileniului 2 î.e.n. de latini, ea a constituit nucleul civilizaţiei romane de mai tîrziu.

60 *(Aeneas)* erou legendar, fiul zeiţei Venus. Personaj central al *Eneidei* lui Vergiliu. După căderea Troiei, Enea a plecat spre Italia pentru a întemeia un oraş. Ajuns aici, după multe peripeţii, se căsătoreşte cu fiica regelui Latinus, devenind părintele gintei romane.

61 urmaş.

62 *(Amulius)* potrivit legendei, fratele mai mic al lui Numitor.

63 popoarelor;

Scanned with OKEN Scanner

că frate-său Numitor [64] alţi ficiori parte bărbătească nu avea fără numai o fată, pre carea o chema Rea, au pus gînd de tot să stingă seminţiia frăţine-său şi în urmă de ciia ficiorii lui să rămîie moştenitori singuri. Ce aceasta cu alte ispite mai fără lege a isprăvi neîndrăznind, au aflat mijloc ca acela carile să nu dea prepus şi scandală [65] în nărod, şi aşe; în chip de cinste şi de dumnădzăire, au poroncit precum Rea, fata lui Numitor, să se sfinţească boadzii [66] ce-i dzicea vastalis [67], la capiştea [68] a căriia era obiceiu de punea fete ficioare, carile nici de acolo putea să mai iasă, nici să să mai mărite li să cădea, ce în toată viaţa într-acea capişte rămîind, păziia focul carele la oltariul [69] boadzii ardea, ca niciodînăoară [70] să nu să cumva stîngă. Aşe într-acea capişte pre nepoată-sa băgînd şi supt tare pază ţiind-o, după cîtăva vreme s-au aflat îngrecată [71]; pentru aceasta unii vor să dzică precum din împreunarea fără lege să fie luat în pîntice [72], iară alţii, basna [73] adăogînd,

---

64 *Numitor*, rege legendar în cetatea italică Alba Longa, detronat de frutele său, Amulius.

65 nemulţumire.

66 zeiţei.

67 (la romani) vestală se spunea preotesei care întreţinea focul sacru în templul zeiţei Vesta (zeiţă a focului din vatră, şi, prin extensiune, a căminului familial).

68 templu.

69 altar.

70 niciodată.

71 însărcinată.

72 *A lua în pîntice* (expresie veche), a rămîne însărcinată.

73 minciună.

vor să dzică precum Mars [74], dumnădzăul războaielor, vădzind strîmbătatea carea să face neamului lui Numitor, singur ficioarii bărbat şi pruncilor, carii dintr-însa era să să nască, părinte au priimit, să să facă ; şi într-acesta chip Rea zămislind, să fie născut gemeni, carii s-au chemat Remus şi Romulus. Amilius înţelegînd [75] pentru prăsila Reii şi de naştere pruncilor, îndată au poroncit de i-au lepădat pe prunci într-o pădure deasă, acolo cu începutul vieţii şi sfîrşitul tot deodată să le fie ; iară pre maica lor cu mari munci şi pedepse prin cătăva vreme ţiind-o, pănă mai pre urmă într-acele fără milă legături şi cazne s-au şi săvîrşit, pre carea mai apoi romanii în numărul dumnedzeelor puind-o, ca unui dumnădzău i-au slujit.

Capul IX

Arată-să aflarea pruncilor şi moartea lui Amilius

Amilius ţiindu-să acmu că pre pofta inimii sale au izbîndit şi săminţiia frăţine-său cu bătrîneţele lui Numitor în veci va apune, nici din oase uscate ca acelea să răzsaie ceva va mai fi nedejde ; însă precum Iustin voroava împodobeşte, furtuna [76], de grijea romanilor purtînd, la locul unde gemenii prunci era lepădaţi o lupoaică au îndreptat, căriia, murindu-i ţincii [77], ţiţile de lapte, neavînd cine să le sugă, i s-au fost îmflat. Lupoaica dară dînd peste prunci,

---

74 Marte (vezi p. XXIII — ediţia de faţă — nota 4).
75 aflînd.
76 soartă, destin.
77 (înv. în Moldova) pui de fiară sălbatică.

Scanned with OKEN Scanner

sau pentru durerea ţiţelor de lapte îmflate, sau cu altă a proniii [78] taină, firea cea de jiganie [79] lacomă şi înghiţitoare uitîndu-şi, mamcă [80] şi maică cuconilor [81] s-au făcut ; adese la dînşii mărgînd şi aplecîndu-i, ţiţele îşi storcea şi de durerile ce trăgea să oteşiia .[82] Adese era acolo la hrana cuconilor cercetînd, un păstoriu a moşului lor, a lui Numitor, anume Favstus, carile cu turmele într-acele părţi îmbla, i-au luat sama şi luîndu-să pe urmele ei au aflat-o în desime, ţiţele la gura pruncilor aplecînd şi ca cum din sine născuţi ar fi hrănindu-i. Deci păstoriul Favstus trăgînd pruncii de supt pînticile lupoaicăi, i-au luat la sine şi i-au ţinut pănă i-au crescut mari şi întră păstori cu viaţă sălbatecă i-au hrănit. Aşe Remus şi Romulus a cui ficiori să fie şi de cine născuţi neştiindu-să, între alalţi păstori lăcuind, din dzi în dzi cu vîrsta puterile şi vitejiile îşi adăogea şi toate turmele de tălhari şi de alţi prădători tare şi neatinse le păziia ; iară odată tîmplîndu-să a vini neşte tălhari să prade oile lui Numitor, fraţii amîndoi li-au sărit împotrivă ; ce Remus mai mult înainte pe tălhari întirind [83], de sprejineala frăţine-său rămas şi nesprejinit fiind, cade în mîna tălharilor ; tălharii socotind ca să-şi astupe faptele lor cele rele, după ce au prins pe Remus, l-au dus la Amilie dzi-

---

78 providenţei.
79 fiară sălbatică.
80 doică.
81 copiilor, pruncilor (mai ales moştenitori, urmaşi la domnie).
82 se alina, se potolea.
83 alungînd, gonind.

Scanned with OKEN Scanner

cînd precum acela iaste carile adese oile lui Numitor a lovi şi a le prăda s-au fost obiciuit ; şi pre apărătoriul, carile pre alţii aceasta a face brăniia [84], vinovat şi rău a fi vrea să-l dovedească. Amilius vrînd adică să facă voia frăţine-său, lui Numitor, pre nepotu-său ca pre un fur şi tălhariu la dînsul l-au trimis, dzicîndu-i să facă cu dînsul cum îi va fi voia. Numitor aducînd pre tînăr înaintea sa şi căutîndu-i tinereţelor şi mărimei chipului, au început a-l lovi la inimă [85] să nu cumva fie vreunul din nepoţii lui cei lepădaţi, căci şi la faţa foarte ş-au fost răducînd [86] cu dînsul ; şi întrebîndu-l pentru vîrsta anilor, încă s-au fost potrivind cu vremea lepădării lor. Aşe Numitor stînd în doinţa [87] gîndului şi a lucrului, iată soseşte şi păstoriul Favstus aducînd şi pe Romulus cu sine şi spuindu-i toate dinceput, precum i-au aflat şi pe ce vreme şi de hrana lor întăi de la lupoaică, apoi de la dînsul şi de toate de-a fir a păr [88] povestindu-i, s-au adeverit precum ei nepoţii lui şi fiii fetii sale, Reii, să fie. Dintr-acel ceas Numitor cevaşi nepestind [89], cu nepoţii învitînd pre păstori şi pre alalţi ai săi oameni, pentru ca şi moartea fetii şi împărăţiia să-şi răscumpere, fără veste asupra lui Amilius s-au sculat, pre carile ucigîndu-l, nepoţii iarăşi au aşedzat pre moşul lor la împărăţie.

---

84 împiedeca, oprea.
85 *A-l lovi la inimă*, a presimţi.
86 asemănînd.
87 îndoială.
88 *De-a fir-a-păr*, expresii familiare basmelor noastre rămîn familiare, după cum observăm, şi în istorisirile cantemiriene.
89 nezăbovind, neîntîrziind.

Scanned with OKEN Scanner

Capul X

Arată-să temeliia Romii
şi începătura împărăţiii romanilor

Rèmus şi Romulus, fraţii, nevrînd a să arăta nemulţămitori pădurilor carile i-au acoperit şi munţilor în carii au crescut şi păstorilor carii i-au hrănit; aducînd (precum scrie Iustin) mare sumă de oameni (de vreme ce îndată şi senatul au aşedzat, carile era o sută de bătrîni şi i-au chemat părinţi) şi mărgînd la locul unde fiara i-au fost hrănit, acolo temeliile împărătesii cetăţilor[90] au pus [...].

Aşedară fiind ijdărămiia[91] şi începătura romanilor de la grecii troadeni şi temeliia împărăţiii lor de la acei doi fraţi (de pe a cărora nume şi cetatea Roma s-au numit), fiind de aciia, cu cursul vremilor atîta s-au mărit şi peste toată lumea s-au lăţit, cît şi mai nici un unghiu a lumii n-au rămas carele să nu fie de la dînşii supus sau de armele şi numele lor să nu fie cutremurat; pentru a căror minunate lucruri şi peste cuprinderea a socotelii omeneşti vitejii, pline sînt scrisorile a scriitorilor a tuturor limbilor [...].

Capul XII

Arată-şă pre scurt precum niamul moldovenilor, muntenilor, ardelenilor (carii cu toţii cu un nume de obşte români să chiamă) să fie din rodul său hirişi, romani şi precum Dachia au fost descălecată de Traian împărat cu cetăţeni şi slujitori romani:

---

90 Aşa era supranumită Roma.
91 începutul, obîrşia.

Acestea dară mai sus pomeniţi şi în toată lumea cu nume nemuritoriu vestiţi romani, nepoţii adecă şi strănepoţii elinilor troadeni, sînt moşii strămoşii noştri a moldovenilor, muntenilor, ardelenilor şi a tuturor oriunde să află a romanilor, precum şi singur [92] numele cel de moşie [93] ne arată (români chemîndu-ne) şi limba cea părinţească [94] (carea din romăniască sau lătinească iaste) nebiruit martur ne iaste [...].

[Traian] din toate stepenele şi cinurile [95] romanilor, adecă din boiari, din orăşeni şi din toate cetele slujitoreşti, mulţime de oameni alegînd, cu case, cu femei, cu copii cu tot, în Dachia i-au mutat ; şi prin toate locurile ei i-au aşedzat şi cu dînşii locurile, cetăţile şi trecătorile cele despre partea tătarîlor mai deschisă au întărit şi li-au străjuit [...].

De aicea dară şi dintr-aceştea romani s-au făcut neamul nostru a românilor. Şi Traian, marele împărat, iaste săditoriul şi răsăditoriul nostru. Romanii sînt buciumii [96] viii Dachiii noastre şi noi vlăstarile lor. De atunce pănă acmu, pentr-atîtea clătiri şi mutări de vremi, nestîrpiţi şi nedezrădăcinaţi înverdzind şi dreaptă şi adevărată roadă de slava şi cinstea

---

92 însuşi.

93 originar, de baştină.

94 părintesc.

95 *Stepenă* şi *cin* însemnează cam acelaşi lucru : treaptă, rang ; inserarea lor împreună vine din dorinţa lui Cantemir de-a face mai limpede ideea că în vederea colonizării Traian a ales din păturile sociale mai ridicate pe viitorii locuitori ai Daciei ; de fapt, în continuare, Cantemir explică : „adecă ... boiari, ... orăşeni“ etc.

96 (la viţa de vie) butuci.

Scanned with OKEN Scanner

și vitejia românească. Știu că cu greu iaste a să mistui vechiul cuvînt carele dzice că gura carea singură pre sine să laudă pute [97]. Aşe iaste adevărat ; însă şi adevărul grăind nime nu s-au ruşinat. Că de va socoti cititoriul nostru, însă cu socoteală cumpănită, afla-va în românii aceştea ce nu va putea afla la multe alte neamuri şi în mici domniile lor; chivernisele şi cumpătări cu multul mai isteţe şi mai nervoasă [98] decît la mari crăii şi împărăţii, precum videm, că zmăul cu şepte capete [99], turcul, ce împărăţii, ce crăii şi ce domnii n-au supus, aşe cît nici urma nu li să cunoaşte că doar au fost vreodată slobodă, necum stăpînitoare [...].

Iară aceste a noastre doaă ţări, cu agiutoriul lui Dumnădzău, macar că supuse şi ascultătoare sint tirăniii turceşti, însă nici stăpînirea, nici slobodzeniia [100] gios ş-au lăsat, ce după multe singeroase şi româneşti războaie cu tătarîi, cu căzacii, cu ungurii, cu leşii şi mai apoi şi cu vrăjmaşii lupi turcii şi cu cei de-o fire cu dînşii, tătarîi, niciodată piciorul din hotarăle sale afară nu ş-au scos, ce înfipţi şi nez-

---

97 Naraţiunea lui Cantemir capătă culoare, căldură şi un pronunţat parfum folcloric cînd o aflăm din cînd în cînd presărată cu proverbe, ziceri, vorbe de duh din comoara noastră orală.

98 puternice, viguroase, care denotă forţă, energie ; *mai isteţe şi mai nervoasă* este tot o formulă voit pleonastică pentru a sublinia vioiciunea spirituală şi fizică a anteceso-rilor noştri.

99 Această expresie, pe care o foloseşte aproape întotdeauna cînd este vorba de turci, este luată tot din basmul nostru ; metafora îmbracă cît se poate de bine intenţia autorului.

100 libertatea.

Scanned with OKEN Scanner

mulți [101] au rămas, precum și ale lor și ale noastre hronologhii [102] aiavea mărturisesc ; și singur lucrul martur viu și de față iaste că deși groazei lumii, împărățiii turcului, bani a da obligate sint, însă bericile, legea, giudecățile, obiceile nesmentite [103] și nebetejite [104] și li-au păzit. Copiii românilor, dzăciuială [105] păgînilor a fi (precum ălte supuse crăii pat), n-au suferit. Meccit [106] turcesc a să zidi sau beserică în giamie a să preface, până la vremile noastre n-am vădzut și ceia ce iaste mai mare, sămnul vredniciii și slobodziii, puterea monarhicească, nicicum puternicii monarhii turcești până astădzi nu ș-au plecat-o, ce precum dinceput au avut-o stăpînitorii locurilor acestora, tot așe o au și o țin, într-a cărora mînă stă viața și moartea supușilor săi. Una numai nesățioasă lăcomiia păgînească a isprăvi au putut și aceasta nu îndată, ce după multe vremi ; că fiind stăpînirile acestea de moșie și clironomitoare [107], acmu alegerea domnului mai mult stă în voia tiranului decît într-a lăcuitorilor. Ce și áceasta n-ar fi fost de nu s-ar fi împănat sigiata cu penele vulturului [108], carele o îndrep-

---

101 nesmulși.
102 cronici.
103 neschimbat.
104 nealterat.
105 *(zeciuială)* dare anuală, reprezentînd a zecea parte din recolta de cereale, de vite etc. ; dijmă.
106 moschee mică.
107 ereditar.
108 Este o exprimare alegorică despre felul cum au reușit turcii să slăbească puterea domniei în Moldova. „Înțelesul

Scanned with OKEN Scanner

tiadză și ucide iară pre hultur. Aice știm că în multe gînduri am băgat pre cititoriul nostru, căci precum pentru cvgheniia neamului românesc, așe pentru nedezruptă continuația lui, oarece și cu laudă atingînd, cîteva am dzis, și la acestea la toate; nici o mărturie sau din cei vechi sau din cei noi istorici pentru adeverința dziselor noastre n-am adus. Aceasta să știe, că în nedejdea răbdării lui am făcut-o socotind că cîteva mărturii în cărțile trecute, la aceasta adeverind, am pomenit ; apoi puind socoteala că în partea *Hronicului* ce urmadză, vom să începem cu cîțiva ani mai denaintea lui Traian împărat, adecă de pe vremile cînd s-au început războaiele între romani și între dachi, și așe viind cursul hronicului la vremile lui Traian, atuncea la locul său să aducem și mărturiile din istoricii carii au scris pre vremile acelea, căci așe ni s-au părut că mai netulburată și mai cu bună orînduială va merge povestea istoriii, iară de s-au făcut și s-au greșit ceva peste așteptarea și pofta cititoriului, poftim îndreptarea și iertare.

---

alegoriei — spune P. P. Panaitescu — este că dușmanul a aflat în însăși Moldova arme; cu care a lovit puterea domnească din această țară. Care erau aceste coade de topor aflate de turci în Moldova, pe care autorul le indică foarte voalat, crezînd că va fi citit de mulți, pe care voia să-i jignească pe față ? Desigur, boierii Moldovei, care prin diviziunea lor și sprijinul acordat turcilor, au slăbit autoritatea domnului și a țării. Este o învinuire evidentă adresată clasei boierești, așa cum [Cantemir] o învinuise și în alte scrieri ale lui". *Op. cit.*, p. 249.

CARTEA A TRIIA

Carea arată mărturiile scriitorilor, căruia cum l s-au părut şi cum au scris pentru niamul românilor în Dachia lăcuitori. Aşijderea să dovedesc unii scriitori, carii de numele Vlahiii din părere, iară nu după adevăr au scris şi mai vîrtos basna unui Misail [109] şi a unui Simion [110] să dezvăleaşte. Aşijderea dimpotrivă să dovedeaşte precum românii ceşti de astădzi în Dachiia sînt tot accia romani pre carii Ulpic Traian i-au adus atuncea.

Capul 1

Aducu-să inainte socotealele [111] scriitorilor pentru niamul românilor din Dachia

De vreme ce (omenite cititoriule) voroava noastră au vinit spre aceia parte în carea sintem mai cu de-adins să arătăm de unde şi din cine au purces tot nea-

---

109 *Misail Călugărul* este un alt interpolator al cronicii lui Ureche, în afară de Simion Dascălul. Cronica lui Gr. Ureche a fost cunoscută de Miron şi Nicolae Costin, precum şi de D. Cantemir cu interpolările celor doi, amintiţi mai sus. Misail era un călugăr cărturar de la mînăstirea Putna, care apare în acte un deceniu după Simion Dascălul. Cercetări ulterioare au stabilit că adaosurile lui Misail Călugărul făcute cronicii lui Gr. Ureche au totuşi o oarecare importanţă : el descrie toate dregătoriile Moldovei cu atribuţiile respective, pomeneşte o serie de tradiţii populare despre Ştefan cel Mare şi este primul cronicar care vorbeşte despre cucerirea Daciei de către Traian, eveniment pe care Ureche nu-l pomenise (Vezi Gr. Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ediţie îngrijită, studiu introductiv, indice şi glosar de P. P. Panaitescu, Ediţia a II-a, Ed. de stat pentru literatură

Scanned with OKEN Scanner

mul românesc, sau precum istoricii cu cel mai proaspăt nume îi dzic valahicesc, întâiași dată ne trebuiaște a ne aduce amente ceia ce giuruisem în prevoro-

---

și artă, București, 1958, p. 52). Părerile lui Cantemir despre interpolatorii lui Ureche sînt confuze. Neclaritățile i s-au transmis, se pare, prin Miron Costin.

110 *Simion Dascălul* este unul dintre interpolatorii cronicii lui Gr. Ureche, crezînd c-ar cunoaște fapte ce lipseau în *Letopisețul Țării Moldovei.* Se pare că Simion era un fel de secretar pe moșia boierului Gavril Costache din ținutul Fălciului. Cercetările au dus la concluzia că era un compilator „neinteligent și confuz" (Vezi Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei,* Ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P. P. Panaitescu, ed. II, Editura de stat pentru literatură și artă, București, 1958, p. 46). În adausul făcut de acesta la cronica lui Ureche este vorba de luptele legendare ale regelui Ungariei, Ladislau (cel Sfînt, 1077—1095), cu tătarii, lupte în care conducătorul ungurilor ar fi primit ajutor de la împăratul romanilor pe toți tîlharii din închisorile Romei. Acești tîlhari colonizați în Maramureș ar fi obîrșia românilor și în special a moldovenilor. „Această poveste a lui Laslău crai" (declară interpolatorul) „ce spune că au gonit pre cești tătari, nu a scos Ureche vornicul din letopisețul cel leșesc, ci eu Simeon Dascălul o amu izvodit [am descoperit] din letopisețul cel unguresc, care poveste o am socotit pre semne ce arată, că poate fi adevărată" (vezi *Letopisețul Țării Moldovei,* ediția P. P. Panaitescu, p. 69). Nu numai caracterul ei injurios, dar și forma ei de povestioară neserioasă ar fi trebuit să-l facă pe dascălul Simion mai prudent, dacă ar fi fost un cronicar cu o cultură cît de elementară în domeniul istoriei. Nu este de mirare că această „basnă" a provocat indignarea cronicarilor și istoricilor moldoveni, Miron și Nicolae Costin și, după cum

Scanned with OKEN Scanner

vire [112], adecă scriind noi pentru lucrurile patriii, cu totului tot de la noi să ne despărţim şi de toată a sufletului pătimire carea veri din ură, veri [113] din dragoste a ieşi iaste obiciuită, de la noi rădicînd, cu curată inimă şi cu adevărată credinţă (precum adevăratului istoric să cuvine) şi după a lui Platon [114] poruncă nu numai noaă, ce şi priiatinilor iubitorilor de adevăr şi moşiii după putinţele noastre să slujim [115]. Însă pentru ca nici clevetei pricină să dăm, nici îmăciune [116] necurăţită şi neştiarsă să lăsăm, pus-am în socoteală ca de lucrurile moşiii de la singuri noi ma-

---

vedem, a lui Dimitrie Cantemir. S-a stabilit că *Letopiseţul unguresc* folosit de Simion Dascălul este necunoscut. Legenda figurează însă într-o serie de cronici polone şi ungureşti. Se presupune că substratul ei s-a ţesut în jurul exilului lui Ovidiu. Deoarece poetul a fost surghiunit la Tomis (Constanţa de azi), s-a ajuns la concluzia că acest ţinut era locul de exil al condamnaţilor de la Roma ; de aci legenda că urmaşii acestor condamnaţi, care vorbeau o limbă romanică, sînt românii. (Vezi şi P. P. Panaitescu, *Op. cit.*, p. 46).

111 opinie, părere.

112 prefaţă.

113 *veri*... veri, sau... sau.

114 *Platon*, filozof grec, unul dintre cei mai mari gînditori ai antichităţii. A întemeiat la Atena şcoala filozofică, numită Academia. A fost discipol al lui Socrate. Platon a pregătit terenul pentru constituirea logicii ca ştiinţă de către Aristotel. Filozofia lui Platon a influenţat întreaga evoluţie ulterioară a idealismului, rămînînd pînă astăzi un model clasic al idealismului obiectiv.

115 Se referă la dictonul latinesc : *Non solum nobis, sed et patriae et amicis vivendum ;* vezi p. 65, ediţia de faţă.

116 murdărie.

Scanned with OKEN Scanner

car un cuvinţel să nu izvodim [117], ce toate ale altora, cît lungă osteneala noastră a le găsi am putut, precum la locurile sale sint, aşe, întregi, nemutate şi neschimbate, înaintea privelii să le punem, carii pentru neamul românesc (carele şi al nostru iáste) [118] veri împotrivă ceva, veri după plăcerea adeverinţii ar fi dzis, cu o inimă şi cu un suflet să le audzim, să le suferim şi să le mărturisim. În toată dară mulţimea celor vechi şi noi scriitori, cîţi pentru neamul romînesc cîte cevaşi însămnat ni-au lăsat, cinci feliuri de socoteale să fie avut am însămnat, pre carile noi aicea cîte una, cîte una, de faţă aducîndu-le, în cea mai de pre urmă cea mai adevărată şi cea de la scriitorii cei mai de frunte şi mai de credinţă şi, cu socoteala de obşte priimită şi întărită socoteală, din fundul întunericului uitării la lumina pomenirii, precum nedejduim o vom scoate.

1. Cea dintăi socoteală iaste a celora carii vor să dzică că românii, macar că de la Italia să să fie trăgînd, însă cu multe vremi mai înainte de Ulpie Traian, cu Flac hatmanul [119] pe locurile Dachiii să fie vinit, şi, de pe numele lui, *vlahi* mai pre urmă să să fie chemat.

2. A doua socotială iaste a celora carii dzic şi priimăsc precum românii de la Italia şi din seminţiile

---

117 inventăm, născocim.

118 Ca şi cum din parcurgerea paginilor anterioare nu s-ar fi înţeles destul de limpede că toată strădania sa este nu numai aceea a unui istoric conştiincios, ci a istoricului care se ocupă de evenimentele neamului său, Cantemir accentuează că ceea ce face este „pentru neamul românesc *(carele şi al nostru iaste)*“ [sublinierea noastră].

119 comandant de oşti.

Scanned with OKEN Scanner

romanilor să fie, însă cînd şi în ce chip să fie agiuns pre aceste locuri şi în Dachiia să să fie aşedzat precum nu pot şti, aiavea mărturisesc.

3. A triia socoteală iaste a celora carii aşeşi de tot tăgăduiesc precum neamul românilor să fie de la Italia, ce vor să dzică că varvarii dachii carii după ce i-au supus romanii rămîind supt stăpînirea lor să-şi fie amestecat limba cu cea lătinească şi neamul lor cu cel italienesc şi dintr-aceştea să să fie trăgînd românii de seminţie.

4. A patra părere iaste a celora carii buiguiesc, precum neamul românesc nici de la Flac nici de la Traian să fie aduş în Dachia, ce cu multe vacuri după aceştea de la Italie în Transilvaniia (carea iaste Ardealul), apoi de acolo încă mai tîrdzîu, să fie ieşit şi să fie descălecat într-amîndoaă Valahiile, adecă în Moldova şi în Ţara Muntenească.

5. A cincele şi cea mai de temeiu socoteală iaste a celora carii adeveresc că românii din Dachiia, şi tot neamul lor oriunde se află, să fie adevărat romani pre carii Ulpie Traian de la Roma şi din toată Italiia aducîndu-i i-au aşedzat prin toată Dachia şi încă şi în Misia şi aceiaşi romani să fie lăcuit necurmat într-însa, precum şi pănă astădzi lăcuiesc.

Aceasta dară mai de pre urmă socoteală puind noi nevoinţă [120] în tot chipul de tot prepusul să o mîntuim [121] şi luminii sale cei hireşe să o dăm, socotit-am mai pre urma altora să o cercăm şi aşe dinceputul aşedzămîntului ei povestea apucînd, din împărat în împărat şi din vreme în vreme, după orînduiala hro-

---

120 interes ; strădanie, osteneală, efort.
121 salvăm, eliberăm.

Scanned with OKEN Scanner

nologhicească [122], mărturiile a tuturor (carii pentru lucrurile în vremi tîmplate au scris) curate şi necăptuşite [123] să le aducem.

În legătură cu prima „socoteală", Cantemir afirmă că a întîlnit pentru prima dată numele de „Flachia" pentru Dacia la Enea Silvio; acesta pornind, se pare, de la nişte versuri ale lui Ovidiu în care era preamărit un oarecare conducător de oşti Flaccus „fiind biruitoriu într-aceste părţi de loc asupra ghetilor [124] şi el stăpînind locurile marginilor Dunării, de pre numele lui apoi numele Dachiii să să fie schimbat şi să să fie chemat Flachia".

Capul VI

Dovedeaşte-să precum Dachia nicicum n-au putut să să cheame Flachia de pe numele lui Flaccus hatmanul.

[...] Au trebuit Flaccus să să fie numit de pe numele ţărîi carea au biruit, iară nu ţara să să numască de pe numele lui? căci la senatul romanilor obiciuit au fost ca cînd vreun hatman cu oaste trimis, vreo limbă puternică biruia şi ţara lor la împărăţiia romanilor o lipia, atuncea pentru mai mare cinstea acelui hatman şi pentru laudă vecinică familiii şi pomenirii numelui lui, între alalte ce-i rădica — stîlp [125] sau chipul lui în mijlocul cetăţii — îi schimba şi numele, şi, de ciia, îl numia de pre numele ţărîi carea au supus

---

122 cronologic, dispus în ordinea succesiunii în timp.
123 nefalsificate.
124 geţi (vezi p. 101, nota 22).
125 monument în formă de coloană.

Scanned with OKEN Scanner

[...] iară nu îndărăpt și împotriva obiceiului ar fi schimbat numele țării pre numele hatmanului [126] [...]

Capul VIII

Dovedește-să că de pre accștea Flachi, nici de pre unul Dachia să să cheame Flachia n-au avut cum și cînd

[...] Precum noi am putut pricepe, Ovidius[127] mai mult să fie scris din slobodzeniia poeticească decît din trebuința adevărului ; de vreme ce că noi vreunul din familia Flacchilor pe gheti sau pe dachi să fie supus, la istoricii craii ni-au vinit la mînă, a afla năroc n-am avut ; iar istoricul Ēnias Silvie [128] și mai mult cercînd, poate să fie și aflat de vreme ce așe cu îndrăznială schimbările numerilor a însămna nu să șiiaște [...]

---

126 Vezi și p. 26, nota 35.

127 *Publius Ovidius Naso* (43 î.e.n. — cca 17 e.n.), poet latin, favoritul curții și al cercurilor aristocratice. Din cauza unor intrigi a fost exilat, în anul 8 î.e.n., de împăratul August la Tomis (azi Constanța) unde a rămas pînă la sfîrșitul vieții. Printre vestitele sale opere, cele scrise în timpul exilului (*Tristele* și *Ponticele*) oferă și prețioase informații despre viața locuitorilor de pe țărmul Pontului Euxin.

128 (*Enea Silvio Piccolomini*) (episcop, cardinal și mai tîrziu Papa Pius al II-lea — 1458—1464) umanist erudit. În unele scrieri ale sale prezintă știri referitoare la români, afirmînd originea lor romană. A încercat să organizeze o ligă antiotomană, în care scop a purtat tratative și cu Ștefan cel Mare.

Scanned with OKEN Scanner

Capul III

Arată-să supus şi scornit numele Flachiii de la cine s-au născut

[...] Pe acest Eneas Silvius să vede să fie credzut şi urmat săracul Ureche vornicul şi la predoslovia hronicului său dzice şi el că a vlahilor nume să să fie luat de pe acel hatman [...].

Lunecării lui Ureche [129] pre lesne-i iaste scularea şi a greşelii îndatăşi şi îndreptarea de vreme ce el nu

---

129 *Grigore Ureche* (1590—1647), cronicar moldovean. Şi-a făcut studiile la Liov (azi Lvov). Cunoştea latina, polona, slavona şi probabil greaca. Cronica sa, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, prezintă istoria Moldovei de la 1359 pînă la 1594. El afirmă pentru prima oară în istoriografia noastră ideea originii romane a românilor, precum şi ideea unităţii românilor din Moldova, Ţara Românească şi Transilvania. În privinţa stemei ţării, iată ce spune Ureche: „Umblînd păstorii de la Ardeal, ce să chiamă Marámoroş, în munţi cu dobitoacilc, au dat de o hiară [fiară] ce să chiamă buor [zimbru] şi după multă goană ce o au gonit-o prin munţi cu dulăi, o au scos la şesul apei Moldovei. Acolea fiindu şi hiara obosită, au ucis-o la locul unde să chiamă acum Buorénii, dacă s-au discălicat [întemeiat] sat. Şi hierul [stema] ţării sau pecetea cap de buor să însemnează. Şi căţeaoa cu care au gonit fiara aceia au crăpat, pre carea o au chiemat-o Molda, sau cumu-i zic unii Moldova. Aşijderea şi ţării, dipre numele apei i-au pus numele Moldova“ (Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*. Ediţie îngrijită, studiu introductiv, indice şi glosar de P. P. Panaitescu, Ediţia a II-a revăzută, Editura de Stat pentru literatură şi artă, Bucureşti, 1959, p. 66).

Scanned with OKEN Scanner

iaste cel dintăi ibovnicul giupînesei [130] pentru carea pilda istoriii minciunoasă am adus, ce al doilea ; nici el iaste zămislitoriul [131] sau pricina scornitoare a numelui Flachiii, ce precum prostiii i s-au tîmplat, din cei scornitori a audzi sau poate şi a citi (căci de slovele lătineşti lipsit să fie fost nu să arată) aşe au şi însămnat, după acel Enias Silvius urmînd, şi această poveste adevărată istorie a fi socotind, la alţii şi mai vrednici de credinţă a mai cerca şi din mărturiile altora lucrul a dovedi s-au lenevit, sau tulburate vremile lui, mîna nu i-au dat (căce Ureche au trăit şi au scris pre vremile lui Aron Vodă Tiranul [132], într-a căruia domnie şi sfîrşitul istoriii sale face) şi aşe din amăgială, cu greşeală pentru moşiia şi neamul său, cele ce nicicum nu sint, nici au fost, au scris. Ce acmu noi pre Ureche în răpaosul său lăsind la cel mai vîrtos împotrivnic simceaoa [133] condeiului să întoarcem.

Cea de-a doua părere, „socotcală“, Cantemir mărturiseşte că a găsit-o numai la un istoric grec, care „macar că mărturiseşte că cînd să fie venit românii în Dachia nu s-au înştiinţat ; iară precum de la Italia să fie, după alalte obicee şi întregiunea [134] lor, cu carea limba cea de moşie românească ş-au ţinut, curat mărturiseşte“.

---

130 *Nu iaste cel dintăi ibovnicul giupînesei*, nu este primul adept al ideii (o formulă, se pare, din limba vorbită).

131 scornitorul, făuritorul.

132 *Aron Vodă Tiranul*, domn al Moldovei (1591—1592 şi 1592—1595). Aliat cu Mihai Viteazul şi Sigismund Báthory împotriva turcilor.

133 tăişul, ascuţişul.

134 deplinătate, plenitudine.

Scanned with OKEN Scanner

A treia părere despre geneza românilor o exemplifică prin cîțiva istorici „leși“ [135], despre care Cantemir spune că, atunci cînd urmează altor istorici, recunosc că românii se trag din romani, iar cînd „scriu din singură a lor părere“ uită că sînt istorici. Ba unul și același istoric leah susține două „povești“. Ori acestea „nu sint de credzut“, zice Cantemir, „căci nu arată anume cine sint aciia carile țin această părere, carea la istoricul adevărat mare pată de neștiință iaste; a dzice odînăoară au fost sau au dzis oarecine, căci acest feli de istorie iaste a babelor, carele spun noaptea povești pentru ca să-și adoarmă copiii, ales cînd sint flămîndzi“.

A patra „socoteală“ este a acelora care susțin că românii din Dacia, chiar dacă se trag din romanii din Italia, nu-și au începutul nici de la Flacus, nici de la Traian, ci cu multe veacuri mai tîrziu, fiind aduși întîi în Ardeal și după aceea în Moldova și Muntenia.

Cantemir declară de la început că această părere nu poate fi cotată drept istorie, ci scornitură și calomnie nu s-ar fi căzut să fie înșerată aici; o face totuși, datorită angajamentului său inițial că va da, despre începătura, firea și obiceiurile neamului acestuia, orice afirmații va găsi, fie de bine, fie de rău.

Paternitatea incriminatei „basne“ aparține unuia dintre interpolatorii cronicii lui Gr. Ureche, și anume lui Simion Dascălul.

---

135 polonezi.

Scanned with OKEN Scanner

Acesta susține că un crai unguresc, pe care el îl numește Laslău, văzîndu-se descoperit în fața năpadei tătarilor, ar fi cerut ajutor împăratului Rîmului (Cantemir subliniază că nici nu se spune măcar cărui împărat). Cum acel împărat, nu se știe în virtutea căror pricini, s-ar fi jurat ca pe timpul domniei lui nici un om să nu moară din porunca sa, s-a pomenit în împărăție cu mulțime de tîlhari și răuvoitori ticsindu-i închisorile ; ca să nu refuze cererea craiului unguresc, i-a oferit cu plăcere această adunătură de oameni cu condiția ca să nu-i mai fie returnată.

Cu sprijinul acestora Laslău își învinge dușmanii, dar de teamă ca nu cumva acești oameni „aceleași furtușaguri și tălhușaguri să facă și în țara lui", i-a așezat pe apa Mureșului. Cu timpul aceștia înmulțindu-se, au trecut munții și, aflînd locurile pustii (după cum spune Simion Dascălul), s-au așezat unde este acum țara Moldovei și Muntenia.

Lăsînd la o parte inexactitățile de ordin istoric pe care le conținea relatarea lui Simion Dascălul (marea năvălire a tătarilor a avut loc pe vremea regelui Bela al IV-lea al Ungariei, și nu pe vremea lui Ladislau, ce împărat a fost acela care l-a sprijinit pe Ladislavul lui Simion ? ; cum s-a putut strînge o armată de hoți ? ; de cînd și cum se face că pămînturile Moldovei și Munteniei erau pustii ? etc., etc.), Cantemir își propune mai întîi să arate „de unde iaste începătura acestii basne și cum și în ce chip pănă la acel măzac Simion au agiuns ?"

Scanned with OKEN Scanner

Din toate investigaţiile făcute, găseşte cîte ceva într-un hronic bulgăresc „cu limba slovenească, însă fără numele şi fără porecla izvoditorului [136] scris". După acesta, spune Cantemir, un hronic rusesc „să cunoaşte că din acel bulgăresc această poveste din cuvînt în cuvînt să o fie luat".

Povestea cu romanii — hoţi, afirmă cercetătorul, „iaste căriia noi moldovenii îi dzicem minciumă cu coarne".

La sfîrşitul unui mare număr de pagini, poate cele mai aspre pagini ale *Hronicului*, în care autorul se luptă din răsputeri cu date furnizate de arhive, ia în sprijin logica, intuiţia, bunul simţ şi credinţa în adevăr, se demască fără menajamente denigratorii: „Hloricarii (iară nu hronicarii) pomeniţi, amestecîndu-le [datele istoriei] şi schimosindu-le [137] blăstămăţeşte, cu duhul minciunii li-au spurcat şi ca un stîrv lîngă drum-mort, carile nările drumeţilor bîntuiaşte, aşe el urechile a multora cu minciuna aceasta împlînd, de atîta vreme până acmu, cei mai proşti la socoteală şi în istoriile adevărate neispitiţi [138], în loc de istorie adevărată au credzut-o. Ci noi, pentru ca să deslusim aceasta, poate fi mai mult ne vom fi zăbăvit decît răbdării cititoriului nostru ar fi trebuit".

Ultima şi cea mai de „temeiu socoteală", cum îi spune Cantemir, este aceea care susţine neîndoios descendenţa noastră romană.

Mulţime de istorici sînt chemaţi aici să depună mărturii.

---

136 născocitor, inventator.
137 deformîndu-le, denaturîndu-le.
138 neiniţiaţi.

Scanned with OKEN Scanner

Capul XV

De părcarea acelora carii priimăsc precum coloniile românești de la Traian să să fie aședzat în Dachia, însă pe aceaiaşi alți împărați următori, iarăși să le fie rădicat și să le fie lxas înapoi

[...]Noaă frumoasă și nebiruită dovadă ne dă acest istoric [Vopiscus] împotriva acelora ce nicicum nu priimăsc românii din Dachia să fie români de la Italia, de vreme ce curat arată că Avrelian au rădicat românii de Traian puși în Dachia și i-au trecut numai peste Dunăre în Misia. Iară de la aședzămîntul romanilor în Dachia până la acest Avrelian au trecut la mijloc 167 [139] de ani, prin care vreme romanii necurmat în Dachia au lăcuit [...].

Capul XVI

Aducu-să pre scurt mărturiile a multor istorici carii în scrisorile sale adeveresc precum Ulpie Traian împărat au descălecat Dachia cu cetățeni de la Roma și cu oșteni bătrîni români și precum românii cești de astădzi lăcuiesc în Dachia, sînt dintr-aceiași neam și dintr-accaiași viță a aceloraşi romani

[...] [*Dion :*] Traian Avgust [...] după ce au stropșit pe dachi au dus în Dachia slobodzii de romani [...].

[Eutropius :] Adrian carile în urma lui Traian au stătut la împărăție, după moartea lui Traian au lăsat parthilor [140] Armenia, Asiria și Mesopotamia ; și ar

---

139 În tendința de a împinge cît mai adînc în istorie formarea neamului nostru, Cantemir „încurcă" adesea socotcala anilor.

140 parți (vezi p. 79, nota 43).

Scanned with OKEN Scanner

fi părăsit şi Dachia de nu i-ar fi fost frică a lăsa să piară atîtea mii de cetăţeni romani carii trăia acolo [...].

Piaseţki : Spre amiadzădzi iaste Moldova, carea mai denainte s-au fost chemînd Dachia, lăcaşul romanilor odînăoară acolo trimişi, de carii, mulţime într-însa să fie lăcuit, adevereşte graiul limbii a lăcuitorilor acei ţări, carile şi pănă astădzi lătinesc iaste ; şi macar că cîtva stricat grăiesc, însă cînd îi audzi vorovind, pre lesne poţi înţălege precum limba lor din cea lătinească să fie ieşit.

Orihovici [141] : Volohii [şi Cantemir adaugă :] „de moldoveni vorovind de tot neamul românesc înţelege“ era născuţi din italiiani şi din romani [...] acesteşi şi la fire şi la obiceie şi la graiu nu mult să deosăbăsc din itali [...] Sint [...] oameni vrăjmaşi şi mari viteji că nici să poate afla alt neam de oameni carii, în hotară aşe de strîmpte lăcuind şi penpregiur mai mulţi nepriiatini avînd, pentru slava războiului şi a vitejiii sau asupra tuturor oastea pot rădica, sau de carii să rădică asupra lor, să pot apăra.

Către sfîrşitul *Prolegomenelor* Cantemir consemnează „monarşii romanilor carii au împărăţit mai denainte de Ulpie Traian“, cu scurte biografii.

Ultimul în seria acestor monarhi este Domiţian „cel carele întăi au purces cu oaste asupra lui Decheval craiul dachilor“.

---

141 *Orihovici (Stanislas Orichovius)*, supranumit Demostene al Poloniei, a trăit în sec. al XVI-lea. Dintre scrierile sale Cantemir a folosit *Annales*, din care citează pasajul de mai sus şi în *Descriptio Moldaviae* (vezi ediţia Editurii Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1973, p. 61).

Scanned with OKEN Scanner

Deşi despre aceste războaie a mai amintit autorul *Hronicului* la capitolul unde a fost vorba despre daci, închină ultimul capitol al *Prolegomenelor* acestor lupte, „pentru ca ţesătura istoriii să nu să curmedze [142], aicea iarăşi can [143] pre scurt a poftori [144] nu ne vom lenevi“:

Capul XVIII

Arată-să trii războaie a dachilor cu romanii supt Domitian

Pe la începerea vieţii nemuritoare, la anul 81, scornitu-s-au întâi războiul dachilor cu romanii pentru carile scriu istoricii într-acesta chip: dachii avînd un domn ce-l chema Decheval, om în purtatul oştilor foarte meşter şi la toate vicleşugurile prea isteţ şi gata, carele foarte de rău pre romani purtase şi cu dese războaie prin vremea a 17 ani tare îi ostenise, cît precum în cele mai denainte scrise pre larg s-au pomenit, şi dare pre an să le dea îi asuprise. De care lucru Domitian, cu oaste rădicîndu-se, au purces peste Dunăre asupra lui; ce moliciunea împăratului, carele în ostenelele şi trudile [145] oştilor cevaşi deprindere neavînd şi cu totului tot odihniii şi desfătărilor dat fiind au stătut pricină, cît nici războiu deşchis dachilor să dea, vreme şi prilej n-au aflat. Iară Decheval

---

142 să nu se taie dintr-odată şirul (expunerii).

143 cam.

144 a repeta.

145 *Osteneală şi trudă*, procedeu frecvent la Cantemir: două cuvinte alăturate care spun acelaşi lucru; două sinonime.

cu meşterşugurile carile ştiia; în multe locuri fără veste împrăştiată şi fără nici o orînduială purtată oastea romanilor lovind, multă samă de slujitori au prăpădit. Ce Domitian paguba şi stricăciunea alor săi tăinuind, la senat [146], precum asupra nepriiatinului biruitoriu iaste au scris, cării minţiri senatul credzînd, în slava lui multe agalmate [147], chipuri săpate i-au rădicat.

Războiul al doilea

La anul de la Domnul Hristos 93 scrie Tăţitus [148] că în anii trecuţi, mulţe războaie mai mănunte áu avut romanii cu dachii în Misia, în Dachia, în Ghermania şi în Panonia ; ce în toate lenevirea şi negrijea voevozilor [149] au fost pricină de s-au concenit [150] multă samă de oaste românească şi dachii pururea au fost biruitori şi deasupra.

---

146 (în Roma antică) sfatul bătrînilor ; (sub republică) organul suprem de conducere a statului ; (sub imperiu) consiliu consultativ cu rol politic minor.

147 (glosarea o face însuşi autorul).

148 *Tacit (Publius Cornelius Tacitus)* (55—cca 120 e.n.) istoric roman a cărui operă cuprinde şi informaţii despre Dacia — fapt pentru care Cantemir îl foloseşte — în special despre relaţiile dacilor cu romanii în sec. I e.n.

149 domn şi comandant de oaste. (Termenul este de origine slavă şi se întrebuinţa la noi mai ales pentru domnii Moldovei şi Ţării Româneşti ; Cantemir îl foloseşte pentru a denumi o realitate din Imperiul roman, pe *conducătorii oştilor.*)

150 s-au sfîrşit, s-au terminat.

Scanned with OKEN Scanner

Războiul al triilea

La anul de la Domnul Hristos 94 scrie Xifilin [151], precum Domitian nevrînd singur să margă asupra dachilor au orînduit hatman oştilor pre un Iulian, carele dînd război faţă la meidian asupra dachilor, izbîndisă ; ce fiind în desară [152] şi vremea întunecînd, Decheval cu puterea neputînd a isprăvi, iarăşi la meşterşugurile sale au alergat, căci vădzind el că acmu biruinţa la romani să plecasă şi altă nu era, fără numai după pierderea războiului să piardă şi cetatea cea de scaun, care era acolea aproape, au poroncit mai cu devreme ş-au tot tăiat pădurea, carea era aproape lîngă cetate şi au lăsat numai trunchii goli, în care-i au aninat arme slujitoreşti. Romanii gonind pe dachi asupra cetăţii şi acmu zarea soarelui de tot scăpătînd şi agiungînd la pădure cea tăiată, cu noaptea amăgindu-să, li s-au părut că toţi trunchii copacilor sint oaste pedestră, cu arme împotriva lor din cetate ieşită şi aşe de goană oprindu-să, cu nedeplin biruinţă s-au întors la taberile lor.

Iară al doile an după acesta război, carile iaste de la Domnul Hristos 96, Domitian încă ieşi din viaţă, fiind ucis de ai săi, cu îndemnarea împărătesii lui, precum la locul său mai denainte s-au pomenit.

Iară după Domiţian au stătut Nerva la împărăţie, carile făcînd pe Ulpie Traian ficior de suflet şi următoriu împărăţiii, la anul 98 au murit.

Sfîrşitul prolegomenelor.

---

151 *Xifilin (Xiphilin)* (cca. sec. XI), patriarh al Constantinopolului ; s-ar părea că a rezumat, alături de Zonaras, unele cărţi din *Istoria romană* a lui Dion Cassius.

152 spre seară.

Scanned with OKEN Scanner

PRECUVÎNTARE
SAU PRIDOSLOVIE ÎN HRONICUL VECHIMEI ROMANO-MOLDO-VALAHIII

[...] Experienţiia şi dovada din toate dzilele ne învaţă căci după alalte a strămutărilor giocuri [1], încă mai mult rîsul tuturor clăteşte[2] cea de tot uitare şi din pomenire ştergere a lucrurilor odată de la oamenii vacurilor vechi lucrate şi cîndailea [3] împreună cu făcătorii — şi faptele — tot într-un mormînt s-ar fi îngropat de n-ar fi fost urmat îndată scrîşnetul condeielor după tunetul şi trăsnetul armelor. De unde orice şi cît noi astădzi avem şi ştim, mai mult de la scriitorii lucrurilor decît de la făcătorii lor trebuie să le cunoaştem [...] Slaba a omului socoteală cu tot de-adinsul să pune pentru ca cea adevărată istorie, din basne, ca grîul din neghină să aliagă [...]. Pentru care lucru, cînd de rîndul istoriilor apucîndu-ne, lucrurile trecute înaintea ochilor a pune silim, nu într-alt chip, ce ca cum într-un codru prea des şi nerăzbătut a întra ne-am nevoi. Cînd istoricilor urmăm, credzind şi nedejduindu-ne drepte şi a drumului ştiutoare povaţe a

---

1 *A strămutărilor giocuri*, a schimbărilor hazardului.

2 *A clăti rîsul*, a stîrni rîsul (aici, ca o dureroasă constatare, ca şi cum am zice azi : „culmea ironiei").

3 poate.

fi, ei între dînşii netocmindu-să [4] de aceleaşi lucruri, în multe şi în deosăbite feliuri povestesc, şi cei mai proaspeţi pe cei mai vechi de minciunoşi îi probozăsc [5], iară de vor vrea mai cinsteşi [6] să-i dojenească, cu neştiinţa şi cu necunoştinţa îi vinuiesc [7]; [...] pre cei bătrîni gheografi, ceşti mai tineri, precum în cuvintele sale nestătători îi vinuiesc [...] scriitorii istorici şi gheografi, într-adevăr că ar putea cineva fără siială [8] să dzică că ei înde [9] ei din cuvinte ca din praştii împroşcîndu-să.

Homer [10], Herodot [11], Tucidide [12], Xenofon [13] Plutarh [14] nu scapă ironiei contemporanilor — arată Cantemir — şi mai ales a celor ce le-au

---

4 nepunîndu-se de acord, nepotrivindu-se.

5 a mustra, a ócărî.

6 cinstit, curat (aici: *mai aspru, mai dur*)

7 a învinui.

8 sfială.

9 între, unul cu altul.

10 *Homer* (probabil între sec. 12 şi 8 î.e.n.), poet epic grec. I se atribuie poemele *Iliada* şi *Odiseea*, capodopere ale literaturii antichităţii.

11 *Herodot* (cca. 484—425 î.e.n.), istoric grec, supranumit părintele istoriei. Opera sa *Istorii* constituie prima încercare de a reuni într-un tot datele istorice şi geografice cunoscute pînă la el şi de a le subordona temei principale, lupta dintre greci şi „barbari".

12 *Tucidide* (460—396 î.e.n.), istoric şi om politic atenian. Întemeietorul criticii istorice şi, prin aceasta, unul dintre precursorii istoriografiei moderne.

13 *Xenofon* (430—355 î.e.n.), istoric grec, discipol al lui So-

Scanned with OKEN Scanner

urmat, care-i fac băsnuitori fiindcă şi-au permis să vorbească nu de „celea ce au fost [...] ci de celea ce ar fi trebuit să fie" ; unii geografi „(carii întăi de lucrurile Indiii au scris) îi rîd, precum să fie cutrierat lumea ca calicii şi apoi cu minciunile lor lumea să fie împlut" ; pe cronicarii lui Alexandru cel Mare îi „vinuiesc precum mai mult să fie silit pentru ca să ştim noi ceşti mai de pre urmă ce au scris ei, decît ce au lucrat Alexandru" ; pe Tit Liviu [15] şi pe alţi istorici care „de faptele romanilor au scris [...] îi clevetesc, precum multe să fie scris, iară puţine să fie dovedit".

Cantemir însă pune frînă acestor minimalizări : „aceasta a lor socoteală nu aşe pre lesne poate să o dea cineva în lături sau de tot greşită să o soçotească".

El nu acceptă nici lipsa de obiectivitate în atitudinea istoricilor care cădelniţează faptele proprii[lor naţii :

---

crate, adversar al democraţiei ateniene şi admirator al Spartei. Participă la expediţia lui Cirus cel Tînăr, conducătorul despotic al Persiei, descriind evenimentele din această campanie.

14 *Plutarh* (din *Cheroneea)* (cca. 46—cca 120), scriitor, istoric şi filozof grec. Autor al unei culegeri de biografii ale unor oameni de stat greci şi romani *(Vieţi paralele)* şi a altor lucrări de filozofie, morală, teoria literaturii etc.

15 *Titus Livius* (cca. 59 î.e.n.—17 e.n.), istoric latin. Unul dintre cei mai populari istorici ai antichităţii, datorită felului interesant al expunerii şi al strălucirii stilului. Autor al unei istorii romane de la întemeierea Romei pînă în anul 9 î.e.n., păstrată fragmentar.

Scanned with OKEN Scanner

Aşe la hronicile ungurilor de ne vom uita [...] în toate pre unguri biruitori, iară pre turci biruiţi şi cu ruşine fugiţi îi audzim [...].

Pentru Moldova noastră ce aş avea să dzic nu îndrăznesc, fără cît pre la mai toţi istoricii leşeşti citim (alegînd pre unul Piasenschie [16] carile mai mult adevărului slujeşte) precum cu condeiul, de o mie de ori crăiii sale, mai pre lesne o supun, decît cu mult într-alt chip adevărul să fie, armele au arătat [...].

Acestea şi altele multe ca acestea în veacul nostru, precum am dzis, tîmplîndu-să, chiar şi fără prepus, cum şi în ce chip s-au lucrat, putem dzice că le ştim. Iară voia cea slobodă a scriitorilor şi bogată voroava retoricilor [17], cineşi pentru neamul său, precum mintea şi inima îl va împinge, ce va scrie şi ce sint să laude sau să huliască, vîrsta viitoare va videa ; şi mai ales, că unde istoricul mai mult cu ritorica [18] decît cu fiinţa lucrului [19] să slujeşte, pre lesne poate audzi frumos cuvîntul lui Arhidam [20], carile pentru Peri-

---

16 *Paul Piasecki* (la Cantemir şi *Piasinschie)*, istoric şi prelat polonez (1578—1649) care a trăit mulţi ani la Roma şi şi-a publicat lucrările în limba latină. Cantemir se referă probabil la lucrarea acestuia *Chronica gestorum in Europa singulariorum*, apărută la Cracovia, în 1645.

17 orator (persoană care are talentul de a vorbi frumos în faţa unui public).

18 arta oratoriei.

19 *Fiinţa lucrului*, existenţa faptelor.

20 *Arhidam*, rege al Spartei (476—428 î.e.n.), a luat parte la războiul peloponeziac.

Scanned with OKEN Scanner

clis [21], sofistul [22], dzicea că întrebînd oarecine pre Arhidam, el iaste mai puternic au Periclis ? au răspuns : Eu, dzice, macar că pe Periclis în războiu şi cu puterea l-am biruit, însă el fiind bogat în voroavă [23], cînd stă a povesti de acea tîmplare, să pare el biruitoriu iară nu biruit a fi.

Mai iaste şi altă boală cu carea dzic, precum a lucrurilor scriitori să fie pătimind, adecă dragostea slavii neamului său şi dimpotrivă zavistiia cinstii altuia, carile adevărat, nu puţin calea adevărului spre rătăcirea minciunii a abate pot. Însă pre cît părerii noastre să arată, mult ar trebui şi giudecata a celor carii pre alţii giudecă, la cumpănă a să trage [24]. La carii putem aiavea însămna, precum neputînd la alţii afla ceva ce lor li-ar plăcea şi după voie li-ar vini, pentru care lucru, cu celea carile mai sus am pomenit chipuri de giudecăţi, ceşti mai tineri scriitori pre cei mai bătrîni, de nu în toate, iară în cele mai multe greşiţi socotindu-i, a-i îndrepta îndrăznesc. Aşe orce unii scris ni-au lăsat, pentru lucrurile de la stăpînitorii mai denainte purtate, pentru niamurile celea vechi, de numerile şi de lăcuirile lor, aşijderea pentru a lumii părţi, mări, ostroave, ape, păduri, munţi, cîmpi şi pentru altele, carile supt linia gheografílor şi slova is-

---

21 *Pericle* (490—429 î.e.n.), om politic atenian. Sub conducerea lui. democraţia sclavagistă cunoaşte apogeul dezvoltării, Atena devenind centrul economic, politic şi cultural al lumii greceşti. În timpul lui a început războiul peloponeziac.

22 denumire dată în Grecia antică profesorilor care predau, cu plată, cunoştinţe politice, de retorică şi de filozofie.

23 *A fi bogat în voroavă*, a avea putere de convingere, a găsi argumente.

24 *A se trage la cumpănă*, a cîntări.

Scanned with OKEN Scanner

toricilor cad, cevaşi neatîns şi neclătit să lasă, nu să pot răbda. Care lucru precum ni să pare au stătut pricină, pentru ce noi ceşti mai de pre urmă, mai nici o ştiinţă fără prepus putem avea; cine adecă iaste adevărat schith [25]? Cine ghet? Cine dac? Cine unn? Cine gherman? Cine sarmat? Cine slovan?

Conştient de marea sarcină pe care şi-o ia, decis să înfrunte greutăţile, în ultimele pagini ale *Precuvîntării*, Cantemir înmănunchiază, alături de profesiunea sa de credinţă, responsabilitatea de-a aduce în memoria contemporanilor, conaţionali şi străini, ecoul măreţiei înaintaşilor noştri, şi de-a sădi în acest fel cultivarea viitoare a virtuţilor „moşilor şi strămoşilor“ noştri.

Deci unile ca acestea, la giudecători, pentru scrisorile altora noi citind şi de dînsele ca de nişte fulgere împroşcîndu-să socotindu-le, în credinţă mărturisim precum ascunsul inimii tare înspăimîndu-să, cu a altora patimă, oarecum cu dînşii împreună certării ne supunem, atîta cît tremurînd mîna şi scăpînd condeiul, cevaşi pentru a neamului nostru vechime, naştere şi viţă, fără sială a dzice şi a însămna nu putem. De care lucru precum alalţi ai noştri scriitori, pănă acmu nu fără socoteală ce încă foarte cu cumpăt (alegînd [26] pre unii carii mai ferice ar fi fost de dînşii aşeşi de nici ş-ar fi mai scris ceva) cîte oarece, pre cît adecă ştiinţa li-au agiutorit, în hronicele sale însămnat ni-au lăsat. Într-acesta chip şi noi firi-am lă-

---

25 *(sciţi)* populaţie nomadă de neam iranian, stabilită în sec. 8 î.e.n. în stepele nord-pontice.

26 *alegînd unii*, în afară de unii, omiţînd pe unii, lăsînd la o parte pe unii.

Scanned with OKEN Scanner

sat [27] pragmatiia [28] (lucrarea) aceasta supt mai lungă tăcere, însă împinşi şi poftiţi fiind de la unii priiatini streini şi mai cu de-adins de la însoţirea noastră carea iaste Academia ştiinţelor de Berolin [29], nu numai o dată sau de doaă ori, ce de multe ori îndemnaţi şi rugaţi fiind, pentru ca de începătura, neamul şi vechimea moldovenilor, pre cît adevărul pofteşte, macar cît de pre scurt să-i înştiinţăm. Aşijderea de lucrurile carile în vremile stăpînitorilor, din descălecatu ţărîi Moldovei cel vechiu pănă la vremile noastre s-or fi tîmplat, de starea şi pusul locului [30] ei, de aşedzămîntul aerului[31], bişugul[32] pămîntului, ocolitul hotarălor [33] şi de altele, carile spre folosul vieţii omeneşti caută ; şi încă şi obiceele, legea, ţerămoniile politiceşti şi besericeşti şi de alte carile spre orînduiala şi cinsteşiia omenească stăruiesc, pre cît în putinţa slabei noastre ştiinţă va fi, să-i adeverim. Cu a pomeniţilor dară priiatini îndemnare şi cu a Academiii în învăţături luminate, dzic, a Berolinului poftire, căutatu-ni-au a plini pravila şi învăţătura lui Platon, carea poroncește : *Non solum nobis, sed et patriae et amicis vivendum.* Adecă : Nu numai pentru folosul nostru, ce şi pentru a patriii ceva să slujim şi pofta priiatinilor gios a lăsa să nu ne-arătăm. Socotit-am ca între giudecători şi între scriitori cea din mijloc cale

---

27 *firi-am lăsat*, formă veche a condiţionalului perfect.

28 (grecism) operă, lucrare ; de altfel autorul explică singur termenul, în paranteză.

29 Berlin.

30 *starea şi pusul locului*, situarea geografică.

31 *aşedzămîntul aerului*, clima.

32 belşug, fertilitate.

33 *ocolitul hotarălor*, graniţele.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

şi mai fără grijă să apucăm ; adecă pentru noi mai mult altora decît noaă crédzind şi mai mult adeverinţii lor decît poftii noastre urmînd, ca cum singuri pre noi, de la noi ni-am despărţi şi departe, ca niște străini privitori orice scriitorii străini pentru niamul moldovenilor, în cărţile sale însămnat ni-au lăsat, veri de lăudat ar fi acelea, veri de hulit, cu bună inimă să le audzim şi cu curată consţienţie [34] (ascunsul inimii) altora să le povestim [35] aşe, ca din dzece categorii a lui Aristotel [36] una numai, carea iaste pătimirea [37], afară scoţind, alalte toate, precum în sine sint, în toate şi pretiutinderea, nebetejite ferindu-le, în niamul nostru moldovenesc să le arătăm.

Cu doi ani mai denainte, toată hotărîrea [38] ţărîi Moldovii, cu tablă gheografică [39], cu cîtă osirdie şi trudă s-au putut, deplin, precum ni să pare, s-au şiruit. Aşijderea în anul de curînd trecut, hronicul vechimei neamului moldovenesc (în carileşi tot numele

---

34 conştiinţă ; Cantemir glosează cuvîntul în paranteză : „ascunsul inimii“, înţelegere, forma cea mai înaltă, proprie omului, a vieţii psihice.

35 Cantemir îşi propune să se înarmeze cu obiectivitatea necesară omului de ştiinţă, lucid, nepărtinitor.

36 *Aristotel* (384—322 î.e.n.), savant şi filozof grec. A pus bazele multor discipline noi : logică, psihologie, politică şi economia politică, etica, estetica, zoologia etc. Cele zece categorii stabilite de Aristotel, la care se referă Cantemir, sînt : substanţa, cantitatea, calitatea, relaţia, locul, timpul, situaţia, starea, acţiunea şi pasiunea — căreia autorul *Hronicului* îi spune „pătimirea“.

37 patimă.

38 hotărnicire, delimitare a graniţelor.

39 *tablă gheografică*, hartă.

vlahilor să cuprinde), de la vremile lui Avgust Chesar [40] şi mai pre urmă de la Traian pănă la înturnarea lui Dragoş Vodă din Ardial la locul şi la moşiia sa, pre cît mîna şi vremea ni-au dat, desăvîrşit l-am istorisit. Iară într-acest an, puind nedejde în dumnădzăiasca agiutorinţă, culles-am hronicul Moldovii [...]. Carele hronic întăi iaste scris de Ureche Vornicul [...] [şi] de Miron Costin Logofătul ; însă într-amîndoi aceşti scriitori, multe şi de triabă a să şti lucruri, carele la istoricii streini însămnate să află, ei (cu ce pricină nu putem şti) cu condeiul trecîndu-le, noi la trupul şi la locul său a le aduce ni-am nevoit [41]. Cătră aceste oricîte la această istoriografie trebuitoare a fi am socotit ; iară de alţii, sau de tot nepomenite sau într-alt chip de cum adevărul poftește abătute sau şi nu deplin [42], sau aşeşi de tot necunoscute au rămas, cu curată inimă giuruim (aducînd faţă şi mărturiile de unde ni-am împrumutat) [43]; precum li-am aflat, aşe

---

40 *(Caius Iulius Caesar Octavianus Augustus)* primul împărat roman (27 î.e.n.—14 e.n.), nepot şi fiu adoptiv al lui Cezar. Reorganizator al administraţiei şi armatei, a promovat ştiinţele şi artele, înconjurîndu-se de cei mai iluştri poeţi ai timpului.

41 Cantemir completează informaţiile care ne privesc, şi pe care se miră că nu le-a găsit în cronicile antecesorilor.

42 Autorul se străduieşte să restabilească adevărul acolo unde acesta a fost déformat mai mult sau mai puţin.

43 Am văzut în paginile *Hronicului* cum admonestează Cantemir pe pretinşii istorici care, atunci cînd afirmă ceva nu se bazează pe documente, pe izvoare, sau, spunînd că au excerptat diverse lucrări, nu amintesc exact numele autorului şi titlul lucrării.

Scanned with OKEN Scanner

fără adaos şi fără scădere în privala şi giudecata, nu numai alor noştri, ce şi a străinilor să le scoatem ; iară giudeţul în mîna şi socotiala cititoriului lăsind, orice sentenţie ar da, cu un suflet şi cu o voie a o priimi şi a o suferi, gata sintem. Însă acestea toate fiind de noi în limba lătiniască scrise şi alcătuite, socotit-am că cu strîmbătate, încă şi cu păcat va fi, de lucrurile noastre, de ciia înainte, mai mult străinii decît ai noştri să ştie [44]. De care lucru acmu de iznoavă osteninţă luînd, din limba lătiniască iarăşi pre cea a noastră românească le prefacem. Slujască-să dară cu ostenineţăle noastre niamul moldovenesc [45] şi, ca-ntr-o oglindă curată, chipul şi statul, bătrîneţele şi cinstea neamului său privindu-şi îl sfătuiesc ca nu în trudele şi singele moşilor strămoşilor săi să să mîndriască, ce în ce au scădzut din calea vredniciii chiar înţelegînd, urma şi bărbăţiia lor rîvnind, lipsele să-şi pliniască [46] şi să-şi aducă amente că precum odată, aşe acmu, tot aciia bărbaţi sint carii cu multul mai cu fericire au ţinut cinsteşi a muri, decît cu chip de cinstea şi de bărbăţiia lor nevrednic a trăi.

---

44 Deşi prin primul concept al *Hronicului*, în limba latină, Cantemir făcea cunoscută culturii universale istoria şi descendenţa noastră, simţea că menirea istoricului este de-a dezvălui alor săi învăţătura despre trecutul neamului.

45 Ce neasemuită ofrandă închină naţiei cel ce a fost silit să trăiască decenii departe de glia străbună !

46 Contemporanilor săi, cărora le-a scăzut vrednicia, Cantemir le scrie cu litere de foc că nu în „trudele şi singele moşilor strămoşilor săi să să mîndriască", ci, luînd pilda acestora, să nu-şi precupeţească efortul şi să-i urmeze, ţintind să ajungă la înălţimea lor.

Scanned with OKEN Scanner

[G] HRONICON
DACO-ROMANIII
ADECĂ A ȚĂRÎLOR ROMÂNEȘTI

CARTEA I

Carea arată descălecatul romanilor în Dachia de la Traian împărat. Aşijderea dovedeaşte necurmat traiul lor într-însa, de la acelaşi Traian împărat până la Avrelic Avrelian împărat

Capul I

CANOANELE

cum vor putea să să adeveriască lucrurile odinăoară adevărat făcute, însă în istorii tîrdziu şi rar pomenite

Capitolul, după cum se vede, este consacrat expunerii metodei istorice după care urmează să se călăuzească autorul pe parcursul lucrării.

Prima regulă, pe care Cantemir socoteşte că trebuie s-o aibă în vedere fiecare cercetător al istoriei, este: „Tăcerea nici pune, nici rădică lucrul; dzisa îl şi pune şi-l şi rădică“ (*Hr.* 168).

Aşadar lipsa izvoarelor nu este o dovadă că un eveniment sau o situaţie istorică n-ar fi existat; izvoarele, mărturiile dau existenţă, autenticitate unui eveniment sau unei situaţii istorice în istoriografie („îl pun“), sau arată sfîrşitul lui („îl rădică“).

Scanned with OKEN Scanner

Cantemir explică acest canon cu o pildă : în mare se află un soi de peşte ; pescarii însă, care n-au prins niciodată acel soi de peşte, „nu-l pun", adică nu vorbesc de existenţa lui şi nici „nu-l rădică", nicj nu pot spune că nu mai există, pentru că pentru ei peştele respectiv este necunoscut. Asta nu însemnează că acest peşte nu continuă să existe.

Pentru a doua parte a acestui prim canon, confirmarea prin mărturii a unei realităţi oarecare, chiar dacă este urmată de o lungă tăcere, nu trebuie să ducă la concluzia că acea realitate n-ar mai exista.

Continuînd pilda cu peştele, Cantemir arată : pescarii prind un peşte care pînă atunci le-a fost necunoscut, deşi peştele exista ; după ce l-au văzut, au vorbit de el, consemnînd astfel existenţa lui în mare : „apoi în toată viaţa de n-ar mai povesti de dînsul, însă tot rămîne pusă adeverinţa cea dintăi, precum ei adevărat au vădzut şi au povestit de peşte ca acela" (*Hr.* 169).

A doua regulă este : „T ă c e r e a d u p ă d z i s ă, a d e v e r e ş t e d z i s a o d a t ă" (*Hr.* 169).

Atîta timp cît nu există o nouă mărturie care s-o anuleze pe precedenta, aceea are persistenţă, deci se adevereşte „dzisa o dată" ; numai dacă noi informaţii infirmă prima „dzisă", aceea este anulată.

Acest canon este explicat de autor astfel :

Un lucru odată în lume făcut, cunoscut şi povestit fiind, de ciia prin sute de ani supt tăcerea adîncă stînd, acea tăcere pănă nu va avea altă dzisă împo-

Scanned with OKEN Scanner

trivă, altă nu face fără numai ce adevereşte tot acel lucru carile odată s-au dzis [...].

Deci cititoriul ţiind minte canoanele carele i-am dat, unde va videa prin multă vreme tăcerea istoricilor pentru Dachia şi pentru romanii dintr-însa, să nu socotească îndată că pentru căci istoricii nu pomenesc pentru aceia n-au fost (căci această socoteală iaste şi împotriva canonului şi împotriva adevărului), ce până nu va videa altă povestire de nou adusă asupra ceii vechi, tăcerea acea multă a istoricilor să o ştie din nedarea tîmplării a scrie purceasă, iară nu din nefiinţa sau rădicarea romanilor din Dachia, că aceasta de-ar fi fost vreodată, ar fi trebuit să o pomenească istoricii vreodată [...].

Capul II

Arată-să tocmala împărăţiii şi trii războaie a lui Traian împărat cu dachii

Traian, marele împărat, precum mai denainte s-au dzis, după ce au luat chivernisala [1] dălogilor [2] împărăţiii, vrînd destrămate şi încurcate lucrurile împărăţiii (carile în vremile împăraţilor mai denaintea lui şi ales cu blăstămăţiia şi dezmăţarea lui Domitian rău să amestecase şi să tulburase) să le descalce [3] şi lucirii lor

---

1 conducere, administrare.

2 (literar : *dîrlog)* cureaua frîului la calul de călărie, cu care se conduce animalul ; aici : *au luat chivernisala dălogilor împărăţiii* = a luat conducerea, a luat în mînă frîiele conducerii.

3 (prezentul conjunctiv al lui *descîlţa)* să descurce.

Scanned with OKEN Scanner

ceii dintăi să le dea, întăi dinluntru [4], apoi dinafară [5] a le tocmi [6] şi a le orîndui s-au apucat. Deci dinluntru (precum istoricii scriu) întăi au îndemnat pre senat spre cinstea legii de moşie [7] şi spre închinarea dumnădzăilor săi socotind, că pentru căci nu da idolilor cinstea şi jirtvele cele mai denainte obiciuite, pentru aceia şi răspunsurile lor tăcusă ; iară dinafară statul [8] senatului şi maghistraturile [9] aşedzind, cineşi [10] la locul şi orînduiala sa li-au pus. De unde să pomeneşte învăţătura carea au dat mai marelui pretoriului [11], cînd la acea slujbă l-au pus, dzicîndu-i (şi sabiia goală, precum era obiceiul, dîndu-i) : Ia, dzice, această sabie cu carea de voi împărăţi drept, pentru mine, iară de voi împărăţi rău, împotriva mea te slujeşte. Acestea aşe orînduind s-au întorsu a cerca lucrurile nepriiatinilor carii era împregiurul hotarălor împărăţiii, din carii mai vrăjmaşi şi mai stricători decît alţii a fi pe dachi aflînd, întăi de aceştea a să curăţi şi pre împă-

---

4 pe plan intern.

5 pe plan extern.

6 a pune ordine ; *a le tocmi şi a le orîndui* sînt sinonime ; procedeul este des întîlnit în paginile lui Cantemir ; folosirea a două sau mai multe cuvinte cu acelaşi sens în scopul de a întări ideea pe care doreşte s-o exprime.

7 *lege de moşie*, legea strămoşească, tradiţională.

8 stare.

9 (la romani) demnitate publică (pentru exercitarea unor importante atribuţii de conducere : demnitatea de consul —, pentru îndeplinirea unei activităţi judecătoreşti : demnitatea de pretor —, sau demnitatea de edil, pentru administrarea oraşelor).

10 fiecare.

11 magistrat roman cu înalte atribuţii judiciare.

Scanned with OKEN Scanner

răție de supt rușinea în carea cădzusă a o dezbate ș-au sumes poalele [12]. Aședară în locul ce era să le numere bani și să le trimiță darea, carea de la alți împărați era orînduită [13], li-au arătat arme și oaste. Căci dachii deși lua bani de la împărățic, însă cu aceasta mult îmbogățindu-să și din dzi în dzi crescînd și întărindu-să, de mai mari răutăți să gătiia ; și așe leat 101, cu oaste tocmită împotriva dachilor au purces, unde, agiungînd, vrăjmaș războiu cu dînșii au avut și după multă moarte și tăiare, macar că romanii biruitori au ieșit și mulțime de dachi au omorît, însă și în oastea romanilor atîta de mulți au fost răniți cît nici pîndzături au mai rămas (la țerulici) cu carele să le lege ranele ; ce Traian scoțind năfrămile, servetele și altă pîndză, ce era pentru slujba mesii și a casii, li-au dat să fie pentru aceia treabă.

Războiul al doilea

După izbîndă, Traian nicicum stînd, s-au luat îngoană după Decheval, domnul dachilor, și aproape de cetatea scaunului său agiungînd, iarăși au stătut la războiu a să bate, și precum romanii să biruiască, așe dachii să nu să dea, dintr-îmbe părțile vitejește să bătea ; ce cu nărocirea lui Traian și a romanilor vrednicie, iarăși fură dachii biruiți ; Decheval vădzind că lucrul cu armele nu-i sporește, vrînd nevrînd s-au plecat a cere pace și îndată au trimis soli la Traian împăratul cu rugăminte să facă și să priimească pacea.

---

12 (expresie des folosită în limba vorbită) = a trece la fapte, la acțiune ; a te apuca serios de o treabă.
13 Se face aluzie la obligațiile pe care Domițian le avea față de daci (vezi p. 22, nota 14).

Scanned with OKEN Scanner

Traian încă nu puţin ostenit fiind, şi pacea au priimit, şi legătură cu Decheval într-acesta chip au făcut, ca dachii de acmu înainte priiatinilor romanilor, priiatini, iară nepriiatinilor, nepriiatini să fie ; şi cetăţile carile era pre la hotarăle Dachiii să le răsipască. Aşe Traian, vitiazul, deodată şi biruinţa şi pacea dobîndind, cu mare laudă şi pohfală [14] s-au întors la Roma.

Războiul al triilea

Dachii, după ce au vădzut că Traian s-au întors cu oştile şi s-au dus la Roma, nu mult au stătut pe pace şi pe legăturile [15] ce făcusă la leat 103, macar că hotarăle romanilor a călca nu îndrăzniia, însă pre vecini, carii era în prieteşug cu împărăţiia, de multe ori prăda şi tot feliul de năcaz le făce, pentru care lucru Traian vădzind că calcă legăturile păcii, nici să părăsesc a dodei [16] pre vecini, soţiile [17] împărăţiii romanilor, iară s-au rădicat cu oaste asupra lor, în care oaste nu puţine, nici mici, ce multe şi de cap [18] primejdii au tras Traian cu meşteşugurile şi cu diavoliile lui Decheval ; şi ales că cîţiva dachi, făcîndu-să c-au părăsit pe domnul lor şi fugînd au vinit adică să să închine lui Traian, carii aflînd vreme la un loc strîmt, unde ei ştiia, cît pe cii de n-au ucis şi pe împăratul şi mare stricăciune în toată oastea să facă ; care primejdie priveghetoriu nărocul şi triază în lucrurile oşteneşti paza lui Traian, de-abie au abătut-o, nu puţină moarte

---

14 fast, pompă ; triumf.

15 legămînt, obligaţii, îndatoriri.

16 a necăji.

17 aliat, prieten.

18 *de cap primejdii*, primejdii importante, însemnate.

Scanned with OKEN Scanner

făcîndu-să în neprietini. După aceasta Decheval iacîndu-să că are a grăi pentru pace, au cerşut anume să-i trimaţă împăratul pre Longhin, sutaşul, vestit la războaie şi mai de triabă în toată oastea bărbat, carile, la cuvîntul dat mărgînd, fu prins şi legat şi, după multe şi groznice munci şi cazne, omorît. Care lucru, pre cît inima lui Traian au împuns [19], pre atîta înfierbîntînd-o, spre izbîndire şi răzscumpărare au aţîţat-o.

Capul III

Arată-să zidirea podului de piatră peste Dunăre şi cel de pre urmă războiu şi peirea lui Decheval şi de tot prăpădeniia dachilor

Traian împăratul vădzind că trecerea încolo şi încoace peste adîncă şi lată apa Dunării multă zăbavă [20] şi mare împiedecare îi face, nici la vreme cînd ar socoti că-i dă mîna după voie poate lovi pre nepriiatini, mult încurcîndu-să şi zăticnindu-să [21] la trecătoare [22], pentru aceia socoti pod de piatră [23] peste Dunăre să facă şi piedecă grea ca aceia din pi-

---

19 (fig.) a răni, a ofensa.

20 întîrziere.

21 împiedecîndu-se.

22 trecere.

23 Este vorba de podul peste Dunăre de la Drobeta-Turnu Severin, lucrare grandioasă care avea să sfideze secolele, construit de Apolodor din Damasc, vestit arhitect roman şi inginer militar din epoca lui Traian. De numele lui Apolodor din Damasc este legat şi măreţul for al lui Traian de la Roma şi Columna lui Traian.

Scanned with OKEN Scanner

cioarile ostii să rădice[24]; într-acelaşi an (mai sus pomenit) de lucrul podului s-au apucat; zidire ca aceia minunată şi toată osteninţa omeniască covîrşitoare, într-alt chip vecilor[25] pre urmă n-ar fi fost credzută de nu s-ar videa şi astădzi urmele şi temeliile lui în fundul Dunării, la locul carile mai pre urmă s-au numit Turnul Severinului; iară mărimea, înălţimea acelui pod, aşe o scriu istoricii pomeniţi să fie fost de piatră încolţurată, zidit pe 24 de stîlpi sau picioare[26] înalte (deosăbi decît îi era temeliia din fund pănă în faţa apii) de 150 de picioare[27] (piciorul mathematicesc sau gheometricesc să înţelege, cîtu-i pasul mic, cînd omul în voia sa îmblă), iară lat de 60, fietecare picior de pod să fie stătut de 170 picioare departe unul de altul; şi din picior în picior boltă sau cum mai prost[28] dzicem, sclip[29] rădicat; apoi pe desupra cu piatră între bolte împlut, atocmat[30] peste

---

24 Cantemir subliniază calitatea de bun strateg a lui Traian, care ştia să-şi pregătească, cu chibzuială, victoriile războaielor.

25 *Vecilor* (pluralul pentru *veac*).

26 *Picior* (sinonimul lui *stîlp*), element de construcţie al unui pod.

27 *Picior*, unitate de măsură pentru lungime, egală cu 30,48 cm.; de remarcat că autorul explică pe loc termenul tehnic *picior* — în accepţiunea „mathematicească sau gheometricească“ — deoarece în contextul respectiv *picior* este polisemantic.

28 simplu.

29 boltă; termenul sclip (< pol.) este considerat de Cantemir mai puţin pretenţios şi mai cunoscut decît *boltă* (<sîrbocroată), pe care-l foloseşte mai jos.

30 potrivit (în sensul de „finisat cu grijă“).

Scanned with OKEN Scanner

tot neted așternut. Mamină [31] și minune de lucru nespus ca aceasta numai într-un an l-au săvîrșit puterea și nemăsurată chelluiala românească [32]; pentru aceasta dzice istoricul Xifilin că Traian aceasta au vrut să o facă mai fără grijă decît degrabă. [33]

După ce s-au săvîrșit podul, Traian împăratul, leat [34] 105, au întrat cu oștile în Dachia și au mărs asupra lui Decheval; însă nici Degheval au dat dos, ce la față stînd, în cea mai de pe urmă nevoie [35] gea mai mare nevoință puind, groznic și strașnic ș-au dat războiu. Ciudată moarte și măcelărie s-au lucrat și multă vreme norocul, carii părți biruința să dea, în cumpănă stînd, pănă mai pre urmă romanii izbinditori și dachii biruiți fură; iară Decheval, domnul dachilor, vădzind acmu că războiul de tot au pierdut, oastea pănă la cel mai de pre urmă i s-au concenit și toată țara și scaunul pre mîna romanilor au vinit, de toată nedejdea scăpat și fără liac rămas, pentru ca nu cumva viu în mîna nepriiatinului să cadză, singur șie samă făcîndu-și, s-au omorît. Traian, după biruință cu năroc ca aceasta, știind că multe țări prădate avuții era strînse la Decheval, au început și co-

31 colos.

32 romanesc (pentru această perioadă de care se ocupă Cantemir: perioadă privitoare la romanizarea Daciei, termenului *românesc* din *Hronic* trebuie să-i substituim pe *românesc de roman*).

33 Descrierea minuțioasă a arhitecturii podului de peste Dunăre arată admirația lui Cantemir pentru monumentalitatea, trăinicia construcțiilor romane.

34 (´ sl.) an.

35 încurcătură, strîmtoare, supărare.

morile cele ascunse a-i cerca [36] şi li-au aflat tocma în fundul apei Sarghetii ascunse (Sarghetia iaste apa carea acmu îi dzic Strelţa şi cură despre Maramorăş spre apa Tisii) unde cu meşterşugul unor robi supt apă o îngropase şi pentru ca să nu cumva scoaţă cuvîntul afară, după ce ş-au pus nenumăratele avuţii, apoi pe toţi i-au omorît. Aşedară şi într-acesta chip au fost sfîrşitul lui Decheval şi prăpădeniia [37] lui.

Iară Traian împăratul, după aceia, cu mare laudă şi cu triumf s-au întors la Roma, lăsind o samă de oaste pentru ca şi rămasă a dachilor rămăşiţă din Dachiia peste munţi să izgoniască şi cetăţile, până va trimite coloniile de la Roma, să păzască.

Capul IV

Arată-să aşedzarea romanilor în Dachia şi stîrpirea dachilor dintr-însa [38]

Traian împărat după ce au biruit pe dachi şi domnul lor Decheval s-au omorît (precum mai sus am pomenit), vrînd să să întoarcă la Roma au lăsat o samă de oaste pentru paza în Dachia, poroncindu-le

---

36 a cerceta.

37 nimicire, pieire.

38 Cantemir este de părere că dacii au dispărut nimiciţi de romani. Istoricii Şcolii Ardelene (ca de altfel o bună parte din vechea noastră istoriografie) l-au urmat în această privinţă şi nu şi-au dat seama că dacii s-au pierdut în masa romanizată. Primul care a văzut adevărul şi care a argumentat ştiinţific acest adevăr a fost Bogdan Petriceicu Hasdeu în articolul: *Perit-au dacii?* publicat în „Foiţa de istorie şi literatură", Bucureşti, Anul I, 1860 (Vezi P. P. Panaitescu, *Op. cit.*, p. 241).

Scanned with OKEN Scanner

cîți dachi vor fi și mai rămas să-i triacă peste munți și să-i depărtedze dospre părțile tătarilor [39], ca nu cumva cu dînșii agiungîndu-se [40], iarăși răutăți noaă [41] să scornească și mergirea lui cu oștile spre răzsărit să împiadece ; de vreme ce patimile romanilor cu dachii, nu era cum să-i mai poată răbda să-i lasă a lăcui pre la locurile lor, ales că Traian la anul ce vine era să margă asupra armenilor [42] și a parthilor [43], peste Evrath [44]. Pentru acestea dară, întorcîndu-să Traian la Roma, la anul de la Domnul Hristos 105, și aședzind toate cele ce trebuia aședzate, îndată au orînduit de-au scos de toată stepena și cinul din lăcuitorii Romii [...] cu bună parte de slujitori i-au trimis prin toate locurile și cetățile Dachiii și i-au

---

39 popor de rasă mongolă care ocupa cea mai mare parte a Europei răsăritene. În urma cuceririlor lui Genghis-han și ale urmașilor săi, apoi ale marelui han Ogodai și ale hanului Batu, aceste triburi mongole deveniseră foarte puternice și temute prin prădăciunile făcute. Moldova a avut mult de suferit de pe urma acestora.

40 înțelegîndu-se, pactizînd.

41 pluralul feminin al adjectivului *nou*.

42 populație aparținînd familiei de limbi indo-europene, care s-a stabilit în podișul dintre munții Caucaz și munții Taurus.

43 *(parții)* popor nomad de origine iraniană care a întemeiat în secolul 3, era noastră, între Eufrat și Indus, statul sclavagist parț.

44 *(Eufrat)*, fluviu în sud-vestul Asiei ; izvorăște din podișul Armeniei și, după ce se unește cu Tigrul, se varsă în golful Persic.

Scanned with OKEN Scanner

aşedzat acolo în traiu vecinic, pentru ca şi năbuşirile[45] tătarilor să opriască ; şi senatul (lipsind împăratul atîta de departe spre răzsărit) să nu mai aibă grijă a trimite oaste într-acolo, fiind de agiuns aceia carea împăratul în Dachia o trimisese, şi de ciia, de acolo să nu să mai rădice, orînduise. Aşedară Traian, împăratul, cu romanii carii aşedzase în Dachia, hotarăle împărăţiii şi despre aceasta parte fără grijă şi odihnite lăsind (căce despre Africa şi alalte părţi a apusului, toate lucrurile şi locurile împăcate şi line era) au trecut la Asia [...].

Capul V

Arată-să anul în carile Ulpic Traian au deschălecat[46] Dachia cu romani

Anul în carile să fie aşedzat Traian împărat slobodziile[47] româneşti în Dachia, din cîţi scriitori ni s-au tîmplat noi a-i videa, nici unul anume nu-l însămneadză ; iară cu socoteală hronologhicească din Calviz şi din Petavie (carii mathematiceşte cursul anilor foarte nesmînţit au însămnat fără greş îl putem

---

45 năvălire, invazie.

46 s-a aşezat în...

47 este vorba de *coloniile romanilor*, adică oraşe întemeiate de aceştia în ţinuturile cucerite, avînd rol economic, administrativ şi militar. În Moldova şi Ţara Românească *slobozile* erau sate stăpînite de boieri sau de mănăstiri, întemeiate pe loc pustiu sau refăcute după fuga locuitorilor, avînd anumite privilegii domneşti. Folosind termenul de *slobozie* pentru *colonie*, Cantemir avea avantajul de a fi înţeles mai uşor de compatrioţi.

Scanned with OKEN Scanner

afla. Că de vreme ce cel mai de pre urmă, a lui Traian cu Decheval, domnul dachilor, războiu, cu socoteala de obşte iaste adeverit precum să să fie tîmplat pe la anul de la mîntuitoriul lumii Domnul Hristos 105, aiavea iaste că Traian după inturnarea sa cu oştile spre Roma, cetăţile Dachiii fără pază, cu mulţime de slujitori şi deşerte de romani nu le va fi lăsat, de care lucru fără prepus rămîne că pre lîngă cei mai bătrîni slujitori carii era pentru vecinică lăcuire în Dachia rămaşi, încă cîţiva din cei mai proaspeţi oşteni pentru paza, precum a margilor aşe a cetăţilor într-acelaşi pomenit an în Dachia să fie lăsat.

Aşijderea istoricii Dion, Evtropie [48] şi Xifilin mărturisesc precum Traian împărat la anul de la Domnul Hristos 107 s-au sculat cu oşti şi prin Dachia au trecut peste Don [49] la Asia, asupra armenilor (carii rădicase cap [50]) şi asupra parthilor, carii îi priimisă supt protecţia sa şi apoi biruind mai toată Asia, până la moarte, la Roma nu s-au întors. De pre aceasta iarăşi putem curat a înţelege că deosăbi de oşteni, pre cetăţeni [51] din Roma şi dintr-alte cetăţi ale Italiii cu sine luînd, şi la anul pomenit prin Dachia trecînd, pre la locurile ce i s-ar fi părut mai de treabă să-i fie

---

48 (*Eutropius*) istoric latin care a trăit în secolul IV al erei noastre. Este autor al lucrării *Scurtă istorie de la întemeierea Romei*, în care se cuprind informaţii preţioase despre cucerirea, colonizarea şi părăsirea provinciei Dacia.

49 fluviu care izvoreşte din estul podişului central asiatic şi se varsă în marea Azov.

50 *A ridica cap*, a se răzvrăti, a se răscula.

51 erau locuitori (cu îndatoriri militare) ai unei cetăţi.

Scanned with OKEN Scanner

aședzat. Și așe putem socoteala fără greș închide că cetățenii cu doi ani mai pre urmă decît slujitorii [52] în Dachia să să fie aședzat [...] [53].

Capul VI

Arată-să vredniciile lui Traian, marelui împărat

Nu fără plăcerea și multă dulceața cititoriului român, nici fără cale a fi socotim, de vom pomeni, oarece cît de pre scurt, de slăvit în bunătăți, lăudat în vrednicii și vestit în biruință și vitejii săditoriul și temeliitoriul [54] nostru și părintele a tot neamul românesc, Traian Marele, a Rîmului și a toată lumea pururea biruitoriu împărat.

Ulpius Traian, precum istorici în viața lui pomenesc, fost-au om înștiințat [55] lucrurilor oștenești și în vitejii, căruia potrivnic n-au fost, nici după dînsul între împărații romanilor au mai stătut viteaz, înțelept, cumpănitoriu, blînd și drept, de pre carea bunătăți l-au poreclit *Prea bunul* [...].

Pentru vredniciile și bunătățile lui, încă și până a nu să face împărat, în dragostea și lauda tuturor era, de care lucru curund alte cinuri păsind, la cinstea

---

52 erau slujbași, de fapt tot militari, în sarcina cărora cădeau și anumite atribuții administrative.

53 Este vizibilă teoria lui Cantemir potrivit căreia românii s-ar trage n u m a i din romani (locuitori ai Romei și ai altor cetăți din Italia). Or, așa cum s-a dovedit ulterior, nu numai romanii au alcătuit poporul român ; chiar și coloniștii aduși de Traian aveau o compoziție etnică eterogenă.

54 întemeietorul.

55 cunoscător.

Scanned with OKEN Scanner

consulatului [56] au agiuns şi păn-a fi împărat, de da ori [57] acea cinste de cin, cu mare laudă au purtat. Apoi proconsul [58] cu oştile trimis şi a Ghermaniii stăpînitoriu fiind ; împăratul Nerva ficior de suflet luîndu-l, cu puterea l-au împodobit tribuniţiii [59] şi chesar [60] l-au făcut. După moartea Nervii, cu un glas şi cu o inimă cu toţii, împărat Romei şi chivernisitoriu a slăbite, pre atuncea, lucrurilor româneşti l-au rădicat [...].

În Roma şi pre aiurea multe zidiuri minunate şi cu nespuse cheltuiale au rădicat, din carile cele mai minunate sint : podul peste Dunăre (pentru carile s-au dzis), stîlpul [61], carile iaste şi acmu în Roma, în şepte ani de-abiia isprăvit (lucru peste toată putinţa şi socoteala oamenilor vacului acestuia) [...]. Aşij-

---

56 consulul era unul din cei doi magistraţi anuali învestiţi cu puterea supremă.

57 *De da ori*, de două ori.

58 magistrat roman care guverna o provincie cu autoritatea de consul.

59 tribunul era magistrat însărcinat cu funcţii militare şi civile.

60 *(cezar)* împărat.

61 este vorba de *Columna lui Traian*, monument ridicat la Roma în Forumul lui Traian (113 e.n.) de către Apolodor din Damasc, din ordinul împăratului Traian, pentru a imortaliza victoriile repurtate asupra dacilor. Înaltă de 39 m. columna este acoperită de jur împrejur cu un basorelief în spirală, care constituie una dintre importantele surse arheologice pentru studiul războaielor daco-romane (o copie desfăşurată a basoreliefurilor Columnei se găseşte depusă la Muzeul de istorie al Republicii Socialiste România din Bucureşti).

Scanned with OKEN Scanner

derea. în Roma au strîns nenumărată mulţime de cărţi şi mare bibliothică făcînd, li-au pus într-însa ; şi alte multe şi minunate lucruri vrednice de laudă nemuritoare au făcut şi au isprăvit [62] [...].

Trăit-au Traian ani 63 ; au împărăţit ani 19, luni 6, dzile 15, iară oasele lui puindu-le în raclă de aur li-au dus la Roma şi li-au astrucat [63] supt stîlpul carile era de dînsul zidit.

Acesta-i dară şi ca acesta au fost săditoriul şi părintele moşilor strămoşilor noştri românilor în Dachia, pentru a căruia slavă şi cinste şi după moartea lui, senatul şi împăraţii carii în urma lui la cîrma atîta de greu încărcată şi mare corabie [64] au stătut, macar că dintr-alte mai depărtate părţi şi mîna şi oştile ş-au tras, însă în Dachia aceasta a face nici au putut, nici au cutedzat. Ce precum el cu mîna lui, ca pre un sad [65] ales într-o livadă i-au împlîntat şi

---

62 Dacă pentru a-l caracteriza pe Traian, Cantemir dă frîu liber admiraţiei sale nestăpînite, n-ar fi lipsit de interes, credem, să urmărim în ce noian de invective se concretizează portretul lui Muhamed : „Născutu-s-au puiul viperii, părintele minciunii, fiiul întunearecului, împeliţat chipul diavolului, silţa (laţul) satanii, gura tartarului, ucigaşul sufletelor, vrăjmaşul adevărului, ocara lumii, cinstea musulmanilor, psevdoprofitul (profetul fals) Muhammed“ *(Hr. 350)*. Situarea afectivă netă de partea celui dintîi şi „împroşcarea“ celui de-al doilea defineşte categoric poziţia autorului *Hronicului*.

63 înmormîntat.

64 Imagine plastică, cuprinzătoare metaforă, pentru „întinderea“ şi „greutatea“ imperiului rămas de după Traian.

65 răsad ; comparaţia vine să întregească ideea că Dacia a stat în atenţia marelui împărat nu numai pentru a o cuceri,

Scanned with OKEN Scanner

i-au sădit, aşe neclătiţi şi în veci nemutaţi i-au lăsat ; carii şi până astădzi toată lumea îi vede şi-i cunoaşte, tot acel vechi neam românesc a fi în Moldova şi în Ţara Munteniască şi Ardealul, tot acel vechiu şi a mai marilor săi nume de romani ţiind, iară alte socotele carile împotriva acestui adevăr fără nici o socoteală a sări să căznesc, precum în cele mai denainte scrise destul li-am dat de ruşine, aşe de acmu înainte pre cursul anilor, din împărat în împărat mărgînd şi din istoric în istoric mărturii aducînd, necurmat traiul romanilor în Dachia vom dovedi.

Capul VII

Dovedeaşte-să traiul romanilor în Dachia, de la Adrian [66] până la Antonic Pius [67]

[...] Rămîne dară tare şi neclătită povestea hronologhiii noastre, precum Traian în Dachia noastră au descălecat şi au aşedzat romani ; iară Adrian pre

---

ci şi pentru a-i purta apoi de grijă, a o păstra şi a o face să propăşească.

66 (*Publius Aelius Hadrianus*), împărat roman (117—138 e.n.), a devenit fiul adoptiv al lui Traian cu o zi înainte de moartea acestuia, urmîndu-i apoi la tron. A iniţiat o serie de reforme menite să organizeze şi să sistematizeze administraţia centrală şi provincială. El înfăptuieşte prima reorganizare administrativă a Daciei, creînd la nord de Dunăre provinciile *Dacia Superior* şi *Dacia Inferior*. Pe plan militar şi-a îndreptat atenţia spre consolidarea fronticrelor stabilite de Traian.

67 (*Titus Aelius Hadrianus Antonius Pius*) împărat roman (133—161), fiul adoptiv al lui Adrian, căruia i-a urmat la tron. Domnia sa, caracterizată prin pace internă şi externă,

Scanned with OKEN Scanner

aceiași romani din Dachia să-i rădice s-au temut și i-au lăsat acolo să lăcuiască, unde Traian i-au fost pus. De aicea înainte ținînd pravila [68] și canonul [69] care am dat, vom cerca de-a rîndul și vom videa oare fi-vor alți istorici, pre urma acestora carii să pomenească, precum din Dachia sau singuri s-au rădicat, sau cu poroncă sau de la nepriiatini scoși și goniți să fie fost ? Au cu nerupt [70] și necurmat traiu din vremea descălecării lor, pănă acmu, într-aceiași Dachie să fie petrecut ?

Capul XI

Dovedește-să traiul romanilor în Dachia de la Avrelie Commod [71] pănă la Avrelie Severus Alexandru [72]

[...] Pre la sfîrșitul anului dzis [73], Septimius Severus [74] s-au suit pe scaunul împărăției. În vremile acestui împărat multe războaie cu mare laudă și iz-

---

a reprezentat desăvîrșirea pe plan politic, administrativ și legislativ a guvernămîntului imperial. Provinciile au cunoscut în vremea sa o prosperitate neatinsă pînă atunci. Numeroase inscripții pe fragmente arhitectonice descoperite în orașele dobrogene și chiar în mediu rural atestă aici o vastă activitate constructivă în timpul domniei lui Antonius Pius.

68 lege ; criteriu, regulă.

69 Avem din nou a face cu folosirea a doi termeni diferiți, două sinonime, pentru aceeași noțiune; la fel mai jos: *nerupt și necurmat.*

70 neîntrerupt.

71 *Commodus (Marcus Aurelius Commodus Antoninus)*, împărat roman (180—192 e.n.), asemuit de istoricii vremii cu Nero pentru cruzimile și desfrînările sale. După moartea sa,

bîndă spre părţile răzsăritului pomenesc, pentru carile senatul de pre limbile carile au biruit, cu trei numere l-au întitulat : Parthic [75], Aravic [76] şi Adiavenic [77]. Iară în părţile Dachiii, cevaşi să să fie clătit nu scriu. Împărăţit-au ani 17, luni 7, dzile 3, fiind de vîrstă la 65 ani ; au murit în Britania [78] în cetatea Eborica, leat 211.

---

senatul a decretat *damnatio memoriae,* numele său fiind şters de pe monumentele publice din Imperiul roman. Istoricul Dion Cassius relatează că în condiţiile de pace impuse de împărat „varvarilor" din nordul Daciei, exista interdicţia ca aceştia să se apropie de hotarul Daciei.

72 *(Marcus Aurelius Alexander Severus)* ajunge împărat (222—235) la vîrsta de 16 ani şi poartă mai multe războaie cu perşii şi germanii. De numele lui este legată crearea unor instituţii civile, diminuarea impozitelor, frînarea luxului de la curte, lupta împotriva indisciplinei.

73 *Sfîrşitul anului dzis,* adică anul 193, după moartea lui Commod.

74 *(Lucius Septimius Severus)* împărat roman (193—211). A transformat nordul Mesopotamiei în provincie romană şi a întreprins o campanie în Britania, în cursul căreia a murit. A protejat pe artişti şi pe literaţi. De la el a rămas arcul de triumf din Roma — care-i poartă numele — după care a fost construit cel din Paris (Arc de triomphe du Carrousel).

75 cuceritor al părţilor.

76 *(Arapic)* cuceritor al arapilor (denumire veche pentru arabi).

77 *(Adiabenic)* cuceritor al adiabenilor, popor din Asia centrală.

78 nume dat principalei insule din Arhipelagul Britanic de către vechea populaţie băştinaşă (britanii). Acest nume s-a

Scanned with OKEN Scanner

Anton Bonfin [79], decada I, cartea I [80], şi alţii mai tineri după dînsul [81], de unde să fie luat de dzic precum Turnul Severinul, carile iaste în Ţara Munteniască pe Dunăre în ţinutul Jiiului, să fie făcut de acest împărat şi de pe numele său aşe să-l fie chemat, noi a ne adeveri n-am putut. Însă Bonfin fiind

---

păstrat şi după ce Britania a fost cucerită de romani (sec. I e.n.).

79 *Antonio Bonfini*, istoric italian (1434—1503), istoriograf al lui Matei Corvin, regele Ungariei. A scris o istorie a Ungariei pînă în 1495, care cuprinde preţioase informaţii cu privire la istoria românilor. Era foarte preţuit de Cantemir pentru probitatea sa ştiinţifică „între toţi istoricii ungureşti mai curat" (*Hr.* 444).

80 Antecesorii lui Cantemir, cronicarii, citau diverse izvoare, fie titluri de opere, fie nume ale unor autori ; autorul *Hronicului* introduce în istoriografia românească o manieră riguros ştiinţifică, citînd autorul, titlul operei, volumul, pagina. Pe tot parcursul *Hronicului*, chiar atunci cînd o afirmaţie oarecare şi-o susţine citînd (ca în cazul de faţă) în context un izvor, mai notează şi într-o însemnare marginală trimiterea respectivă, adăugînd şi alte titluri de opere şi autori care-i sprijină ideea.

81 În „alţi mai tineri după" Bonfin, Cantemir include pe Neculai Costin Logofăt cu *Letopiseţul* său, pe care îl citează într-o însemnare marginală. Într-adevăr, în *Letopiseţul Ţării Moldovei (De la zidirea lumii pînă la 1601)* al lui Nicolae Costin aflăm că „În zilele acestui Sever au fost mare goană asupra creştinilor. Iară pre aicea, pre la Daţiia, au aşezat cîţva ispravnici şi deregători, pre carii anume, nu-i scriu istoricii, şi acei ispravnici poate că au făcut Turnul Săverinul în Ţara Munteniască, de să pomeneşte pînă astăzi". [*Op. cit.*, Ediţie de Ioan Şt. Petre, Bucureşti, 1942, p. 151].

Scanned with OKEN Scanner

istoric de credință vrednic. socoteala-i de lot să o lepădăm nu putem. macar că n-ar arăta cine din istoricii mai denainte decît dînsul ar fi pomenit pentru aceasta : căci cetatea aceia să fie fost de Traian făcută, noi am arătat din Procopie Chesareanul [82] : iară și socoteala lui Bonfin poate să fie adevărată, de va fi făcut și Sever împăratul tot pe acolo altă cetate sau aceiași de va fi mai întărit, să-i fie mutat numele de pe numele său ; sau poate și de pre numele vreunui pristav [83] mai pre urmă aş̦e să să fie numit.

Sfîrșitul primei cărți a *Hronicului* este o trecere în revistă a istoriei împăraților romani de după Traian, prilej cu care Cantemir punctează, pe baza nenumăratelor izvoare ce i-au stat la îndemînă, „nedezrupta continuație" a poporului român. Cartea a doua a *Hronicului* o deschide cu o „Prevorovire" (prefață), în care insistă asupra problemei retragerii aureliene. Este „prima analiză științifică a izvoarelor antice despre părăsirea Daciei de Aurelian și strămutarea provincialilor în sudul

---

82 *(Procopiu din Cezareea)* istoric bizantin care se impune prin obiectivitate în relatarea evenimentelor al căror martor ocular este. În lucrarea *Despre zidiri* dă informații prețioase despre fortărețele refăcute sau construite de împăratul Justinian pe teritoriul Dobrogei și pe malul stîng al Dunării, în Banat, Oltenia și Muntenia. Alte știri importante despre populațiile de pe teritoriul țării noastre (goți, slavi ș.a.) se întîlnesc în cărțile sale despre războaiele cu goții.

83 persoană însărcinată cu supravegherea unui grup de oameni care lucrează la construirea unei clădiri, unui pod.

Scanned with OKEN Scanner

Dunării, pe care o interpretează în sensul unei retrageri parțiale și temporare asemănătoare cu nenumăratele bejenii din calea turcilor“ [84].

PREVOROVIRE
ÎNFORMUIND [85] CITITORIUL

De vreme ce cu agiutoriul lui Dumnădzău am agiuns spre aceia a hronologhiii parte în carea cîțiva din scriitorii vremilor mai trecute, pomenesc pentru mutarea romanilor din Dachia în Misia, foarte cu trebuință am socotit pentru ca să dăm cititoriului nostru puțină înformăluire [86] în ce chip adică să poată, ca cea adevărată și negreșită povestea istoriii aceștiia să înțăliagă ; nici după socotelele a unora mai proaspeți, cu mintea furîndu-se, într-aceiași cu dînșii greșită părere să cadă.

Istoricii dară, carii pentru mutarea romanilor din Dachia în Misia pomenesc, una numai, însă și aceia nu iușcară pricină arată, adecă : Avrelian [87] împărat vădzind, dzic, că pe vremile împăraților carii fusese

---

84 Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor, istoria unei idei*, Editura Academiei R.S.R., București, 1972, p. 211.

85 informînd, lămurind.

86 informație, lămurire.

87 *Aurelián (Lucius Domitius Aurelianus)*, împărat român (270—275). Sub presiunea goților și a dacilor liberi, a dispus în 271 retragerea armatei și administrației romane din Dacia. În răsărit a purtat război împotriva Zenobiei, regina Palmirei, care, ocupînd Egiptul și Asia Mică, punea în primejdie Imperiul roman (vezi mai departe, p. 98, nota 8).

Scanned with OKEN Scanner

mai deuainte de dînsul la împărăţie, varvarii crivăţului, cu cîteva năbuşiri Misia (supt carea să înţelege şi Dachia), Thrachia [88], Thessalia [89], Machedonia [90], Iliria [91], Greţia [...] au fost încongiurat [...], să să fie lăsat de toată nedejdea că va mai putea apăra Dachia de călcăturile lor, şi aşe coloniile şi alalţi lăcuitori românești, carii de atîta vreme într-însa trăia, să fie poroncit să să rădice din Dachia şi să triacă peste Dunăre decinde [92] în Misia ; care mutare să să fie făcut, prepus nu iaste. Ce prepusul iaste, de s-au mai întors sau de nu s-au mai întors vreodată aceiaşi romani iarăşi la moşiile lor în Dachia. Dintr-acesta dară prepus pentru ca să scoatem pre cititoriu, lucrul mai pre amănuntul a scutura ne trebuie. Deci macar că la pomeniţii scriitori, altă pricină făr' aceasta anume însămnată, nu aflăm, adecă, că socotind Avrelian că nu va mai putea apăra pe romanii din Dachia, să-i fie mutat în Misia, însă cîteva alte pricini şi mai grele decît aceasta, dintr-a aceloraşi scrisori putem culege. Că nici aşe prost trebuie să înţelegem că vor fi socotit acei scriitori atîta de slabe şi neputincioasă puterile împărăţiii romanilor, ca nicicum într-alt chip să fie putut apăra acea vestită, largă şi bişugoasă [93] şi împărăţiii foarte de folos ţară. Şi mai vîrtos că

---

88 *Tracia*, teritoriu din peninsula Balcanică, la nordul Greciei.

89 *Tesalia*, regiune din Grecia centrală.

90 *Macedonia*, stat în nordul Greciei.

91 denumire dată în antichitate regiunii muntoase de pe ţărmul de nord-est al Mării Adriatice.

92 dincolo.

93 îmbelşugată.

Scanned with OKEN Scanner

acmu 179[94] de ani era de cînd romanii într-însa lăcuind, şi moşii şi cu sate şi cu cetăţi întemeiaţi fiind, macar şi singur împăratul aşe ar fi poruncit, însă nu cu lesne, încă pre cu greu li-ar fi cădzut, tot deodată aşe de tot părăsind-o, pre mînule varvarilor răpitori să o lasă ; şi în veci de ciia ca cum n-ar fi mai avut treabă cu dînsa să o uite, ales că între Dachia şi Misia, nu altă, fără numai latul Dunării desparte. Acestea aşe socotindu-să, cu bună samă putem cunoaşte că şi alte pricini vor fi fost, carile să fie asuprit pe Avrelian deodată a deşerta Dachia de lăcuitorii ei, iară nu că doară în veci să să părăsască, carea s-au şi tîmplat, precum rîndul istoriii înainte curat va arăta. Fost-au dară după pricina pomenită şi a doa ; căci Avrelian, ca un bun socotitoriu şi iscusit a împărăţiii chivernisitoriu, vădzind că cu lenea şi cu negrijea împăraţilor mai denainte puterile romanilor nu puţin să plecasă şi împărăţiia persilor[95], după ce Sapor[96], împăratul persilor, pe romani biruind şi pe Valerian[97] (precum la locul său s-au dzis), viu la mînă prîndzindu-l şi cu groznică moarte omorîndu-l, persii atîta să înălţasă şi să mîndrisă, cît (precum Zo-

---

94 Erau de fapt 165 ani de la înfrîngerea dacilor (a. 106).

95 populaţie indo-europeană stabilită la începutul mileniului I în podişul Iranului.

96 *Şapur I*, regele perşilor (238—271), care a făcut prizonier la Edessa, (a. 260) pe Valerian, împăratul romanilor, tratîndu-l cu o cruntă barbarie.

97 (*Publius Licinius Valerianus*) împărat roman (253—260) a purtat lupte împotriva alamanilor, francilor, marcomanilor, goţilor, carpilor şi sarmaţilor, la Rin şi la Dunăre; făcut prizonier de Şapur I, (vezi nota precedentă), moare în captivitate.

Scanned with OKEN Scanner

nora [98] acolosi mărturiseşte) aşeşi nici în samă de ceva nu mai ţinea pre romani ; de care lucru Avrelian cu înţăleptese sfat şi ca un destoinic a oştilor purtătoriu, socotit-au ca întâi puterile celui mai mare să frîngă, şi ocara, carea în obrazul cinstei şi slavei romanilor căduzusă, ştergînd, patima să le răzscumpere. Iusă după întăritura carea persii luase şi după scăderea carea în oştile romanilor să făcusă, căutat-au lui Avrelian toate oştile carile în multe părţi era deosăbite [99] şi împrăştiiate, la un trup să le adune ; ca cărora au făcut şi oştilor, carile era puse pentru paza Dachiii, pre carile de prin cetăţi şi de pre la marginile hotarălor scoţindu-le, nu putem socoti că şi alalţi lăcuitori fără oaste, în loc aşe de ivală fără grijă să rămîie vor fi putut şi pentru aceasta cea mai de frunte parte, împreună cu oştile peste Dunăre, poate să fie trecut ; iară alaltă prostime (pre carii Sarniţie [100] îi numeşte purtători de grijea caselor) toată sau mai la munţi, sau la locuri în dos, să să fie tras şi tot în Dachia să fie rămas. Ce noi în cuvintile lui Sarniţie puţin nedejduindu-ne, adeverim precum toţi romanii din Dachia să fie trecut în Misia, de carea mai pre urmă vom videa. Fost-au a triia pricină că Avrelian nu numai ca un împărat ce şi ca un moşnian [101], de grijea Dachiii purta ; căci el era născut, crescut în Dachia ce-i dzicea măluroasă [102]. Şi de iaste

---

98 (*Zonaras*) cronicar bizantin, autor al unei istorii universale de la „facerea lumii" pînă în 1118, bazată pe numeroase izvoare antice.

99 despărţite, separate.

100 (*Stanislas Sarnicki*) scriitor polonez (1530—1593).

101 băştinaş

102 *Dacia măluroasă*, la care se referă Cantemir, este *Dacia*

Scanned with OKEN Scanner

să putem amesteca cuvintele prostimei între dovedele istoricilor, ce ni-au povestit un voinic, Preda Stambol, român din Ţara Munteniască, carile apoi din mila împărătiască şi sotnic [103] la tîrgul Harcovului [104] au stătut. Acesta dară ne spunea, precum în Ţara Românească, aproape de Dunăre, pre malul Oltului, să să fie vădzind nişte temelii ca de cetate, cărora ţăranii de pre acolo lăcuitori, din bătrînii lor apucînd, le dzic Curţile lui Ler împărat, precum şi în colendele [105] anului nou, şi astădzi au luat de pomenesc [106]:

Ripensis, provincie romană înfiinţată de Aurelian la sud de Dunăre, odată cu retragerea trupelor din Dacia (a. 271 e.n.). Autorul *Hronicului* confundă însă Dacia Aureliană cu Dacia Traiană. Greşeala porneşte, se pare, de la geograful Cluverius (sec. XVII), care face această confuzie. Deşi Cantemir cunoştea nenumărate izvoare contemporane care vorbeau de fundarea Daciei Aureliene, acordă prea mare încredere lui Phillipus Cluverius şi, pornind de aici, socoteşte că toate mărturiile care privesc Dacia Ripensis au în vedere teritoriul de mai tîrziu al României.

103 comandant al unei sotnii (unitate de cavalerie căzăcească alcătuită din o sută de soldaţi).

104 oraş în Ucraina — care a fost un timp reşedinţa lui Cantemir în Rusia lui Petru cel Mare.

105 vechi cîntece populare, cu conţinut religios, cîntate de obicei, de copii, cu prilejul sărbătorilor de Crăciun şi de Anul nou.

106 Demn de subliniat este faptul că autorul *Hronicului* asociază nenumăratelor sale surse de informaţie şi creaţiile populare. Cantemir ştia deci că „poporul păstrează în tradiţiile sale un tezaur de amintiri despre trecutul ţării, pe care un istoric nu poate să le treacă cu vederea“ (P. P. Panaitescu, *Op. cit.*, p. 232).

Scanned with OKEN Scanner

Ler Aler Domnul, care nume sună Avrelie Avrelian [107]. Ce acestea lor lăsindu-le, la ale noastre să vinim. Dzicem dară împreună cu alalţi a vremilor scriitori, precum pentru pricinile pomenite, Avrelian împărat, cu bună samă sau pre toţi romanii, sau numai o samă, adecă oştenii şi cei mai de frunte din Dachia deodată să-i fie mutat în Misia, de unde apoi şi nume au luat, de să chema romanii aciia misii şi apoi mai pre urmă vlahi (precum din istoricul Nichita Honiatis, la locul său am arătat), şi încă mai pre larg vom arăta, unde va vini cursul *Hronicului* să dzicem cînd şi de unde s-au scornit a să chema romanii din Dachia şi din Misia vlahi ; precum astădzi videm că şi în Misia de la Poarta de Fier pănă la Marea Neagră, satele carile sint mai aproape de malurile Dunării pline sint de români de un niam şi de o limbă cu ceşti de ceasta parte de Dunăre ; însă noi nu asuprim pe cineva, ca socotelii noastre, carea adusem, într-alt chip să creadză, fără numai atîta cît precum ni să pare l-am adeverit, că împotriva acelora carii aşeşi de tot tăgăduiesc precum românii noştri să fie de niamul românilor de la Italia, tare şi nebiruit argument să avem. De vreme ce romani au fost aciia pre carii Avrelian împărat scoţindu-i din Dachia i-au mutat în Misia, iată că acei romani au fost, pre carii Ulpie Traian cu 179 [108] de ani mai denainte i-au fost adus în Dachia, şi acea

---

107 S-a demonstrat ulterior că în realitate colindul cu „Ier doamne“ provine din cîntecul religios cu „aleluia“.

108 Vezi mai sus, p. 92, nota 94. erau 165 de ani de la 106 la 271.

Scanned with OKEN Scanner

pomenită. nu prea scurtă vreme, necurmat tot a acelora fieiori, nepoți și strănepoți, și nepoți din strănepoți au lăcuit într-însa.

Bine dzice un cuvînt a prostimei arăpești [109] : minciuna de ar și scoate de la moarte, însă adevărul iaste de ținut [110] [...].

---

109 Pe lîngă multele maxime latinești, și mai numeroasele ziceri populáre românești, Cantemir adaugă proverbe și vorbe de duh și din înțelepciunea altor popoare ; aci din folclorul arab.

110 Chiar dacă — cu prețul unei minciuni — cineva își poate salva viața, pentru păstrarea demnității este de preferat adevărul.

Scanned with OKEN Scanner

CARTEA A DOA

Carea arată trecerea romanilor din Dachia în Misia, apoi dovedeşte precum acciaşi romani iarăşi s-au înturnat de la Misia în Dachia. Aşijderea arată precum acciaşi romani tot în Dachia au lăcuit de la Avrelie Avrelian până la Constantin Marele[1]

Capul I

Arată-să pre scurt viaţa lui Avrelie Avrelian, carile de moşiia sa au fost roman din Dachia[2]

Aşe Dachia noastră, carea altora [3] de romani numai călcată şi petrecută au fost, acmu să face maică şi născătoare împăraţilor romani ; căci Avrelian, pre-

---

1 *Constantin cel Mare (Flavius Valerius Constantinus)* împărat roman (306—337). A unificat Imperiul roman şi i-a mutat capitala în oraşul Constantinopol, întemeiat de el pe locul fostei colonii greceşti Byzantion. A iniţiat numeroase reforme. În vederea acţiunilor ofensive către nord, Constantin cel Mare a întărit limesul dunărean (sistem de apărare folosit de romani, care consta dintr-un zid de piatră sau dintr-un val de pământ, construit la graniţele provinciilor). În timpul domniei lui s-a construit valul de apărare cunoscut sub denumirea de „Brazda lui Novac" (circa 700 km), care taie în două cîmpiile Olteniei şi Munteniei de la Hinova (jud. Mehedinţi) la Barboşi (jud. Galaţi) şi care apăra re-

cum şi mai sus am pomenit, au fost născut în Dachīa ce-i dzicea măluroasă. Şi macar că părinţii în istorii nu să pomenesc, însă aiavea iaste că de niam prost nu putea să fie de vreme ce altora la offichiile [4] hătmăniilor a întra nu să cădea fără numai celor din bună naştere ieşiţi sau cu multe lucruri vitejeşti vestiţi. Deci el la împărăţie cu aceasta şi cu mare slava lucrurilor oşteneşti au agiuns. Pe alemani [5] şi pe marcomani [6] (carii mai denainte multe stricăciuni făcusă împărăţiii) au biruit. De ciia la Roma întorcîndu-să, zidiurile cetăţii atîta li-au lărgit cît 50.000 de paşi [7] încungiura. Apoi la răzsărit trecînd, pe Zenovia [8] vie au prins şi cu sine la triumf o au adus ; pe gotthi

---

giunile recucerite de la nordul Dunării ; a fost reziditä „din temelii“ cetatea Tropaeum Traiani, la aprox. 2 km de monumentul triumfal ridicat de Traian la Adam-clisi (jud. Constanţa).

2 Era din *Dacia Ripensis*, deci din sudul Dunării, după cum am văzut mai sus.

3 Cantemir se referă aici la istoricii care au negat stabilitatea elementului roman pe pămînturile Daciei.

4 funcţie, slujbă.

5 populaţie germanică stabilită între Mein, Rin şi Dunăre, compusă din numeroase triburi ; au atacat de mai multe ori legiunile romane.

6 populaţie germanică despre care se ştie că a atacat de mai multe ori teritoriile romane (aproape 14 ani — a. 166—180).

7 unitate de măsură a lungimii folosită (în trecut) pentru terenuri, distanţe etc., reprezentînd distanţa dintre doi paşi.

8 (*Zenobia*) vestită regină a Orientului (267—272) care a întins dominaţia Palmirei de la Eufrat la Mediterană şi din deşerturile Arabiei pînă în inima Asiei. Trupele ei au dat de furcă de cîteva ori acelora ale romanilor din Egipt A fost

Scanned with OKEN Scanner

departe peste Dunăre i-au călcat şi mai asupra tuturor nepriiatinilor împărăţiii biruitoare arme au purtat. După acestea a vitejiilor vrednicii, fosta-au şi ce iaste mai de triabă şi mai hiriş tuturor stăpînitorilor buni, adecă a dreptăţii ţiitoriu şi a răutăţii tare pedepsitoriu. Poronca lui cătră oşteni într-acesta formă au fost : De vei să fii cap de oaste şi mai cu de-adins de vei să fii viu, mîna slujitoriului conteneşte [9] ; cine va puiul strein să nu apuce, oaia să nu atingă, strugurul să nu zmulgă, ţarina să nu tragă, untdelemn, sare, lemne să nu ceaie, cu zaharaoa [10] sa să fie îndestulat. Slujitoriul din prada şi dobînda [11] nepriiatinilor, iară nu din lacrămile ţăranilor să trăiască [12]. Leafa în brîneţele [13] sabiii să-şi poarte, iară

---

prinsă şi dusă la Roma de Aurelian, unde — după unii istorici (Zosim) — a murit de foame pe stradă, iar după alţii (Vopiscus), împodobită cu pietre preţioase, a onorat curtea lui Aurelian sfîrşindu-şi zilele, după dorinţa sa, retrasă la Tibur (astăzi Tivoli — Italia).

9 opreşte.

10 agoniseală, provizie.

11 pradă de război.

12 Afirmaţia respectivă, aprobarea pentru cuvintele lui Aurelian care-şi sfătuia soldaţii să nu exploateze pe ţărani, ni-l înfăţişează pe Cantemir ca nutrind sentimente de compasiune pentru suferinţele celor mai lipsite pături sociale. Să nu uităm că în vremea în care a scris acest lucru, autorul *Hronicului* făcea parte din marea aristocraţie rusească, era căsătorit cu prinţesa Trubeţkoi şi trăia la Petersburg (vezi tabelul cronologic). Simpatia sa pentru ţărani, deşi mai atenuată decît în alte scrieri ce-i aparţin, nu poate trece totuşi neobservată.

13 cingătoare (de sabie).

Scanned with OKEN Scanner

nu în ospătării [14], i proci [15]. În scurt, între cei mai lăudați stăpînitori fost-au numărat, fără numai căci spre vărsarea singelui au fost can mai mult dat. Acestea din cele multe, pentru Avrelian Dacul, [am] avut aicia a dzice, iară cît au trăit și cît au împărățit, înainte la locul său vom arăta.

Capul II

Dovedeaște-să traiul romanilor în Dachia și supt Avrelie Avrelian

Avrelian [...] în anul dintăi a împărățiii lui, carile iaste de la Domnul Hristos 270, au purces [16] cu oaste asupra gotthilor [17] peste Dunăre, pre carii vitejește biruindu-i, pre cît spre hotarăle cele vechi a împărățiii întrase gonindu-i, iarăși cele de demult puind și întărind, cu mare laudă s-au întors la Roma la anul 272. Iarăși (Vopiscus [18] mărturisind) purcegînd

---

14 bîrt, cîrciumă.

15 i proci (< limba rusă) = și așa mai departe etc.

16 a pleca, a porni.

17 *goții*, populație de neam germanic din marea familie a indo-europenilor. Coborîrea lor în regiunile de la sud și sud-est de coastele Mării Baltice (secolul II e. n.) a fost resimțită atît la Dunărea de Mijloc cît și la granițele Daciei printr-o serie de perturbări în rîndul populațiilor din aceste locuri. Pînă în preajma anului 330 e.n. raporturile dintre goți și Imperiul roman au fost ostile, dar în timpul lui Constantin cel Mare au intrat pe făgașul unor înțelegeri care au dăinuit cîteva decenii.

18 *(Flavius Vopiscus)* istoric latin. A trăit la începutul sec. IV. Îi sînt atribuite biografiile imperiale cuprinse în culegerea *Historia Augusta*, din care prezintă interes pentru

Scanned with OKEN Scanner

cu oastea spre răzsărit și luînd tractul [19] pe de ceia parte de Dunăre, în cale de unde i s-au timplat nescariva varvari clătiți [20] a afla, pre toți i-au biruit și i-au împrăștiiat, și ales pe domnul gotthilor la mînă aducînd cu alte 5000 de ai săi așeși peste Dunăre l-au omorît. Ca acestea vei afla și la Sarniție, carile neamului romanilor din Dachia foarte împotrivnic să fie l-am arătat ; însă aicea pizma [21] uitîndu-și, adevărul mărturisind la cartea 3, cap. 15, dzice : Ghetii [22] și sarmatii [23] pentru ca să-și izbîndiască asupra roma-

---

noi biografia lui Aurelian. Aici autorul arată că, neputînd-o apăra de atacurile goților, Aurelian a părăsit Dacia, retrăgînd „armata și pe provinciali". Ideea a fost mult timp vehiculată pînă și de istoriografia noastră din trecutul recent, care s-a bazat în acest sens mai mult pe izvoare de ordin literar. Răspunsul la întrebarea despre „golirea" Daciei de populația strămutată pe malul drept al Dunării ni-l dă astăzi arheologia ale cărei explorări întreprinse pe întreg teritoriul fostei provincii române confirmă categoric rămînerea pe loc a unei numeroase populații romanizate, al cărei rol în formarea poporului român avea să fie determinant.

19 drum, traseu.

20 răsculați.

21 invidie.

22 *(geții)* populație de neam tracic din regiunea cuprinsă între Munții Balcani și Dunărea de Jos. Reprezentau, încă la începutul sec. I î.e.n., o însemnată putere politică, al cărei centru a fost în Cîmpia Munteniei. Despre geți se spune că au contribuit, în mod esențial, la alcătuirea marei puteri politice geto-dacice în vremea lui Burebista (rege al geto-dacilor cca 82—44 î.e.n.).

23 grup de popoare iraniene, care au venit din regiunile de la est de Volga. După înfrîngerea dacilor de către romani,

Scanned with OKEN Scanner

nilor şi pentru ca să-şi întoarcă locurile ce pierduse, totdeauna chitiia [24] cum ar putea scoate din Dachia leghioanele [25] romanilor şi aşe pe vremea acestui împărat sculîndu-se hatmanul şi domnul lor Cunab, au purces cu oaste asupra romanilor ; ce lucrul rău mergîndu-le şi domnul ş-au pierdut şi cu ruşine înapoi s-au întors. De aceştea curăţindu-să, prin Thrachia au mărs la Vizantie [26] şi de acolo au trecut la Vithinia [27] în Asia, unde pre Zenovia împărătiasa (muiare cu multul mai vitiază şi mai harnică decît mulţi bărbaţi) biruind, vie au prins-o şi de aciia la Roma viind au făcut triumf pentru nepriiatini biruiţi la răzsărit şi la apus. În sfîrşitul anului 274 gătindu-să pentru ca la anul ce va întra iarăşi să triacă la Asia asupra persilor, să fie rădicat din Dachia pre romani şi să-i fie trecut peste Dunăre la Misia, scriu istoricii precum mai înainte hireşe cuvintele acelor scriitori de faţă li-am adus. Ce pentru ca întăi aiavea să să facă ce împotrivnicilor era cu prepus, adecă precum romanii pre carii Traian în Dachia îi pusese, prin vreme a 177 [28] de ani, tot acoloşi [29] neclătiţi şi nemutaţi au

---

în anii 105—106 e.n., s-a semnalat deplasarea unor grupuri de sarmaţi la vest de Prut în Moldova ; în Muntenia au pătruns la sfîrşitul sec. II şi prima jumătate a sec. III e.n., în special, sub presiunea goţilor.

24 chibzuiau, calculau.

25 legiuni.

26 *(Bizanţ)* colonie greacă din care s-a dezvoltat oraşul Constantinopol, zidit de Constantin cel Mare. Cantemir îi spune „cetatea lui Constantin".

27 *(Bithynia)* provincie în nord-estul Asiei Mici.

28 Altă dată spusese 179 de ani.

29 în acelaşi loc.

Scanned with OKEN Scanner

trăit, iară nu numai cu trecerea sau cu vreo iernare [30] a romanilor într-însa dachii să fie apucat o parte din limba românească [31] (precum Zamoschie [32] liahul şi alalţi aceştii păreri parnici [33] vînturiadză.

Sfîrşitul capitolului ni-l înfăţişează pe Cantemir susţinîndu-şi teoriile nu numai cu argumente ştiinţifice, dovezi concludente din izvoarele în care el avea încredere, ci stăpînind în egală măsură ironia, uşoara batjocură la adresa celor de rea credinţă care ocolesc intenţionat evidenţa:

Împotrivnicii noştri [...] sabiia aceasta în mînă să fie luat, pre carea noi acmu cu bunăvoie le întindem şi asupra noastră trăgînd-o, să ispitească [34], custura [35] iaste în tiacă ? Şi de iaste, oare sabie slujitoriască [36] şi tăioasă iaste, au tîmpă [37] custură băbască şi numai de covăţi [38] rădzătoare iaste ? Ce acestea glume scurte făcînd, la triaba noastră şi la cuvîntul într-adins să vinim.

---

30 şederea oştilor, pe timp de iarnă, într-un loc, la adăpost.
31 limba romanilor.
32 *(Ioan Sarius Zamoyski)* savant şi om politic polon.
33 părtaş.
34 cerceteze.
35 lamă, tăiş. De reţinut îndemînarea cu care savantul moldovean foloseşte cuvintele populare, cunoscute compatrioţilor săi, alături de nenumăratele neologisme, firesc frecvente în limbajul unui poliglot de talia lui Cantemir.
36 ostăşesc, de soldat.
37 tocită, ştirbită.
38 vas lunguieţ făcut din lemn cioplit sau din doage asamblate, în care curge făina la moară în timpul măcinatului sau se plămădeşte aluatul pentru pîine.

Scanned with OKEN Scanner

Capul III

Dovedeşte-să că acea a romanilor treacere din Dachia la Misia, prea scurtă să fie fost şi supt acelaşi împărat iarăşi la locul său să să fie întors

Este aşadar evident, spune Cantemir, că dacă Aurelian a părăsit Dacia retrăgînd legiunile romane peste Dunăre (aşa cum afirmă istoricii), în Dacia au dăinuit neîntrerupt romanii lăsaţi aci de Traian.

Aurelian hotărîse trecerea „armatei şi a provincialilor" peste Dunăre în Misia ca o măsură de prevedere ; urmînd ca în a. 275 să întreprindă o expediţie împotriva perşilor, socotea că nu va putea asigura liniştea în această parte a imperiului, cu atît mai mult cu cît, se părea, că şi năvala tătarilor viza teritoriul Daciei.

Aurelian însă n-a mai apucat să treacă în Asia aşa cum îşi programase şi nici tătarii n-au mai venit spre Dacia.

Moartea împăratului (a. 275) a avut ca rezultat reaşezarea romanilor strămutaţi pe vechile lor locuri : „căci cu moartea împăratului şi oştenirea aceia mai mult s-au împrăştiat şi s-au părăsit şi alalţi lăcuitori a ei [ai Daciei] peste Dunăre trecuţi, pentru ce acolo să fie rămas n-au avut, de vreme ce prădzile varvarilor s-au îndreptat spre părţile Asiii, iară nu după cum să temea Avrelian, spre Dachia" (*Hr.* 221).

Ca să convingă mai uşor de justeţea teoriei sale, consideră părăsirea Daciei ca o simplă fugă (vremelnică) a populaţiei din cauza invaziilor duşmane, o bejenie, din care istoria Moldovei cunoaşte atîten.

Scanned with OKEN Scanner

Capul IV

Accasta să dovedeaşte întăi din socotială

[...] Bunăoară precum şi noaă acestaşi acmu, toţ cu acelaşi niam de tătari a păţi ni să tîmplă, pentru care lucru, domnii purtînd de grijea lăcuitorilor, înţelegînd precum tătarîi veri vor ţara să prade, veri în prada altor ţări printr-însa vor să triacă, ca şi cînd trec în ţara leşească sau în ţara unguriască, îndată poruncesc şi dau ştire lăcuitorilor de să trag de la cîmp la munte, la păduri şi la alte locuri tari[39], unde de vrăjmăşia lor să să poată apăra ; de ciia potolindu-să şi la locurile sale întorcîndu-se, sau într-alt chip împăcîndu-să şi aşedzindu-să păgînii, lăcuitorii fietecine la locul şi la şederea cea dintăi să întoarce [...].

Într-acesta chip dară iaste de socotit şi tragerea[40] romanilor din Dachia în Misia supt Avrelian ; nu lungă nici vecinică să fie fost, ce scurtă şi numai până la o vreme [...].

Urmărind îndeaproape firul evenimentelor care s-au succedat, sub împăraţii de după Aurelian, Cantemir insistă îndcosebi asupra acelora care privesc situaţia Daciei din acea vreme.

Capul VII

Dovedeaşte-să traiul romanilor în Dachia de la Probus până la Avrelic Carus[41]

[...] Aicea socotească şi cu dreaptă giudecată să giudece dreptul cititoriu, de vreme ce toţi barbarii până

39 fortificate.
40. retragerea.
41 (*Marcus Aurelius Carus*) împărat roman (282—283).

la unul din giur împregiurul Dachiii bătuţi, supuşi şi aşeşi unii, carii adecă mai aproape de hotarăle Dachiii să afla, cu totului tot rădicaţi şi peste Dunăre în Thrachia mutaţi fiind, ce nevoie, mă rog, ar fi avut romanii cei din Dachia, numai peste Dunăre trecuţi, să nu să poată întoarce la locurile sale ? Ales că precum din istoricii pomeniţi să cunoaşte, Probus[42] pe bastarni[43] nu pentru altăceva de pre locurile lor şi din coastele Dachiii i-au rădicat, fără numai fără grijă şi mai cu odihnă să poată trăi, că de ar fi fost Dachia deşartă, ce i-ar fi trecut peste Dunăre, că mai lesne ar fi fost să-i aşedze în Dachia, acmu pustie ; ce acesta să nu fie fost aşe, arată şi chiar dovedeşte, că împăraţii pentru romanii din Dachia mai mult decît pentru alţii de grijă purta, că totdeauna marginile împărăţiilor mai tare să păzăsc decît mijlocile[44]. Deci romanii în Dachia ca nişte mărgineni ce era, după îndămăna şi lesnirea vremii să siliia împăraţii să-i ocrotească şi să-i păzască, pentru care lucru Avrelian după a sa socoteală, dzicînd că nu vor putea trăi singuri orăşenii fără slujitori de năpădirile varvarilor, atunce deodată, de lîngă

---

42 *Probus (Marcus Aurelius Valerius)* împărat roman (276—282) care s-a distins în numeroase campanii militare, întărind graniţele imperiului şi administrîndu-l cu severitate.

43 populaţie de neam germanic din nordul Carpaţilor de la vest de Vistula (fluviu în Polonia). Au fost deseori în conflict cu dacii, iar împăratul Probus, la 282 e.n. i-a strămutat în dreapta Dunării.

44 Logica este chemată să depună mărturie în favoarea părerii lui Cantemir.

Scanned with OKEN Scanner

varvari i-au rădicat şi în loc mai fără grijă, până la o vreme i-au pus, iară Probus dîndu-i mîna şi puterea, au rădicat pre varvari de lîngă dînşii şi i-au mutat peste Dunăre, de unde să nu-i mai poată supăra. Aşedară iarăşi dzicem, locurile Dachiii în pace fiind şi varvarii de primpregiurul ei supuşi şi depărtaţi aflîndu-se, foarte depărtat de socoteala dreaptă ar fi acela carile ar dzice că romanii din Dachia şi firea cea de romani şi armele şi moşiia aşe îndată să-şi fie uitat. Şi moşiia mai de 200 de ani ţinută, înaintea ochilor, numai peste o apă stînd, aşe de tot să o fie părăsit. Mă criadză cititoriul şi de pre inima sa să să adeveriască, că moşiia de atîta vreme, nu numai romanul, pre atuncea a lumii biruitoriul, ce aşeşi nime din neamuri aceasta a răbda ar fi putut, că dulce iaste dragostea moşiii [45] ; de unde mai cu adevărat ar fi socoteala aceia carea ar dzice că mai bucuroşi ar fi fost romanii-aciia cu armele a mînă, în moşie şi pentru moşie până la unul a peri, decît blăstămăţeşte, fără nici o primejdiitoare pricină înainte ochilor, casele, viile, ţarinile, oraşele şi cetăţile varvarilor şi supuşilor lor să le lasă[46]. Rămîne dară să cunoaştem că Dachia iarăşi de aciiaşi romani lăcuitori ţinută să fie fost [...].

---

45 Emoţionantă mărturie a exilatului Cantemir, mărturie folosită ca argument logic că băştinaşii nu-şi puteau părăsi „moşia", patria.

46 Avem prilejul să constatăm profundul patriotism ce caracteriza pe cei mai vechi înaintaşi ai noştri şi să fim mîndri că oamenii acestor locuri au ştiut dintotdeauna să-şi apere glia chiar cu preţul vieţii.

Scanned with OKEN Scanner

Capul VIII

Dovedeşte-să traiul romanilor în Dachia, de la Avrelie Carus pînă la Galerie[47] şi Constantie Hlorus[48]

[...] Dioclitian[49], ca şi mai mult să întăriască părţile Dachiii, unde au socotit că pot fi locurile mai deschise şi cu furişul tătarîi peste Dunăre pot trece, au stătut păn au zidit din pajişte trei cetăţi şi oaste proaspătă au pus într-însele să fie pentru mai bună paza.

Cartea a treia se deschide cu împărăţia lui Constantin cel Mare, elogiată de Cantemir şi pentru interesul pe care marele împărat l-a purtat Daciei.

Este amintită construirea podului de piatră de peste Dunăre.

---

47 (*Galerius Caius Valerius Maximianus*) împărat roman (305—311).

48 *Constanţiu I* (*Caius Flavius Valerius Constantius Chlorus*) împărat roman (305—306).

49 *Diocleţian* (*Caius Aurelius Valerius Diocletianus*) împărat roman (284—305 e.n.). A repurtat victorii împotriva multor duşmani ai teritoriilor guvernate de el. A dat o deosebită importanţă refăcerii drumurilor ca artere militare şi economice între diversele centre. Faptul este confirmat de numeroşii stîlpi descoperiţi pînă acum pe teritoriul Dobrogei, stîlpi care datează din timpul lui Diocleţian şi al coregenţilor săi.

Scanned with OKEN Scanner

CARTEA A TRIIA

Capul II

Dovedeaşte-yă traiul romanilor în Dachia, până cînd Constantin au împărţit împărăţiia în patru părţi

[...] Pentru ca să nu să vădză cu ceva mai gios decît Traian a fi, sau precum cea bună socoteală arată, părţile Dachiii şi alte locuri carile pe de ceasta parte de Dunăre avînd nevoie şi împiedecare a trecerea încoace şi încolo apă mare şi lată ca aceia, ca mai pre lesne să fie obştirea[1] ţărilor una cu alta, au zidit pod peste Dunăre ; iară unde şi în ce loc să fie fost zidit acel pod, pre cît a noastră nevoinţă a să întinde au putut, la istorici afla n-am putut ; fără cît din pomenirea moşilor strămoşilor audzim, precum unde acmu iaste Obluciţa (căriia turcii îi dzic Isacceaj să să fie chemat vadul[2] Dunării, carea nu că doară pre acolo Dunărea în vad să fie avut trecătoare, ce pentru căci acolo pod fiind, să chema vad ; de unde şi acmu „la vad la Obluciţă" a dzice s-au obiciuit din bătrîni ; încă şi în cîntecele prosteşti[3], pe la domniia lui Pătru Vodă[4], vadul Oblu-

---

1 unire, legătură.

2 loc situat pe cursul unui rîu, unde malul e jos şi apa puţin adîncă, permiţînd trecerea prin apă de pe un mal pe altul.

3 cîntecele populare. În accepţiunea veche a cuvintelor din familia lui *prost* (*prostime*, *prostesc* etc.) cititorul trebuie să meargă spre sensul etimologic al cuvîntului (*prost* în

ciţii să pomenească. Ce Dunărea precum alt feliu de vad prin apă trecătoare, să nu fie avînd, toată lumea ştie ; de care lucru oarecare socoteală nu departe de adevăr să poate pune că acel nume ce să dzice vadul Dunării să fie fost odată pod stătătoriu, iară după stricarea podului să-i fie rămas numai numele vadului şi pănă astădzi ; însă pentru aceasta noi deplin neadeverind, lăsăm socoteala la cititoriu[5].

Pentru a pune în lumină spiritul organizatoric al marelui împărat, se arată în continuare cum a înţeles Constantin să-şi împartă imperiul pentru a-l putea guverna mai bine.

Capul III

Arată-să precum Dachia să află în numărul crăiilor împărăţiii romanilor cînd au împărţit Constantin Marele toată împărăţiia în patru părţi şi în multe crăii

Constantin Marile după ce au isprăvit cetatea şi au mutat scaunul împărăţiii de la Roma în Ţarigrad[6], vrut-au să orînduiască şi guberniile împărăţiii ; că

---

slavă însemna *simplu, de rînd*) ; sensurile de azi dezvoltă latura peiorativă a cuvintelor respective. Avem încă o dată prilejul să constatăm importanţa pe care Cantemir o acorda folclorului, pe care-l folosea, alături de alte mărturii, ca document de valoare.

4 *Petru Vodă (Rareş)*, domn al Moldovei (1527—1538 şi 1541—1546), fiu al lui Ştefan cel Mare ; a dus o politică antiotomană.

5 Astăzi se socoteşte că podul construit de Constantin cel Mare, despre care vorbeşte Cantemir, ar fi fost ridicat la *Sucidava* (azi teritoriul satului Celei în raza oraşului Corabia, jud. Olt).

6 denumire folosită în folclor, în literatură şi în documen-

Scanned with OKEN Scanner

socotind precum atîta lăţime şi lărgime, cu un cap şi dintr-un loc a să ocîrmui şi a să chivernisi iaste peste putinţă, împărăţiia în patru stăpîniri au împărţit-o ; ce cuvintele lui Zosim[7] precum sint să le aducem : Constantin (dzice) cele ce bine era tocmite amestecînd (acesta istoric cît poate laudele lui Constantin a micşura să sileşte ; pentru căci el păgîn fiind, lucrurile lui Constantin nu-i plăcea[8] şi turburînd pre toată stăpînirea, care una peste tot era, în patru stăpîniri au despărţit-o [...].

Capul VIII

Adeverceaşte-să şedearea lui Constans[9] împărat în Dachia şi de pe moneta de dinsul în Dachia făcută

După atîtea mărturii a aţîţea istorici, nici s-ar cădea şi noi mult să lungim şi cititorul a să osteni, ce în graţia curiozilor cu pomenirea nu vom trece pentru o monetă carea în vremile noastre în ţara

---

tele slave, din cele mai vechi timpuri pînă în sec. al XVII-lea, pentru a desemna oraşul Constantinopol.

7 *Zosimos*, istoric roman de origine greacă. A scris o *Istorie contemporană* în care înfăţişează istoria Imperiului roman de la Augustus pînă în anul 410 e.n. Pentru istoria veche a României sînt importante ştirile legate de luptele romanilor cu carpii (populaţie de origine geto-dacică) şi cu goţii la Dunărea de jos, precum şi ştirile despre localităţile Histria şi Tomis.

8 Filtrînd prin prisma sa de vedere părerile altora, Cantemir le comentează pe loc, intervenind, de obicei, în paranteze sau cu observaţii marginale.

9 *Constans II*, împărat roman, cel mai mic fiu al lui Constantin cel Mare, căruia, la împărţeala făcută imperiului de

Scanned with OKEN Scanner

Moldovei s-au aflat, leat 1704 ; viind noi de la Adrianopolis[10] şi trecînd Dunărea la Gălaţi, acolea puţin zăbăvindu-ne[11], vini Theodori pîrcălabul, carile ni adusă un ban de argint pre carile dzicea că l-au găsit un ţăran în răsipiturile[12] cetăţii Gherghinii[13], carea iaste puţin mai sus de Gălaţi, unde dă despărţitura Siretiului (căriia îi dzic gura Bîrladului) în Dunăre. Banul era de argint curat, mai mare şi mai gros decît o costandă[14]; trăgea puţin mai mult de doaă dramuri[15] şi giumătate ; de o parte avea săpătură izbucnită[16], în chipul aceştii cruci ✠ ; primpregiurul crucii slove[17] lătineşti scrise, carele macar că era can şterse însă să putea citi : CONST. VICT. AVG. IMP., Constans, Victor Avgustus Imperator ; adecă : *Constans, biruitoriu Avgust, împărat ;* iară de altă parte avea săpat un chip de zimbru, cu coarnele mult deşchisă, ca a cerbului, numai fără crăngi[18]. Între coarne ţinea iarăşi o cruce în chipul cei din ceia

---

către tatăl său, i-a revenit Tracia (deci şi Dacia), Macedonia, provinciile asiatice şi Egiptul.

10 *Adrianopol,* oraş în Turcia europeană (azi Edirne).

11 întîrziind.

12 ruine.

13 veche cetate în fostul judeţ Covurlui.

14 *(constandă)* veche monedă de argint (folosită în Moldova), valorînd între 10 şi 13 bani.

15 veche unitate de măsură pentru greutate, egală cu 3,18—3,23 grame.

16 *Săpătură izbucnită,* gravat prin ştanţare.

17 literă (de obicei chirilică).

18 ramificaţie.

Scanned with OKEN Scanner

parte[19], numai mai mică, cît putea între coarnele boului încăpea ; de pre care monetă putem socoti că împăratul Constans trăind cîtăva vreme în Dachia, adecă pănă a-i veni frate-său cu războiu asupră-i (care an să fie fost al patrulea după moarte lui Constantin Marele, mai sus am arătat), să fie făcut acei bani şi de pe numele lui să se fie chemat şi constande, de pre carile şi astădzi, nişte bani carii macar că într-alte ţări să fac, ce acolo unde să fac nu să cheamă constande, iară ai noştri le dzic constande, puindu-le numele poate fi, de pre banii asemenea acelora ce au avut adînăoară în Dachia şi au ştiut că de pe numele lui Constans împărat li-au fost dzicînd costande, adecă banii lui Constans. Ce pentru adeverinţa aceştii socotele a noastre lăsăm giudecata la cititoriu, atîta noi numai adeverind că această monetă, din istorii se adevereşte, precum dacă Constans în Dachia noastră au trăit, adevărat şi acei bani în Dachia să să fie fost făcut, precum s-au şi aflat acolo. Aşijderea chipul boului carele iaste într-acest ban, nu puţină dovadă poate să să ţie pentru herbul[20] ţării noastre, carele cap de bou ţine, de pre cetatea carea a zidit singur Traian împărat în Dachia şi au numit-o Capul boului[21], pentru carea s-au şi mai pomenit, macar că Ureche Vornicul altă poveste pentru aceasta aduce, carea mai mult basnii să asamănă decît istoriii adevărate. Ce

---

19 *Din ceia parte*, de pe cealaltă faţă.

20 stemă.

21 *(Caput Bubali)* aşezare romană fortificată, identificată ipotetic pe teritoriul satului Cornuţel, comuna Păltiniş (jud. Caraş-Severin).

Scanned with OKEN Scanner

pentru aceasta va citi cititoriul nostru, unde vom dzice pentru herbul ţării în gheografiia Moldovei[22], iară acmu la cursul istoriii să ne întoarcem [...].

---

22 *Gheografia Moldovii*, este *Descriptio Moldaviae*. Ce afirmă Cantemir aici ? „Dragoş, fiul lui Bogdan, conducătorul lor [al coloniilor romane despre care Cantemir spune că „au fost silite să treacă munţii şi să-şi caute scăparea din faţa furiei barbarilor"], a hotărît să încerce a trece munţii spre răsărit cu numai trei sute de oameni, ca şi cînd ar fi făcut o vînătoare. În acest drum a întîlnit din întîmplare un bou sălbatic, căruia moldovenii îi zic zimbru, şi tot urmărindu-l a ajuns jos la poalele munţilor. Apoi, deoarece o căţea de vînătoare numită Molda, pe care el o iubea mai mult decît pe ceilalţi cîini, se ţinea prea aprig pe urmele sălbăticiunii, aceasta [sălbăticiunea], înfierbîntată, se aruncă într-un rîu şi este ucisă acolo cu săgeţile, iar cîinele care urmărise chiar şi în apă fiara care fugea este înghiţit de valurile repezi ale rîului. În amintirea ei Dragoş a numit mai întîi acel rîu Moldova, locului unde se întîmplaseră acestea i-a dat numele neamului său, *Roman*, şi a hotărît ca stema noii domnii să fie un cap de zimbru". (— Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*. Traducere după originalul latin de Gh. Guţu, introducere de Maria Holban, comentariu istoric de N. Stoicescu, studiu cartografic de Vintilă Mihăilescu, indice de Ioana Constantinescu, cu o notă asupra ediţiei de D.M. Pippidi, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1973, p. 51—52). După cum vedem în *Descrierea Moldovei* Cantemir era de acord cu originea stemei Moldovei de la capul de bour sau zimbru, origine susţinută şi de Gr. Ureche şi de M. Costin. Cum însă ştim că avea de gînd să întreprindă traducerea geografiei sale, e lesne de înţeles că ar fi modificat-o în multe privinţe şi cu siguranţă şi în privinţa originii stemei. Atît originea stemei Moldovei, cît şi numele oraşului Roman, şi chiar şi numele Moldovei fac încă obiectul multor cercetări şi dispute ştiinţifice.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

CARTEA A PATRA

Capul VIII

Arată-să poiadea varvarilor a doua şi a triia

[...] A varvarilor năpădiri spre părţile apusului (macar că nu caută la treaba *Hronicului* nostru), aicea li-am pomenit pentru ca să cunoască cititoriul că părţile Dachiii noastre au fost neclătite şi de călcăturile varvarilor depărtate, pentru carea nu iaste pricină, carea să dzică, că doară lăcuitorii Dachiii pre această vreme într-însa a lăcui să nu fie fost putut.

Victimă a atîtor năvăliri pe de o parte, precum şi a lipsei de interes din partea unor împăraţi pentru bunul mers al treburilor unui atît de întins teritoriu pe de altă parte, Imperiul roman înregistra firesc o accentuată slăbire.

Capul V

Dovedcaşte-să traiul romanilor în Dachia de la aşedzămîntul gothilor în Misia până la Arcadie [1] şi Honorie [2]

Theodosie [3] Marele [...] luînd sama desfrînatelor fapte a împăraţilor, carii mai denainte de dînsul deregătoriia [4] împărăţiii ţinuse, şi socotind că cu multe

---

1 (*Arcadius Flavius*) împărat roman (395—408).
2 (*Honorius Flavius*) împărat roman (395—423).
3 (*Caesar Flavius Theodosius Augustus, zis Marele*), împărat roman în Orient (379—395). A purtat lupte împotriva go-

și fără ispravă desfătările lor împărăția la atîta slăbiciune și primejdie adusese, au stătut pravile și canoane[5] a pune, cu carele împărăția și purtătorii ei să să chivernisască, începătură făcînd și cercare de la curtea împărătească. Și din desfătările și cheltuialele cele fără ispravă, foarte contenită[6] și cumpătată au făcut-o. Că precum scrie Sigon[7], împărații cei mai denainte puțină desfătare să fie avînd socotiia de n-ar fi avut în mijlocul iernii trandafiri a cărora flori să înoate în păharăle cu vinul, și în miedzul verii de n-ar fi avut ghiață în răciloare. Așijderea dulceața bucatelor nu cu gustul gurii, ce cu sama[8]

ților, care amenințau să cucerească Constantinopolul. În timpul său s-a realizat ultima unire de fapt a părților apuseană și răsăriteană ale imperiului (394—395).

4 demnitate, funcția unui înalt slujbaș.

5 *Pravile și canoane*, legi și reguli ; succesiunea sinonimelor legate prin copulă spune, în maniera des întîlnită la Cantemir, cam același lucru ; un aspect deloc de neglijat, este că în atari construcții, de cele mai multe ori, cele două cuvinte au origini diferite (în cazul de față, *pravilă* < slavă, iar *canon* < latină). Calitatea de poliglot a autorului *Hronicului* îi dădea posibilitatea să vehiculeze un lexic variat, dovedind în același timp că limba română este o limbă de cultură, capabilă să exprime plastic, clar, noțiuni complexe.

6 înfrînat, cumpătat ; alături de *cumpătat*, în exprimarea voit, pleonastică, marchează însușirea respectivă.

7 (*Sigonius*) celebru arheolog italian (1524—1584) care a studiat mai ales istoria antică.

8 (pronunțare moldovenească pentru *seamă*), număr, cantitate, sumă.

Scanned with OKEN Scanner

cheltuialii cei mai multe o alegea, adecă, care bucate era mai scumpe, acelea să fie şi mai bune li să părea [...].

Capul X

Arată-să multe descălecături a multe crăii din neamul varvarilor acestora

După atîtea de multe dese şi în toate părţile lăţite prădzile şi călcăturile varvarilor, carele pre la aceastea vremi s-au tîmplat şi cu altele carele mai pre urmă au cădzut, slută şi grozavă s-au făcut faţa împărăţiii romanilor şi ruptă şi destrămată haina cinstei şi mărimei ei au rămas[9], de vreme ce varvarii şi toate strînsurile limbilor despre crivăţ, late şi largi porţi prin părţile Sileziii[10] şi Saxoniii[11] şi a Thrachii deschidzind (precum mai denainte am arătat), nu precum au făcut cînd au ieşit spre răzsărit, ce într-alt chip ; căci atuncea de să şi aşedza pre undeva, iară curund locurile muta, precum au făcut aceştea gotthii şi după dînşii hunii[12] despre răzsărit,

---

9 Personificarea şi metaforele sporesc argumentele istoricului.
10 regiune în Europa centrală, pe teritoriul Poloniei de azi (cea mai mare parte) şi Cehoslovaciei (partea sudică).
11 teritoriu între Elba şi Rin populat de neamuri germanice.
12 conglomerat de populaţii asiatice, nomade, de neam turanic (care aparţineau popoarelor turce şi a celor din preajma munţilor Altai şi Urali). Conduşi de războinici călăreţi, dezlănţuirea lor în Europa a declanşat perioada furtunoasă a migraţiei popoarelor. În preajma e.n. s-au aşezat la est de Don. În 375 e.n. au atacat teritoriile locuite de goţi din Moldova şi Muntenia silindu-i să treacă în sudul Dunării în Thracia şi Moesia. După această dată hunii şi-au sta-

Scanned with OKEN Scanner

de la Schithia spre apus năbușind (precum istoriia înapoi au arătat) sau de lovia și prăda vre într-o parte, iarăși înapoi la sălașele lor să întorcea. Ce acmu spre părțile apusului, până unde ajungea pre acolo și rămînca, și vestite locuri, înflorite crăii, ca bruma rece pre o floare deșchisă[13] să lăsa și le veștedziia, de pre carile de ciia nu să mai rădica. Și așe de ciia, dintr-acei varvari sirepi[14] și nedomoliți, a mari crăii[15], carile acmu înfloresc, funtamenturile s-au aruncat [...].

---

bilit centrul puterii lor în Pannonia. De aici, sub conducerea lui Attila au întreprins în sec. 4—5 numeroase atacuri asupra Imperiului roman de apus. Declinul puterii hunilor s-a accentuat după moartea lui Attila. Pe teritoriul patriei noastre pătrunderea hunilor în sec. 4 e.n. a avut loc în condițiile slăbirii Imperiului roman de răsărit în urma deselor incursiuni de jaf și distrugere efectuate de către aceștia. Totuși hunii, care și-au păstrat tot timpul viața nomadă, nu s-au așezat niciodată și nicăieri durabil pe teritoriul Daciei. O consecință a pătrunderii hunilor în teritoriul de astăzi al României a fost aceea a lichidării cel puțin pentru perioada în care a domnit Attila a capetelor de pod romane din stînga Dunării. Hunii au devenit factorul politic cel mai activ în raporturile dintre Imperiul roman și lumea barbară, iar compromisurile stabilite între cele două forțe au permis supraviețuirea populației autohtone.

13 Pentru a-și întări argumentația legată de părerea pe care Cantemir o avea în legătură cu distrugerile provocate de năvălirile barbare, folosește aici o convingătoare comparație.

14 crud, iute la fire.

15 regale, împărății.

Scanned with OKEN Scanner

Aşe, pe aceastaşi vreme, visegotthii [16] temeliile crăiii Ispanii [17] au pus, precum şi vandalii [18], sfevii, ostrogotthii [19], fietecarii crai alegîndu-şi, în multe crăii şi domnii s-au făcut. Pre aceasteaşi tulburări, leat 429, vestit şi în toată lumea cunoscut oraşul Veneţie, temeliele pre năsip şi pre apă ş-au pus, precum şi astădzi să vede, că trăiaşte.

O atenţie specială, în desfăşurarea evenimentelor care antrenau într-un fel sau altul trecutul strămoşilor noştri, o acordă Cantemir istoriei hunilor; ocupîndu-se de năvălirile acestora, înfăţişează succint, cronologic, susţinut de izvoare istorice, cele

---

16 ramură a neamului germanic al goţilor; în cursul sec. VI—VII au fost asimilaţi de populaţia ibero-romană, participînd la procesul de formare a poporului şi limbii spaniole, precum şi la geneza feudalismului în Spania.

17 Spania.

18 populaţie de neam germanic. La începutul e.n. sînt atestaţi în regiunea de est şi sud-est a Germaniei, unde au intrat în contact cu alte populaţii germanice şi cu celţii. Potrivit izvoarelor scrise şi a datelor arheologice, în cursul sec. II—III e.n. s-ar fi petrecut o expansiune a triburilor vandalilor. În acea vreme s-a cristalizat şi cultura lor materială, în cuprinsul căreia au pătruns şi produse romane.

19 ramură răsăriteană a goţilor. În sec. III—IV au stăpînit teritoriul dintre Don şi Nistru. În anul 376 formaţiunea lor politică a fost zdrobită de huni; o parte dintre ostrogoţi a fost supusă de învingători, iar o altă parte a trecut în Imperiul roman. În anul 489 au întemeiat în Italia un regat puternic, desfiinţat mai tîrziu de bizantini (553). După această dată, ostrogoţii n-au mai avut un rol istoric deosebit.

Scanned with OKEN Scanner

mai însemnate evenimente în evoluția hunilor, evenimente care angajau îndeosebi relațiile cu Imperiul roman și, bineînțeles, cu Dacia.

Capul XIII

Arată năpada dintâi a lui Attila cu unnii săi

[...] Leat 441 Atila[20] [...] sculîndu-să asupra răzsăritului și vrînd să între cu pradă în Misia și în Trachia, cetățile, carele era pe malul Dunării pentru paza împărăției împotriva varvarilor puse, au lovit, din carile pre unile și fărmat. Ce Theodosie împotriva lor oaste trimițînd, deodată i-au oprit și cetățile de pre Dunăre iarăși au întărit: iară al doile an, nemaiputîndu-i sprejini[21], au trecut în Trachia, Illiria, Machedonia și pănă la Greția au agiuns și atîta răutate și vrăjmășie au făcut, cît ca multul pe răutatea gothilor covîrșîia. Theodosie, vădzînd atîta primejdie ce vînise asupra lui și a toată împărăția, au trimis de au întors ostile de la Sichilia[22], unde pre atuncea să afla. Ce și ostile viind și macar cevași neprocop-

---

20 *Attila* (?—452 e.n.), conducător al hunilor din perioada instalării în Pannonia. Încălcînd tratatele încheiate de predecesorii săi cu Imperiul roman de răsărit, devastează cetățile de pe limesul dunărean și din interiorul provinciilor romane. Din 450 e.n. atacurile lui Attila au fost canalizate spre Imperiul roman de apus. După moartea lui uniunea tribală a hunilor s-a destrămat.

21 împiedica, reține.

22 *Sicilia*, insulă italiană; cea mai mare insulă din Marea Mediterană, despărțită de Peninsula Italică prin strîmtoarea Messina.

Scanned with OKEN Scanner

sînd [23], de nevoie i-au căutat lui Theodosie a pleca la pace şî cu dare de bani [24], vrăjmăşiia varvarilor a înblîndzi, care pace s-au închelat la începutul anului 443, într-acesta chip : Ca Theodosie atuncea în loc de dar să dea Attilii 6000 de litre de aur şi de ciia înainte de toţi anii cîte 1000. Aşe Attila, pe lîngă avuţie multă ca aceasta luînd şi robi ca la 120 000 de oameni. s-au întors înapoi. Aicea încă aievea să vede, precum într-această năbuşire dîntăi, până la Dachia n-au agiuns, eăci trecînd Dunărea prin ţărîle de sus, au întrat în Misia şi Thrachia şi precum am dzis, spre amiadzădzi lăţindu-se au agiuns şi până la Greţia. Că de ar fi lovit prin Dachia, ar fi pomenit istoricii, precum au trecut printr-însa în Misia, precum pomenesc la a doa Atilii vinire, de care vom dzice la capul ce urmadză. Mai iaste de ştiut că între alalţi scriitori, iaste Sigon carele dzice că Attila, după ce au făcut pace cu Theodosie, să să fie întors în Schithia ; ce precum greşit şi adaos să fie numele Schithiii să cunoaşte, şi din cuvintele istoricilor carele pentru hunî s-au dzis şi înainte să vor dzice ; să dovedeşte că hunii acmu nu numai ţara unguriască spre Austria. ce şi până la Italia, Dalmaţia [25], Litfania [26] şi de

---

23 neajungînd. cu nimic, la o situaţie mai bună.

24 bir (Vezi p. urm. foloseşte şi termenul *bir*).

25 teritoriu situat pe litoralul estic al Mării Adriatice (azi aparţine R. S. F. Jugoslavia). În antichitate era locuit de dalmaţi şi de alte triburi ilirice. În sec. II î.e.n. Dalmaţia a căzut sub stăpînirea Romei, iar în sec. I e.n. a fost inclusă în provincia romană Iliria devenind apoi ea însăşi provincie romană. În sec. VI—VII, în Dalmaţia s-au aşezat slavii (croaţii şi sîrbii).

Scanned with OKEN Scanner

acolo pănă în Schithia agiungea, care pustietate de mare stăpînire prc acelea vremi, în părţile crivăţului, tot cu numele Schithiii să pomenia, iară nu doară că Attila părăsind locurile acelea s-au întors cu totul în Schithia, precum mai gios să va videa.

Capul XIV

Arată-să a doua năpadă a Attilei asupra împărăţiii răzsăritului

Attila, după ce s-au întors la locul său şi acmu pace avînd cu împărăţia, neputînd mărimea şi puterea sa cu frate-său Vleda [27] de obşte a o ţinea, ce singur stăpînitoriu a fi poftind, s-au sculat asupra frăţine-său, pre carele ucigîndu-l, au supus sie şi pre varvarii carii era supt ascultarea frăţine-său ; tîmplatu-s-au această leat 444, iară la anul [28] 446, scrie Marţelin [29] că Theodosie nevrînd să dea Attilii birul care-l legase să dea pre an, Attila iarăşi s-au gătit de oaste asupra lui. Aceastaşi să facă să lăuda şi lui

---

26 teritoriu situat în nord vestul Uniunii Sovietice de azi, pe litoralul Mării Baltice.

27 *(Bleda)* rege al hunilor. A domnit împreună cu Attila, din a cărui poruncă, la 445, a fost asasinat.

28 Remarcăm grija lui Cantemir pentru folosirea unui vocabular variat ; avînd, într-un context restrîns, de două ori aceeaşi noţiune, o desemnează o dată cu un cuvînt de origine slavă — leat — şi a doua oară cu un cuvînt de origine latină — an.

29 *(Marcelin)* cronicar latin, născut în Iliria. A trăit în sec. VI e.n. A compus o cronică, pe care o citează de cîteva ori Cantemir, cronică care începe de la venirea lui Teodosie (379).

Scanned with OKEN Scanner

Valentinian [30], împăratul apusului, pentru care Valentinian au cheimat pre Actie [31] din Gallia, la Roma, pentru ca să să sfătuiască pentru războiul hunilor. În anul 447, Attila sfatul inimii sale a plini vrînd, Dunărea încă îngheaţată fiind au trecut şi cu prada şi până la Dachia au agiuns, împotriva a căruia Theodosie împăratul trimiţind [...] oşti, au bătut pe Attila [...]. Aicea încă mare dovadă iaste că romanii au fost lăcuitori neclătiţi în Dachia şi în toate năbuşirile a tuturor varvarilor cîte mai denainte s-au făcut, ei pre locurile sale trăitori au stătut, căci chiar istoricul arată că într-această năvală şi până la Dachia au agiuns, iară războiul li-au fost în Bulgarie.

Cantemir prezintă organizarea cuceririlor lui Attila pentru a trage apoi concluzia că Dacia n-a fost prea afectată de pe urma acestei „năpade".

Capul XV

Arată-să a triia năpadă a Attilii

[...] Pentru ca să poată lua ştire mai curund pentru toate lucrurile carele să vor lucra în oblastiia [32] lui,

---

30 *Flavius Placidus Valentinianus*, împărat al Occidentului care a asasinat cu propria sa mînă pe Aetius — cel care l-a ajutat să-l înfrîngă pe Attila (Vezi şi nota următoare).

31 *(Flavius Aetius)* general roman care a jucat un important rol în viaţa politică a Imperiului roman de apus, remarcîndu-se în luptele purtate împotriva triburilor germanice, hunice şi alane (alanii erau de neam iranian, din familia sarmaţilor). A fost victorios în bătălia asupra coaliţiei barbare conduse de Attlia (a. 451 e.n.).

32 stăpînire, cîrmuire, ţară.

Scanned with OKEN Scanner

în patru locuri, patru rezidenţii [33] (scaune de stăpînire) au orînduit, în carile au pus oameni purtători de grijă, să ştie ce să face în toate părţile şi prin olăcari [34] să-i facă ştire. Deci o rezidenţie au pus în coloniia Agripina [35] (carea iaste pe apa Renului la hotarăle Galliii) în Ghermania; alta la Iadira[36], în Dalmaţia ; a triia în Litfania şi a patra în tătărîmea despre apa Donului. Iată aicea aiavea să şeruiaşte [37] şi să cunoaşte şliahul [38] carile au fost ţiind varvarii lui Attila şi din tătărîmea cea mare, cu multul mai din sus de Dachia noastră au fost trecînd, de la răzsărit spre apus, adecă de la Don prin Litfania spre Ghermania şi Italia, de care lucru romanii, lăcuitorii Dachiii, macar că scriitorii ceva ales nu pomenesc, însă de jiganie mare şi puternică ca aceaia, de să vor fi şi clătit ceva despre părţile de la cîmpi, de credzut iaste că să vor fi tras mai spre munţi (căci într-altă parte să să fie dus sau din Dachia de tot să să fie rădicat, precum dzisem, nime nu însămneadză) [...].

---

33 reşedinţă ; termenul este explicat de autor pe marginea textului : „scaune de stăpînire". De altfel şi *Dicţionarul limbii române* consemnează prima atestare a cuvîntului respectiv, în acest text al lui Cantemir.

34 curier.

35 numele localităţii în care s-a născut Agripina Iulia, mama împăratului Nero. Localitatea respectivă a fost întărită şi s-a dezvoltat prin grija împărătesei, purtîndu-i mai tîrziu numele.

36 oraş al vechii Ilirii, pe ţărmul Adriaticei ; azi Zara.

37 se consemnează, se descrie.

38 drum.

Scanned with OKEN Scanner

Capul XVI

Arată-să pricina cu carea Attila au aflat mijloc de a intrarea în Ghermania

Attila dară cuprindzind cu oardele [39] sale atîta de mare parte a Evropii şi atîtea de multe neamuri de varvari supt stăpînirea sa puind, cu acestea cu toate neîndestulindu-se, de multă vreme sta în gînduri şi căuta vreme după socoteala voii lui, cum ar putea încă mai înlăontrul Evropii să între şi toate părţile apusului supt mănunchiul sabiii sale să puie [...].

Capul XVII

Arată-să răzbirea Attilii în Ghermania şi în Halia şi peirea lui

[...] Istoria Attilii pentru aceasta oarece mai pre lung d-inceputul pănă la sfirşitul lui am adus-o ca să poată chiar cititoriul nostru a cunoaşte că deşi mare şi lat aŭ fost pojarul[40] acestui varvar, însă toţi scriitorii (cîţi noi a videa am putut, căci şi alţii, carii la mînă nefiindu-ne, cevaşi dintr-înşii a pomeni n-am putut), unul macar nu pomeneşte Attila sau să fie stăpînit Dachia peste tot, sau să fie trecut prin Dachia de gios, fără numai cît o dată, i-au agiuns prădătorii şi pănă la dînsa, precum s-au pomenit. Pentru aceasta dară, greşeaşte săracul Neculai Costin (Dumnădzău să-l ierte) căci în istorioara sa de Dachia [41], la capul

---

39 (variantă a lui *hoardă*) grupare în care erau organizate popoarele nomade mongole primitive; ceată, bandă de oameni care prădă şi pustiesc.

40 foc, incendiu.

41 *Istoricara despre Dachia* este capitolul XIV din *Letopiseţul Tării Moldovei* intitulat: „Aicea arată cîţi ani au trăit

cel mai de pe urmă scrie, precum ţara Dachiii să să fie pustiit pre vremile Attilii şi să fie stătut pustie, toată ţara aceasta, unde trăim noi, mai bine de 600 de ani. Ce greşala lui pre lesne să poate arăta, căci întăi pune năpădirea Attilii la anul 401 şi Attila au întrat spre părţile apusului la anul 449 [42] ; precum toţi istoricii într-un glas mărturisesc şi trecerea oştilor prin Dachia să nu fie fost, curat s-au arătat. Aşijderea precum până la vinirea lui Dragoş Vod [43], ca-

---

pre aceste locuri aşezarea românilor [a romanilor] ce i-au aşezat Traian şi cîţi ani au trecut pînă la vremea lui Loslou craiul unguresc şi pre urmă cîţi ani au stătut locul pustiu pînă la descălecarea lui Dragoş Vodă". Iată ce spune N. Costin în *Letopiseţul* său : „Făcînd socotială de la Atila şi de la volgari [bulgari] pînă la Loslou, craiul unguresc, pe vremea căruia s-au descălecat al doile rînd ţara, 700 [deci nu 600 cum a reţinut Cantemir în *Hronic*] şi mai bine de ani au fost pustii locurile acestea, de descălecătura cea dentîi de Traian, împăratul Rîmului. Ce gotii întîi, apoi volgarii au stăpînit locurile aceste, pînă ce s-au mutat şi ei în alte părţi de loc : unii peste Dunăre pe vremea lui Theodosie, împăratul grecesc, cum s-au scris mai sus, alţii în alte părţi şi rămîind de tot pustie ţara, nelăcuind nice un niam pînă la Dragoş Vodă în Moldova şi Negrul Vodă în Ţara Munteniască".

42 Izvoarele de dată recentă consemnează a. 450, an în care atacurile lui Attila au fost canalizate spre Imperiul roman de apus (Vezi *Dicţionar de istorie veche*, elaborat de un colectiv de autori sub conducerea prof. univ. dr. docent D. M. Pippidi, Editura Ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1976).

43 voivod român din Maramureş (aprox. 1351—1353).

Scanned with OKEN Scanner

rele după greşită socoteala istoricului moldovenesc să pune la anul de la Adam 6867, carele iaste de la Hristos 1359 [44], nu 400 ce 910 ani sint la mijloc ; în care an, după socoteala lui Costin, ar fi trebuit ţara noastră să fie stătut pustie. Ce noi mai mult dintre cele omeneşti pe omul trecut nesupărîndu-l, în cursul hronicului înainte de va agiuta Dumnădzău, nu nu-

---

44 În legătură cu aceste evenimente în *Istoria românilor* de Constantin C. Giurescu şi Dinu C. Giurescu se consemnează următoarele : „de la retragerea lor din 1242 şi pînă pe la jumătatea secolului al XIV, tătarii au făcut numeroase incursiuni în Transilvania şi în Ungaria, drumul lor obişnuit era prin trecătorile Carpaţilor moldoveni. Regii unguri, pentru a împiedeca asemenea năvăliri, întreprinseră o serie de expediţii împotriva lor. Îndată după suirea sa pe tron Ludovic hotărî să curme aceste prădăciuni periodice ale tătarilor şi întreprinse în 1343 — după alţi cercetători în 1345 — o mare expediţie împotriva lor. La ea participară şi românii din Maramureş, sub comanda voievodului lor Dragoş. ...Expediţia avu succes ; tătarii fură goniţi din ţinuturile de la răsărit de Carpaţi şi se retraseră provizoriu spre şesurile din nordul Mării Negre. Experienţa arăta însă că Transilvania nu putea fi apărată eficace decît de pe versantul oriental al Carpaţilor, deoarece tătarii reveneau în Moldova. De aceea, regele ungar — în urma unei noi expediţii pornite în aprilie 1352 — luă în stăpînirea sa ţinutul de la est de munţi, cu văile Siretului şi Prutului, cu afluenţii lor, şi făcu aici — în a doua jumătate a anului sau la începutul lui 1353 — o *marcă* de apărare a regatului. *Cu ocîrmuirea ei fu însărcinat Dragoş, voievodul românilor din Maramureş* [sublinierea autorului]. Moldova era întemeiată, dar nu ca stat independent, ci depinzînd, în această primă fază de regele Ungariei“ (p. 278).

Scanned with OKEN Scanner

mai nepustiită ţara să fie stătut, ce încă cu mulţi ani mai înainte de Dragoş Vod bine întemeiată şi cu domni vestiţi ţinută să fie fost, o vom arăta, aşe cît şi el (Dumnădzău să-l pomenească), de ar fi viu, şi să vadză istoricii (pre carii poate fi în viaţă a-i vide nu i s-au tîmplat) [45] singur greşala sa cu dragă inimă ar mărturisi ; ce aceasta lăsind, să vinim la cuvînt.

La începutul cărţii a cincea a *Hronicului*, un şir de metafore ne dezvăluie temerile, marile răspunderi, dar şi pasiunea şi îndîrjirea care trebuie să însoţească la tot pasul pe istoric.

Principele moldovean nu scapă însă nici o clipă din vedere obligativitatea ducerii la bun sfîrşit a sarcinii pe care şi-a luat-o, de-a face cunoscut neamului şi străinilor trecutul patrici sale.

Lipsa de informare, lipsa izvoarelor, puţinătatea celor care vizează sfera sa de interes, confuzia din anumite pagini pe care le-a consultat, contradicţiile care se nasc între relatările unor istorici sau geografi şi afirmaţiile altora, toate acestea par a fi — după expresia sa — „mari stînci în mijlocul drumului".

Cu modestia şi obiectivitatea cu care s-a angajat în această mare întreprindere, Cantemir este conştient că oricît de puţină lumină ar aduce prin cercetările sale, însemnează totuşi că va facilita investigaţiile urmaşilor săi : „căci çătră cele aflate pre lesne iaste a adaoge, dzic cei ştiutori".

---

45 Cantemir vizează informaţia precară a cronicarului moldovean.

Scanned with OKEN Scanner

CARTEA A CINCEA

Capul I

Arată-să greutatea accştii istorii

Marturisim şi nu fără puţină tînguială ne cutremurăm, de mare şi de nepurtat greuinţa [1] carea asupră-ne vine ; căci mari stînci în mijlocul drumului ca neclătite stau şi multe şi împletecite împidicături înaintea paşilor ni să aruncă, carile şi paşii înainte a-i muta ne opresc şi calea hronicului nostru slobod a alerga, tare astupă ; şi ca troianii omeţilor, de vivor şi viscol în toate părţile spulbăraţi şi aruncaţi, cărările cele mai denainte de alţii călcate, atîta le acopăr şi le ascund, cît nu fără mare frica primejdiii ne iaste ca nu cumva pîrtea [2] rătăcind şi cărarea pe carea a merge am apucat pierdzind, cursul istoriii noastre în adînci vîrtopi şi neîmblaţi codri, de povaţă lipsit să cadă şi aşe la doritul popas şi odihnă să nu putem agiunge. Ce întăi pre Dumnădzău, carele iaste calea şi povaţa spre tot adevărul, într-agiutoriu chemînd,

---

1 greutate, dificultate.

2 *pîrtia*, cărare sau drum făcut prin zăpadă ; vezi mai departe, foloseşte şi termenul *cărare* ; încă o probă de variaţie lexicală ; pentru aceeaşi noţiune foloseşte două cuvinte, şi în cazul de faţă, de origini diferite : primul slav, al doilea latin.

pre cît în slabe şi slăbănoage [3] putinţele noastre va fi, cea de demult şi de la mulţi părăsită cale a cerca şi urmele celc astupate şi pierdute a adulmăca [4] şi a le descoperi ne vom nevoi ; şi macar că precum simţim mai de la toţi istoricii (carii pănă acmu ducătorii şi îndreptătorii noştri era), părăsiţi şi într-un chip oarecarele mai de tot (însă nu de tot) lepădaţi sintem ; însă după cuvîntul ce să dzice : Toate ispiteşte [5] dragostea, toate biruieşte nevoinţa, cu care invitare oarecum de iznoavă [6] însufleţindu-ne, nu aşe de tot nedejdea vom lepăda, nici greuimea sarcinii aşe de tot, de tot ne va spăriia, cît de nu în spate a o rădica, macar din locul său a o muta şi cît de puţin a o porni, să ne ispitim. La carea de vom fi poftii şi nevoinţii noastre dobînditori, cu atîta mulţămiţi şi contetuiţi [7] vom fi învitînd şi îndemnînd [8] pre alţii carii decît noi în puteri mai bogaţi vor fi (că precum şi sint şi după noi mulţi vor fi cunoaştem şi mărturisim), grea povara aceasta cu vîrvul degetului din mijlocul căii rădicînd-o ca pre un bulgăr, scandalul [9] picioruluí departe să o zvîrliască ; şi aşe de ciia altora lor urmă-

---

3 *slab* şi *slăbănog*, fără a fi sinonime perfecte, alăturarea lor în text are darul să întărească şi mai bine ideea pe care vrea s-o exprime autorul.

4 Şi *adulmeca* şi *descoperi* sînt sinonime în contextul de faţă.

5 cúteză.

6 din nou.

7 mulţumiţi ; *mulţămiţi* şi *conteţuiţi*, e o exprimare pleonástică, aşa cum am mai semnalat multe în textul cantemirian.

8 Şi *învitînd* şi *îndemnînd* sînt aproape sinonime.

9 lovire, lovitură.

Scanned with OKEN Scanner

tori călătoriia uşoară şi cale deşchisă să facă, căci către cele aflate pre lesne iaste a adaoge, dzic cei ştiutori.

Capul II

Arată-să pricina spre îndemnarea continuaţiii hronicului

Pierdut aş fi fost (omenite cititoriule) toată nedejdea şi denaintea împotrivnicilor şi sabiia din driapta şi scutul din stinga aş fi scăpat ; şi aşe, precum să dzice cuvîntul şi osteninţa şi undelemnul în zădar aş fi fost cheltuit [10], şi mai mult cursul hronicului înainte a duce de tot aş fi fost rămas [11], de n-aş fi fost, după multă trudă şi sfărmare de cap, aflat [12], precum pentru lucrurile Dachiii noastre de au şi tăcut unii, iar nu toţi istoricii condeile ş-au frînt : nici tăcerea celor mai vechi aşe de tot museele [13] (cămările unde stau la citială sau la învăţătură) celor mai nou a închide au putut, cît vechimea vremilor şi mulţimea anilor, stăpînitoarea ştiinţii şi întruducătoarea uitării aşe de tot şi peste tot să să poată face. Noi [14] dzicem

---

10 Prin expresia *a cheltui untdelemnul în zadar* se înţelege : a pierde timpul.

11 a opri.

12 în forma perifrastică a verbului *a afla* Cantemir foloseşte topica obişnuit latinească cu verbul la sfîrşit, intercalînd, între auxiliar şi verbul de conjugat, o incidentă.

13 instituţie destinată studiului literelor, ştiinţelor şi artelor ; (înv.) bibliotecă (sensul menţionat în paranteză de Cantemir).

14 *Noi*, forma de plural a adjectivului *nou* ; se menţionează în continuare că este vorba nu de istorici contempo-

Scanned with OKEN Scanner

istorici. însă nu noi [13] a veacului nostru, ce noi [14] a veacului după cei vechi scriitori, carii macar că nu după puţine a soarelui învîrtejiri [15], ca dintr-un greu somn deşteptîndu-să şi ca prin odihnă lucrurile mai marilor săi în mente aducîndu-şi, cu slove a le însămna şi celor mai pre urmă viitori [16], ca pre o materic [17] gata în palmă-le puind, spre tocmirea, orînduiala şi aşternerea lor a-i îndemna şi a-i învăţa au început. Şi aceştea, de ciia, din cele puţine şi amelitate [18] însămnări, istoriile vremilor trecute ca dintr-un adînc întuneric la lumină şi la prăvala [19] lumii li-au scos şi li-au arătat. Că precum cineva cînd află vreo parte de sferă sau de cerc de fier sau de lemn, de pe încujbătura [20] carea vede în partea cea aflată, pre lesne poate giudeca cît să fie fost sfera sau cercul cînd au fost tot şi întreg. Într-aceasta chip Omir, domnul poeticilor [21], din puţine însămnări a altora prin stîlpi, prin marmuri şi prin moşi în moşi pomeniri; după 200 de ani, toată şi întriaga istoria Troadei şi războiul a tuturor grecilor la dînsa au scris şi la un loc culegînd-o la ştiinţa oamenilor au scos-o; din cele, adică, puţine ştiute şi cunoscute arătînd şi

---

rani cu Cantemir, ci *noi*-în raport cu anticii sau cu cei ce au fost contemporani cu evenimentele descrise.

15 rotaţie.

16 *Celor mai pre urmă viitori*, celor ce vor veni; urmaşilor.

17 bun (substantivat).

18 menţionat, pomenit.

19 vedere.

20 încovoietură.

21 *domnul poeticilor*, părintele poeţilor.

Scanned with OKEN Scanner

cu tari argumenturi dovedind ce au trebuit cei vechi să dzică şi n-au dzis, ce au trebuit să scrie şi n-au scris. Aşe Irodot, întăiul istoricilor, după mie şi sute de ani, istoria sa au scris ; şi trăind el cu 444 de ani mai înainte de Domnul Hristos pomeneşte şi de facerea Turnului Vavilonului [22]. Aşe şi istoria împărăţiii persilor şi lucrurile ellinilor [23], cu multe sute de ani mai înainte de dînsul făcute, şăruind. Părintele istoriii s-au numit nu doară că toată istoria sa din crierii săi au născut-o, ce căce [24] de atîta vreme înainte împrăştiată şi netocmită [25], prin puţine însămnări (precum mai sus dzisem) şi pomeniri tăvălindu-să [26], la orînduială şi ştiinţa tuturor o au adus. Aşe Thuchitid, carele al doile după Irodot istoria ellinilor săi au scris, aşe alalţi vechi eleneşti scriitori, lucrurile cu sute şi mii de ani înainte în istoriile sale

---

22 *(Turnul Babilonului)* (în Vechiul Testament) Turn pe care urmaşii lui Noe au vrut să-l înalţe pînă la cer. Orgoliul lor a fost pedepsit de Dumnezeu care a încurcat limbile constructorilor, făcîndu-i să nu se mai înţeleagă. După autorii antici şi moderni ar fi în templul lui Belus, regele Asiriei (stat sclavagist antic în Orientul Apropiat), care după ce a alungat pe arabi din Babilon şi-a fixat aici reşedinţa imperiului (cca. 2000 î.e.n.). Herodot descrie turnul ca fiind foarte înalt format din 8 turnuri unul peste altul şi avînd în ultimul turn un pat magnific şi alături o masă de aur.

23 denumire dată vechilor triburi greceşti, populaţiei Greciei antice.

24 căci.

25 neîntocmit, neconstituit, nefăcut.

26 (?) a se împrăştia

Scanned with OKEN Scanner

încep [27]. Aşe Xenofont, aşe Dionisie Alecarnisău [28], aşe Pavsanie [29], aşe Cfintus Curţius [30], carele au trăit cu 48 de ani după naşterea Domnului Hristos au scris istoria lui Alexandru Marele Machedon [31], a căruia împărăţie şi fapte au stătut mai înainte de Cfintus Curţius cu 360 ani. Aşe Plutarh, după 400 ani au scris de lucrurile lui Filip [32] şi a lui Alexandru [33]. Să

27 Cantemir citează pe cei mai renumiţi istorici vechi care s-au angajat să scrie despre evenimente petrecute cu mult înaintea lor.

28 *(Dionysios din Halicarnas* — oraşul antic de pe coasta de sud-vest a Asiei Mici) (sec. 1 î.e.n.—1e.n.) istoric roman de origine greacă. Autorul unei istorii a Romei de la origini pînă în anul 266 î.e.n.

29 *(Pausanias)* (sec. 2) istoric şi geograf grec.

30 *(Quintus Curtius Rufus)* istoric latin sub al cărui nume se citează o istorie a lui Alexandru cel Mare.

31 *Alexandru Macedon (cel Mare)* rege al Macedoniei (336—323 î.e.n.), discipol al lui Aristotel. După reprimarea răscoalei oraşelor greceşti iniţiată de Teba, a început lunga sa campanie împotriva Imperiului persan. A cucerit Fenicia şi Egiptul, apoi Babilonul, Persepolis. După campania din nordul Indiei (327—326 î.e.n.) a murit la Babilon în vîrstă de 33 de ani. Întemeietor a peste 70 de oraşe care-i poartă numele. Domnia lui Alexandru Macedon marchează începutul perioadei elenistice. După moartea sa, vastul imperiu a fost împărţit între generalii săi.

32 *Filip,* este vorba probabil de Filip al II-lea, tatăl lui Alexandru cel Mare, unul din regii de seamă ai Macedoniei (359—336 î.e.n.) care prin reformele militare şi economice pe care le-a înfăptuit, a contribuit la ridicarea statului macedonean la rangul de mare putere în lumea grecească.

33 Este vorba de Alexandru Macedon.

Scanned with OKEN Scanner

nu pomenim aicea pre Moisii [34], marele proroc şi hatman nărodului izrailtean, carele cu suflarea Duhului Sfînt scrie istoriia facerii lumii, care au fost mai înainte de dînsul cu multe vacuri, ce să pomenim pre Iosif [35] şi Filon [36], carii iudei fiind şi în limba eliniască, pre la anii după naşterea Domnului Hristos 60 şi 70 pănă la 90 istoriile sale au scris, şi mai ales Iosif, carele au alcătuit cartea de vechimea lucrurilor iudeeşti de la începutul neamului său pănă la vremea lor ; istoriia de atîtea mii şi sute de ani, din puţine fîntînele [37] istoriii sfinte, în mari ape şi riuri

---

34 conducător şi legislator mitic al poporului evreu. Fondatorul mozaismului (religia monoteistă a evreilor a căror carte sacră este Vechiul Testament). Legendele Vechiului Testament (prima parte a Bibliei despre care se spune că a fost elaborată în sec. XIII—II î.e.n.) reproduc, în forme modificate, tradiţii şi mituri ale vechilor evrei şi ale popoarelor cu care au intrat în contact în perioada stabilirii lor în Palestina. Primele cinci cărţi ale Vechiului Testament (Pentateuhul) sînt atribuite lui Moise. Majoritatea acestor cărţi au fost scrise în limba ebraică. În sec. al II-lea î.e.n. Vechiul Testament a fost tradus în limba greacă *Septuaginta)*, iar în sec IV e.n. în limba latină *(Vulgata)*. Cea mai veche traducere în limba română este Palia de la Orăştie (1582).

35 patriarh evreu (în Vechiul Testament), fiu al lui Iacov şi al Raşelei ; vîndut de fraţii săi ca sclav în Egipt, a ajuns apoi sfetnic al unui faraon.

36 *(din Alexandria, Filon Iudeul)* (cca 25 î.e.n. — cca 40 e.n.) filozof mistic grec, de origine evreu, şeful şcolii iudeo-alexandrine. A interpretat alegoric Vechiul Testament prin prisma filozofiei greceşti.

37 izvoare, surse de informaţie.

Scanned with OKEN Scanner

prefăcînd-o ; aşe Titus Livius, carele au trăit pănă la anul după naşterea Domnului Hristos, al noaă-sprădzecele, au scris istoriia romanilor şi lucrurile mai denainte de dînsul o mie şi mai bine de ani. Aşe toţi alalţi luînd, şi cu puţinele semne îndămînîndu-să [38], istoriile sale au şăruit şi la cel căzut a lor stat şi chip li-au adus. Acestora dară şi noi a ne uita de vom îndrăzni, ce spaimă şi ce ruşine ne va timpina şi macar că cu întriagă a inimii ştiinţă dzicem, că nu doară cinstea şi lauda a pomeniţilor istorici pretendeluim [39] (vom să cerem), că aceasta de am şi gîndi nespălată pată feaţii noastre am pune, ce ca moimîţa lucrurile omeneşti uimind [40], după slabe puterile noastre ne vom nevoi ca din însămnările şi toanele [41] unor mai pre urmă istorici, la ivală şi la arătare [42] să scoatem ce au lipsit în cei vechi şi ce au trebuit să nu lipsască, adecă celea ce istoricii cei mai vechi, saŭ cu condeiul li-au trecut, sau de nu li-au trecut, cu răutatea vremilor ni-au pierit, sau de sint şi de faţă,

---

38 procurînd (în contextul respectiv : bazîndu-se pe puţine dovezi).

39 pretindem (cuvîntul, după cum se vede, este glosat de Cantemir pe loc). De reţinut inventivitatea lui Cantemir în a forma cuvinte cu mijloacele pe care le avea la îndemînă orice vorbitor de limbă românească (sufixe, prefixe). Verbul *a pretendui* (p. 9 ediţia de faţă) exprimă acelaşi lucru cu *a pretendelui*, este însă format cu alt sufix. În acest fel Cantemir măreşte numărul membrilor unei familii lexicale.

40 a imita.

41 puţinul.

42 *La ivcală şi arătare să scoatem*, să scoatem la vedere ; deci, iarăşi avem a face cu sinonime (*ivcală* se formează de la un cuvînt slav, şi *arătare* < latină).

Scanned with OKEN Scanner

ce sint puținele și amelățături [43] numai, mai pre larg și mai curat să le aședzăm, precum pofta adeverinții și a iubitorilor de știință adevărată poftește să le dovedim, precum cestea, ce cît de tîrdzîu și de nou să dzic. altele să nu fie fără numai iarăși acelea ce în vremile lor adevărat au fost și s-au lucrat. Și dzisele cestor mai de pre urmă nu scornituri de crieri [44] (nu de [45] Dumnădzău aceasta în capul vreunui istoric de adeverință iubitoriu să încapă), nici povestiri plăzmuite [46], ce celea ce cu condeiul atuncea trecute, acmu din închisoarea uitării izbăvindu-să, la lumina pomenirii să vie, precum cursul *Hronicului* pre la locurile și vremile sale, înaintea privelii și giudecății cititoriului le va pune și le va arăta.

În paginile următoare D. Cantemir se ocupă de numele de *Vlahia* [47], *Valahia*, dat vechii *Dacii*, și consemnează faptul că „născătorii" acestui nume nou al Daciei au fost mai întîi bulgarii.

Capul III

Arătă-să eca dintăi a bulgarilor ieșire spre părțile împărății romanilor

[...] Rămîne dară adevărul, precum bulgarii cînd de la Volga au ieșit, întăi să fie vădzut în Dachia prè

---

43 menționări.

44 *Scornituri de crieri*, neadevăruri, minciuni.

45 *nu dea* (formă moldovenească de conjunctiv prezent, negativ. a verbului *a da*).

46 inventate, născocite.

47 În *Dicționarul de istorie veche a României* se spune că denumirea de *vlahi* a fost preluată de germani de la celți

Scanned with OKEN Scanner

romanii acolo trăitori şi pre acii romani să i fie numit cu numele carele au fost avînd în limba lor romanii [...].

Capul IV

Dovedeaşte-să precum numele Dachiii bulgarii să-l fie schimbat şi precum moldovanul şi romanul în limba lor tot un nume au

[...] Nu mutat [48] numele, ce într-altă limbă tălmăcit [49] să fie şi tălmăcirea de ciia să să fie ţinut în loc de nume nou ; iară amentrele în hirişia [50] sa şi Dachia şi romanii din Dachia, precum dinceput s-au numit, tot aşe şi astădzi să număsc. Aflăm dară din hronicul slovenesc precum cel vechiu a romanilor nume, la limba slovenească, să să fie chemat *volohă*.

Autorul *Hronicului* înşiră apoi diferitele nume date acestor locuitori de unii dintre vecini sau de unele popoare mai apropiate sau mai depărtate de Dacia : *moldo-vlahi* (vecinii din sud), *bogdanlu* (turcii), *boldovani* (tătarii), *munteni, valahi* (veci-

---

(populaţii indo-europene localizate la izvoarele Dunării şi în nord-vestul peninsulei Iberice) şi apoi de slavi de la germani, desemnînd populaţiile romanizate. Din limba slavă comună, unde pătrunsese înainte de sec. 7 e.n., termenul a fost preluat de bizantini. Prima menţiune a *vlahilor* în izvoare se întîlneşte la cronicarul bizantin Gheorghe Kedrenos, cronicar citat de altfel de numeroase ori de Cantemir.

48 schimbat.
49 tradus.
50 origine.

Scanned with OKEN Scanner

nii din apus), *ugro-vlahi* (grecii) ; turcii „îl strică" în *iflac*, sau *carî-iflac*.„că cît nu pot turcii să scrie numele străinilor știu toți carii au ispita scriitorilor turcești" [51].

În continuare se aduc, din nou, dovezi ale originii și continuității noastre pe aceste meleaguri.

---

51 Numai un poliglot cum era Cantemir își putea permite atari judecăți de valoare, izvorîte din posibilitatea de a compara mai-multe limbi.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

CARTEA A-ŞEASEA

Capul IV

Arată-să cetăţile carile Iustinian au tocmit sau de iznoavă au făcut în părţile Dachiii

[...] Împăraţii romanilor pretiutinderea pre marginile Dunării multe cetăţi, oraşe şi cetăţui, unele din driapta, altele din stînga au zidit, cu carile năbuşirile varvarilor opria [...]. Pentru mai bună şi mai tare adeverinţa, iată, vom aduce, ca din izvod [1], toate cetăţile şi turnurile carile Iustinian [2] împărat, sau din vechi li-au tocmit, sau de iznoavă li-au făcut în părţile Dachiii noastre, de unde fietecine, cît de împotrivnic, să poată macar şi peste voia lui giudeca, că de vreme ce supt Iustinian au fost atîtea de multe cetăţi cu romani lăcuite şi de la împărăţie păzite, iată că de năbuşala lui Attila şi a altor varvari, carii au urmat după dînsul, pustie n-au rămas, precum s-au greşit şi Neculai Costin logofătul, urmînd nişte isto-

---

1 *Izvod*, registru, condică ; listă.

2 *Iustinian I*, împărat bizantin (527—565), la origine trac romanizat. A reuşit să restabilească, pentru scurt timp, Imperiul aproape în limitele de altă dată ale statului roman ; în timpul lui au fost executate mari lucrări de refacere a fortăreţelor mai vechi şi au fost construite altele noi de-a lungul frontierei dunărene şi în interior.

rici poate fi leșești, a căror numere de-abia să pot însămna între alții a lumii istorici [...]. Pre vremea lui Iustinian au fost în Dachia și prin țările Dachiii vecine tocmite, grijite și cu oaste românească întărite ; de pre carele putem cunoaște fără prepus, cum Dachia pe aceasta vreme, supt oblastiia romanilor au fost și cu romani lăcuită.

Capul V

Arată-să pricina descălecăturii crăiii leșești din neamul slovenilor

[...] Din tîmplarea vremilor și consensul istoricilor curat se cunoaște că sclavenii [3] sau cum acmu le dzic sclavunii, după ce au ieșit după bolgari ș-au vinit în

---

3 *(slavii)* comunitate de triburi cu teritoriu de formare — pînă pe la 500 e.n. — care se întindea între Odra (fluviu cu izvorul în Cehoslovacia de azi), bazinul mijlociu al Visrutulei (fluviu în Polonia de azi) și bazinul mijlociu al Niprului (fluviu în U.R.S.S. de azi). Dintre grupările cunoscute și menționate începînd, îndeosebi, cu sec. 6 e.n., numele sclavinilor a fost cel care s-a generalizat. Expansiunea lor a avut ca rezultat ocuparea unor teritorii vaste, iar limba acestora — limba slavă (inițial unitară) a influențat limba populațiilor cu care au venit în contact. Slavii care au poposit pe teritoriul României au jucat un rol important în desăvîrșirea formării poporului și al limbii române. Cercetările arheologice au arătat că teritoriul țării noastre era locuit la venirea slavilor de o populație daco-romană moștenitoare a culturii dacice și romane provinciale. Cete de slavi și-au stabilit în sec. 6 e.n. baza de atacuri de pradă împotriva provinciilor bizantine de la sud de Dunăre ; în lucrările de specialitate se menționează lipsa de sedentarizare a acestor tri-

părţile hotarălor împărăţiii romanilor, o parte să fie trecut Dunărea, la Misia şi la Thrachia, iară o parte să fiă rămas pe Volohia şi pre alte locuri, pre marginea Dunării ; precum arată şi Procopie pentru zidirile lui Iustinian, cartea 5, că sclavinii de multă vreme au fost apucat cetatea Ulmiton [4] şi ş-au fost făcut loc de tălhuşag, pre carii apoi gonindu-i romanii de acolo şi întărind cetatea .au făcut fără grijă părţile acelea, apoi romanii (cărora ei anume volohi le dzic), să fie vinit asupra lor şi să-i fie gonit de la Dunăre, până i-au trecut la apa Vislii [5], unde s-au aşedzat. Aceşti romani, alţii nu pot să fie fără numai aciiaşi carii în Volohia lăcuia, căci nici un istoric nu aflăm să pomenească precum Iustinian au trimis altă oaste şi să fie gonit din Volohia sau din Dachia (precum îi dzicea mai denainte) pre sclavuni ; ce cîte războaie au avut hatmanii lui Iustinian, tot cu sclavunii cei peste Dunăre trecuţi au avut (pentru carii noi am dzis), de unde chiar să cunoaşte că volohii pentru carii pomeneşte istoriia sclavenilor, alţii n-au putut fi fără numai romanii cii de loc, carii au cădzut asupra slavunilor, cei ce-au fost rămas la Dunăre despre părţile Dachiii. Nici puţină dovadă iaste acestuia lucru, că hronicul moldovenesc cel vechiu [6] pomeneşte

---

buri şi faptul că procesul lor de aşezare în cîmpia Munteniei se intensifică abia spre sfîrşitul sec. 6 e.n. Observaţiile făcute de arheologi în aşezările şi cimitirele din sec. 6—7 dovedesc însă că nicăieri pe teritoriul ţării noastre nu se întîlneşte o cultură slavă pură.

4 (*Ulmetum*), azi Pantelimon, sat în jud. Constanţa.

5 *Vistula*, fluviu în Polonia.

6 Este vorba de *Letopiseţul Ţării Moldovei* scris de Grigore Ureche. În predoslovia lui Simion Dascălul, ataşată la acest

Scanned with OKEN Scanner

de niște rusi ce-au fost lăcuind la Suceavă și la Baie, mai denainte de vinirea lui Dragoș Vod de la Ardeal ; care rusi încă alții nu pot fi fără numai rămășița acelor sloveni, de romanii din Volohia goniți, cu carii prin multă vreme romanii în Volohia trăind, multe cuvinte slovenești în limba sa au amestecat precum și acmu să amestecă [...].

Capul VII

Dovedcaște-să traiul romanilor în Volohia supt Mavrichie și Hagan, domnul avarilor

Evenimentele petrecute în imperiul roman pe vremea lui Mauriciu[7], prilejuiesc principelui moldovean o nouă punctare a dăinuirii romanilor pe teritoriul Daciei.

Priscus, un conducător de oști al împăratului Mauriciu,

[...] au mărs la iernatic[8] cu toate oștile peste Dunăre, pentru ca mai tare să păzască acele țări de

---

letopiseț, se spune că vînătorii care au ucis bourul, au poposit după un timp pe aproape de unde este azi tîrgul Sucevii : „la locul unde iaste acum mănăstirea Etcanei. Acolea pre acelaș loc au găsit o prisacă cu stupi și un moșneag bătrîn de prisăcăria stupii, de seminție au fost rus". (Vezi Ediția îngrijită de P. P. Panaitescu, Editura de Stat pentru literatură și artă, București, 1958, p. 70—71).

7 *Mauriciu (Flavius Tiberius Mauricius)*, împărat bizantin (582—602) cunoscut prin victoriile sale asupra perșilor și prin companiile de la Dunăre împotriva slavilor și avarilor (populație nomadă originară din Mongolia, datorită căreia în a doua jumătate a sec. 6 și prima jumătate a sec. 7, Muntenia și Dobrogea constituiau țelul unor expediții de jaf).

8 (despre oști) ședere, adăpostire în timpul iernii.

Scanned with OKEN Scanner

jacurile[9] varvarilor. Aicea ce mai deşchisă dovadă trebuie pentru dovada traiului romanilor în Volohie, că macar că istoricii anume pomenesc pentru Volohia sau Dachia, ce numai ce dzic c-au rămas cu oştile pentru paza ţărîlor peste Dunăre, însă aiavea iaste că nici locurile pustii au stătut să păzască, nici în locuri fără oameni şi fără lăcuitori ar fi avut unde ierna [...].

Capul XI

Accastaşi să arată [traiul romanilor în Volohia] de la Constantin, fiiul lui Iraclie, până la Constantin Pogonat

[...] Iară cititoriul nostru, puţin îngăduitoriu fiind, îi giuruim că în cursul hronicului înainte îi vom dovedi că pre acestea vremi pre carile istoricii[10] nepomenite le trec şi pentru părţile Volohiii tac, alţii li-au pomenit, şi precum pre locurile sale să fie fost trăitori romanii din Volohia arată [...].

Capul XVII

Tot aşe să trăgăniadză istoriia de la Constantin Copronim până la Constantin şi maică-sa Irini

[...] Omenite cititoriule, socoteşte că de la săvîrşitul împărăţiii lui Constantin Pogonat[11], unde am însăm-

---

9 jaf, pradă.

10 Este vorba despre istoricii romanilor (vezi începutul cap. I, cartea VII-a ; aici p. 146.

11 *(Constantin Pogonatos)* împărat bizantin (668—685) A respins atacul flotei arabe asupra Constantinopolului. A purtat lupte la Dunărea de jos, cu bulgarii, care, înfrîngînd oştile bizantine s-au aşezat pe teritoriul Imperiului bizantin la sud de Dunăre.

Scanned with OKEN Scanner

nat din Zonora istoricul, precum istoricii greceşti curmă voroava pentru Dachia noastră, pănă la împărăţiia lui Constantin [12] şi a maică-sa Irinii (pentru carii vom să dzicem acmu), să cuprind ani 106, în care ani, pre cît noi am putut şti, nici la greci, nici la latini, nici la altă limbă la vreunul din istorici am putut găsi, carile să fie pomenit macar cît de puţin pentru romanii din Dachia sau pentru statul lor supt atîte călcături de varvari fiind. Însă pentru căci scriitorii ceva n-au pomenit, nu iaste cu socoteală să gîndim că acii romani sau în pămînt să fie întrat, sau în ceriu să fie zburat. Aşijderea nici anume la istorici aflăm, precum pe acest vac să fie vinit vreo limbă, să-i fie dezrădăcinat de pe locurile lor, de care lucru trebuie a pomeni canonul carile am dat : Că tăcerea nici pune nici rădică lucrul, iară dzisa îl şi pune şi-l şi rădică, precum acmu au vinit rîndul istoriii să arătăm, că căci această vreme supt tăcere au trecut, nu că doară romanii în Dachia n-au mai fost, ce căci pricină nu s-au dat scriitorilor a grăi, pentru aceaia nici au grăit ; iară pricină dîndu-să, îndată au şi grăit [...].

12 *Constantin (Copronimul)*, împărat bizantin (741—775). A purtat lupte victorioase împotriva arabilor, slavilor şi bulgarilor ; în 754 a convocat un sinod la care s-a hotărît condamnarea şi distrugerea icoanelor.

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

CARTEA A ŞEAPTEA

Capul I

Întruducere pentru pomenirea neamului moldovenesc de la istoricii streini

Ştim că va fi pomenind cititoriul nostru şi cu multă poftă va fi aşteptînd giuruinţa, carea în multe locuri în cartea trecută i-am făcut, adecă precum cu cursul istoriii vom arăta că deşi au tăcut pren cîtăva vreme istoricii romanilor pentru traiul şi necurmată şederea romanilor în Volohia, însă mai apoi nu aşe de tot şi de alţii, a altora stăpîniri scriitorii, uitării să să fie dat; pentru aceasta dară vinit-au acmu rîndul şi vremea aceia ca şi giuruita să plătim [1] şi cu bune socoteale şi mărturii să dovedim precum că de au tăcut istoricii romanilor (pentru pricinile carele de multe ori li-am pomenit) şi în scrisorile [2] lor aşe chiar şi aiavea [3] pentru părţile noastre n-au pomenit,

---

1 *giuruita să plătim*, să ne achităm de promisiune.

2 scriere.

3 *chiar* şi *aiavea*, spun aproape acelaşi lucru, întărind, cum am văzut de atîtea ori în textul cantemirian, ideea pe care vrea s-o exprime autorul. Vezi mai jos *împleticirile* şi *încurcările* = încurcături, zăpăceli; de asemenea: *năbuşiri* şi *năpădzi* = năvăliri; *bătrîn în vîrstă* şi *vechiu la ani* = vîrstnic.

însă tăcerea şi trecerea cu condeiul n-au curs din lipsa lăcuitorilor romani din Volohia, ce, precum de multe ori am dzis, din împleticirile şi încurcările a atîtea năbuşiri şi năpădzi de feliu de feliu de varvari, carii ca nişte nuări de vînt vivorît purtaţi [4], în toate vremile şi în toate părţile cădea asupra împărăţiii romanilor şi ca o ceaţă întunecoasă, unde să punea nu să mai rădica. Aşe despre Evropa bulgarii, sclavonii şi mai pre urmă şi rusii ; aşe despre Asia sracheniii [5], hunii, tătarîi şi altele cu dînşii nenumărate limbi, în toate părţile prădzi făcea şi tuspatru unghiurile împărăţiii din temelie scuturîndu-le, le muta şi le strămuta ; şi ca puii viperiior sau a ehidnelor [6], pîntecele maicăi-sa pre dinlontru rodzind, atîtea niamuri s-au scornit şi în împărăţiia romanilor veninul vrăjmăşiii lor ş-au vărsat. Cu acestea dară şi ca cu acestea nerăssuflate şi neîncetate nevoi şi bezcisnecii [7] împărăţiia romanilor luptîndu-să, ca un om bătrîn în vîrstă şi vechiu la ani, cu cumplite şi de

---

4 Un şir de comparaţii plastice slujesc ideii vehiculată de Cantemir că lipsa de informaţii cu privire la continuitatea elementului roman în Dacia nu trebuie înţeleasă greşit, ca şi cum acest pămînt ar fi fost pustiu şi nelocuit.

5 *serachenii,* spune Cantemir în „Scara a lucrurilor şi a cuvintelor carile sint mai de însămnat într-acest Hronic", erau „muhamedanii" care „încep a să lăţi", „iau Ierusalimul", „încungiură Ţarigradul şi-l bat şapte ani", „bat pe Iustinian", „apucă Cartagina la Africa" şi „pradă Thrachia". În lucrările de specialitate sub numele de *sarazini* erau cunoscuţi musulmanii (din evul mediu) în apusul Europei.

6 un fel de viperă.

7 fărădelegi, ticăloşii.

Scanned with OKEN Scanner

Iiacuri nepriimitoare hronice boale[8] cuprinsă şi ca cu niște groaznici șerpi şi balauri pregiur[9] grumadzi şi pregiur mijloc încinsă şi înfăşurată fiind, în toate dzilele şi ceasurile în agoana[10] morţii (în tragerea sufletului de moarte) şi în oglinda pieirii şi a prăpădeniii să priviia şi să chinuia, pentru care lucru ce monstru[11] (arătare) şi ce groznică ciudesă[12], nepărăsit icoana răsipirii înaintea ochilór mai întăi şi mai de aproape le prezentuia[13] (le punea înainte), aceleaşi, precum vremea şi mîna le da, cu condeiul le închipuia şi le strîngea ; iară lucrurile de buricul împărăţiii mai depărtate, carele adecă să socotiia că nu aşe de moarte aducătoare rană le aduc, oarecum uitării şi nepomenirii le lăsa, ca cum călătoriul, pre iarnă grea şi geroasă călătorind şi din toate părţile de vivore şi de spulbărări cuprinsă şi răzbătută fiind, părţile trupului ceale mai aproape de inimă şi de capul vieţii mai tare a le acoperi şi a le păzi sileaşte, iară cele mai depărtate nu atîta, de care lucru de

---

8 *boale hronice*, boli cronice (boli care au o evoluţie lentă, de durată).

9 împrejur.

10 (*agonie*) (stare care precedă moartea, considerată de vechii greci ca o luptă între viaţă şi moarte) ; de altfel însuşi Cantemir defineşte termenul neologic pe care-l introduce primul în limba română.

11 *monstru*, fiinţă (fantastică sau reală) care sperie şi îngrozeşte.

12 minune.

13 *prezenta*, cuvînt căruia, ca şi în cazul cuvintelor agonie şi monstru tot autorul *Hronicului* le semnează certificatele de naştere pentru limba română, şi, conştient de acest lucru, le defineşte pe loc.

Scanned with OKEN Scanner

multe ori să tîmplă de picrde călătoriul picioarele, mînule, nasul, faţa obrazului ; părţile adecă carele de mijlocul căldurii lireşti mai de departe stau, pentru nevoia cea mai mare, oarecum nesimţind cea mai mică şi în samă nebăgînd. Deci tocma după ce la doritul popas agiunge şi cu căldura mădulările[14] cele de frig şi de ger îngheţate şi înlemnite la simţire şi la clătire îşi aduce, atuncea începe cu mari dureri şi chinuri a simţi şi a cunoaşte, ce prin răcială păţia şi nu simţia şi ce pierdea şi nu ştia[15]. Într-acesta chip dară să să fie tîmplat istoricilor românești, mai pre urmă dovedesc a streinilor scriitori, carii pentre ale sale cîte oarece şi pentru a altora au amelităt[16], şi cu puţină pomenire tare dovedesc precum tăcerea istoricilor vremilor acelora n-au avut altă pricină, fără numai carea de la noi s-au arătat. Aşijderea unora mai proaspeţi scriitori, aceiaşi a celor mai vechi tăcere şi a altor nespusă, ceaia ce s-ar fi căđzut nevoinţă în cercetarea şi în cercarea[17] scriitorilor, li-au dat mijloc a gîndi şi a li să părea precum locurile Dachii, şi ales unde-i acmu ţara Moldovei şi a Munteniii stă, să fie rămas cu sute de ani pustie şi de romanii săi nelăcuită. Încă dzic că de ar fi fost romanii noştri din Dachia toţ un neam cu romanii

---

14 fiecare dintre membrele unei fiinţe.

15 Şirul comparaţiilor dovedeşte că autorul *Hronicului* îşi dorea cartea nu ca un document sec în mîna cititorului, ci, în acelaşi timp, ca o pagină agreabilă, atrăgătoare ; Cantemir caută să suprapună calităţii literaturii ştiinţifice, pe cea a literaturii beletristice.

16 au pomenit.

17 *Cercetare şi cercare*, investigare (sînt sinonime la Cantemir).

Scanned with OKEN Scanner

din Italiia, scriitorii romanilor n-ar fi uitat a scrie pentru dînșii. Însă trebuit-au acelora carii așe de slab ș-au slobodzit cuvîntul, întăi să să fie mai trudit ceva și nu numai cîte cărți de istorici în casa sa au avut să fie citit, ce și pre carii n-au avut, sau de la alții să să fie împrumutat, sau și aceasta mîna de nu i-au dat, încai să fie căutat la alții, carii istoriile a toată lumea și a tuturor vacurilor, pre scurt au strîns și lucruri carile mai vrednice de știința tuturor au fost, pre vremile și la locul său li-au însămnat [...] ; apoi condeiul pre hîrtie a purcede voia să-i fie dat și așe mult mai cu pază [18] și mai fără lunecare ar fi păsit. Așijderea la scriitori ar fi aflat, precum după ce neamurile varvarilor despre crivăț și ales carii țărîlor noastre mai aproape vecini au stătut, precum au fost bulgarii, sirbii, sclavonii peste Dunăre, leșii, căzacii peste Nistru, rusii sau moscalii peste Nipru, carii și pănă astădzi mari și late crăii și împărății țin, și ungurii despre apus, carii cît să fie fost de puternici, nime socotesc să va afla carele să nu știe. Acestea neamuri, dzic, după ce pre la locurile sale s-au aședzat și s-au întemeiat, de ciia ei încă de lucrurile și începăturile sale a scrie au început și după cursul vremilor, ce la dînșii s-au tîmplat, mai pre amăruntul, iară ce la vecinii lor, mai pre scurt, însă cîte cevași neînsămnat n-au lăsat și ales pentru lăcuitorii Moldovei, ca pentru niște vecini mai de aproape, cînd ocaziia li-au vinit, cîte ceva a pomeni nu s-au lenevit, pre carii noi acmu ca pre niște poveață din pas în pas urmînd, din năpastea care de la unii puțin în istorii zăbăviți, în spatele țărîlor acestora s-au aruncat, a le dezbate și

---

18 *Cu pază*, prudent,

Scanned with OKEN Scanner

a le mîntui [19] silim. Şi precum traiul romanilor în Volohia, de la începătura lor până acmu. necurmat şi nestîns să fie rămas să dovedim.

Lista izvoarelor folosite de Cantemir se îmbogăţeşte cu fiecare capitol al istoriei inceputurilor noastre ; ea impresionează nu numai pe cititorul de la începutul sec. XVIII (cînd a fost întocmit *Hronicul)*, ci şi pe cel de azi prin numărul şi diversitatea lucrărilor, prin rigurozitatea ştiinţifică a selecţiei, prin acribia cu care autorul scotea la iveală tot ce putea să fie în sprijinul ideilor sale. Nume de istorici bizantini *(Gheorghe Kedrenos* [20], germani *Johannes Leunclavius* [21]), polonezi *(M. Stryjkowski* [22]), francezi *(Petavius)*, un „synopsis“ [23] al istoriei ruseşti urmăresc să arate „necurmat traiul romanilor în Volohia“.

Înarmat cu atîtea dovezi, dă frîu liber indignării provocate de falsificatorii istoriei noastre :

---

19 *A dezbate* şi *a mîntui*, a scăpa, a elibera şi a salva.

20 *Gheorghe Kedrenos*, (sec. 11) cronicar bizantin. Lucrarea sa *Istoria sinoptică* tratînd perioada de la facerea lumii pînă la 1057, cuprinde şi informaţii privitoare la români.

21 *Leunclavius Johannes* (1533—1593) istoric şi orientalist german. Autor al unei istorii a Imperiului otoman, care cuprinde şi informaţii referitoare la istoria ţărilor româneşti din sec. 15—16.

22 *M. Stryjkowski*, istoric şi poet polonez (1547 — sfîrşitul sec. XVI). Opera sa cea mai importantă este o cronică a Poloniei, Lituaniei, lucrare deosebit de preţioasă pentru istoria acestor ţări, întrucît a folosit o serie de izvoare ulterior pierdute.

23 privire generală, de ansamblu, asupra unei ştiinţe.

Scanned with OKEN Scanner

Capul III

Mustră-să niște băsnuitori, carii pentru neamul românesc hîrtiia murmind [24], singuri pe sine s-au ocărit

Vino acumu aicea iscusitule în basne Simioane și tiaca minciunilor Misaile ! Vino, dzic, aicea și te uită la românii și lăcuitorii Volohiii pre carii voi basnă bolind și minciună născînd, ca pre bureții fără sămînță de ieri, de alaltaieri îi faceți, și nu știm de ce Laslău, craiul unguresc (carile pre vremile ce dziceți numai voaă iaste cunoscut, iară altora istorici nemăruiia, din temnițele Rîmului scoși și împotriva tătarîlor aduși și apoi în țara Ardealului, spre lăcuire puși, să fie fost. Pățit-au neamul românesc cu voi tocma ca părintele lor Remus, carele pre tălhari gonind și bucatele unchiu-său lui Numitor cu mînă într-armată de dînșii apărînd, el apoi în locul tălharilor prins și de tălhușag cu zavistiia pîrît, legăturilor dat și morții giudecat au fost ; ce dreptatea lui nu numai nevinovat l-au scos, ce încă nepot lui Numitor, ficior lui Mars și a Reii și ziditoriu împărății și cetății romanilor l-au arătat. Așe numele tălhariului au găsit împărat, așe numele vinovatului pre nepot unchiului au arătat. Așe voi cu același nume, hulă și ocară nepoților și strănepoților lui a pune silind, a lor cinste și slavă mai tare a izbucni și lumii a să înștiința ; iară a voastră ocară și blăstămată măzăcie [25], ca tălanița [26] dezmățată pre uliță a să purta, pricină sinteți, pricină dați. Cine dară au fost acei

---

24 a mîzgăli.
25 (fig.) murdărie.
26 femeie desfrînată.

români sau volohi carii cu 397 de ani mai înainte la istorici pre acesteaşi locuri să pomenesc ? [...].

Au românii din Dachia cu mită au cumpărat condeile scriitorilor streini să le scrie neamul, traiul şi alalte, cu atîta sume de ani mai înainte ? O, cît de grozav stă menciuna în scaunul adevărului ! O, cum să dovedeşte basna, macar că cîtăva vreme ar trece pănă a să dezvăli ! O, cîtă ocară un măzac ca Simion şi ca Misail (de bunăvoie trec aicea cu pomenirea pe Sarniţie şi pe Ian Zamoschie leşi), şi cîtă a cinstii scădere numelui istoricesc să aduce cînd băsnuitori ca aceştea, nume istoricesc plăsmuind, basne scornesc şi spre adeverinţa povestirii nici o mărturie mai veche înainte nu aduc, nici arată de la cine au văd-zut, au audzit sau au citit ; că obiceiul istoricului, carile adevărată istorie a scrie poftеşte, iaste, ca de va scrie lucrurile vremilor sale, altă mărturie fără ştiinţa inimii sale să nu aducă, căci nici are, de vreme ce el iaste întăi scriitori ; ce rămîne, ca după ce-şi va scoate scrisorile la ivală, alţii de adeverinţa lui cercînd, la ştiinţa inimii întărit să fie, precum de-l vor alătura cu alţi scriitori a aceloraşi vremi şi a aceloraşi lucruri, să nu să ruşineadze, nici de minci-nos să-l poată dovedi [27]; iară cînd culege istoria vremilor trecute şi cu mult mai înainte de vacul său lucrate, trebuie să pomenească şi să dovedească de unde au cules acealea ce el samănă şi din ce jic-

27 Pentru Cantemir, cei ce însemnează evenimentele contemporane cu ei sînt cei mai de încredere istorici ; bineînţeles, dacă sînt obiectivi şi dacă ulterior, prin confruntarea scrierilor lor cu ale altora, privind aceeaşi perioadă, se confirmă autenticitatea celor relatate.

Scanned with OKEN Scanner

niţă [28] au luat grăunţălc, ce împraştie, că aceasta nefăcînd, nu grîu, nu săcară, nu altă sămînţă adevărată, ce zizanie [29] şi păring [30] din sine născut şi plodit va sămăna [31]. Ce Simionul acesta, ce-i dzic Dascal, dară adevărat nedascal, de acestea de toate sărac şi gol fiind, şi pentru ca minciuna sa cu altă ceva să scutiască neavînd, atîta numai dzice că această istorie (ba foc), macar că la hronic nu să pomeneşte, însă el şi aceasta nepomenită n-au vrut să o lase. Nu aşe, nevrednicule [32], nù aşe ! Nu agiunge istoricului ade-

---

28 hambar ; aici, în sens figurat, se referă la obligaţia pe care o au istoricii a căror însemnări privesc epoci anterioare, unele din ele foarte îndepărtate, de a declara de fiecare dată de unde au luat informaţiile ; de remarcat ţinuta ştiinţifică la care este obligat istoricul în viziunea lui Cantemir.
29 plantă erbacee perenă din familia gramineelor.
30 mohor (plantă erbacee din familia gramineelor, care creşte de obicei ca buruiană în culturi).
31 Responsabilitatea istoricului, în sensul menţionării exacte a izvoarelor, apare sub formă de autocritică într-o filă ataşată la *Hronic* în care Cantemir dădea indicaţii privind tipărirea operei sale : „Aşijderea în multe locuri va videa cititoriul că la une mărturii pomenim de numele istoricului, iară la ce carte sau la ce cap anume nu însămnăm, ce şi aceasta cu graba silindu-ne cînd culegeam mărturiile din scriitori uitam a însămna şi capetele în carele să scriu aceale mărturii, însă în bună credinţă îi adeverim că acel autor aceale mărturii precum le însămnăm negreşit aşea le va afla. Iară mai mult ce vom fi greşit te poftim ca cu lină şi blîndă inimă să îndrepteadze şi să tocmască. Iară mai mult să adauge sau să scadză, poftim să nu îndrăznească“ ; (Vezi „Magazin istoric“, *loc. cit.).*
32 Discursului sobru i se adaugă elocinţa vorbelor de duh

Scanned with OKEN Scanner

vărat să dzică numai că şi aceasta nepomenită n-au vrut să o lase ; ce mai trebuie, precum scrie cutarele şi cutarele ; iară amentrelea regulă de toţi priimită iasto şi de toţi învăţaţii întărită, adecă *Dicum unius, dictum nullius* [33], dzisa unuia, ca dzisa nimăruia a fi, de necredzut adecă, şi ca cum nici ş-ar fi dzis-o cineva. Aşedară, înţelepte cititoriule, vădzind pomenirea neamului şi numelui moldovenesc pre la anii însămnaţi de la istoricii streini făcută, iarăşi cu drepţi ochi pre hronicul nostru înainte păşeşte şi toate tîmplările, precum în cursul vremilor au cădzut, socotind şi giudecînd, pare-ni-să şi cu vîrtoasă nădejde sintem, precum şi singur vei mărturisi că ţărîle acestea, carele românii şi astădzi le ţin, niciodată de dînşii de tot părăsite şi pustiite să nu fie rămas, ce încă cu înteimeiate stăpîniri, totdeauna să fie trăit, nu aşe noi dară, pre cît streinii, pre carii urmăm istorici îţi vor dovedi. Noi dară acmu la cursul istoriii să ne întoarcem.

Capul V

Arată-să începătura stăpînirii ruseşti carea acmu iasto puternică împărăţiia Moscului

Aşa cum a procedat de mai multe ori, chiar dacă evenimentele petrecute în viaţa popoarelor cu care ne-am învecinat nu au angajat în mod vizibil

---

din graiul de-acasă, a comparaţiilor şi metaforelor iscate din înţelepciunea poporului, a nenumăratelor apelative ; şi toate la un loc, se precipită parcă, incapabile să domolească justiţia.

33 Şi iarăşi argumentul omului de carte, concretizat în dictonul latinesc, pe care, bineînţeles, îl traduce.

evenimentele de pe teritoriul Daciei, Cantemir punctează momente principale din trecutul acestora. Socoteşte aceasta ca o obligaţie pentru istoric, cu atît mai mult cu cît, pentru anumite epoci din istoria neamului nostru. el însuşi s-a bucurat aflînd, măcar sporadic, veşti despre strămoşii noştri, inserate în ştirile care vizau alte neamuri de pe lîngă hotarele Daciei.

Astfel consacră cîteva pagini „începăturii stăpînirii rusești, carea acmu iaste puternică împărăţiia Mosculuі".

Macar că la trupul hronicului nostru n-ar căuta, însă pentru pomenirea a împărăţie ca aceasta şi de începătura ei, apoi şi de minunată primirea luminii adeverinţii pravoslaviii[34] a tot neamul rusesc, cît de pre scurt să însămnăm, precum şi a altor a lor noştri vecini, a leşilor adecă, a bulgarilor şi a ungurilor am arătat şi a altora, carele mai pre urmă să vor tîmpla. Aşijderea macar cu vîrvul condeiului, precum să dzice, a atinge şi cititoriul nostru de uncle ca aceste a să înştiinţa poftitoriu înaintea privelii a le pune, nu ne vom lenevi. Că cu acesta chip socotim, oarecum şi împrumutarea (precum şi alţii pentru noi au pomenit) cu carea vecinii ne-au împrumutat, să plătim şi pofta curiozului nostru cititoriu să facem [...].

---

34 religia creştină ortodoxă ; este vorba de creştinarea rușilor (sfîrşitul sec. X) pe vremea lui Vladimir Sveatoslavici, cneaz al Novgorodului şi apoi al Kievului.

Scanned with OKEN Scanner

Capul XII

Dovedeaşte-să traiul romanilor în Volohia de la Roman Dioghenis până la Mihail fiiul lui Constantin Duca

[...] Pre la anul 1070, Dlugoş[35] între istoricii leşeşti vestit, iscusit şi vrednic de credinţă istoric, pentru volohii sau romanii, ales pre locul unde-i acmu Moldova trăitori, tare şi neclătită mărturie ne aduce, precum ţările Moldovii (căci leşii scriitori supt numele Voloscîi numai pre Moldova înţeleg) nu numai lăcuite şi de moşnenii săi ţinute, ce încă şi altor vecini agiutoriu şi scutitori să fie fost[36] [...].

Multă altă oaste [zice Dlugoş] de la vecinii de penpregiur, de la rusi, de la pecinighi [37], de la volohi, adecă de la moldoveni într-agiutoriu au luat [...]. Noi atîta am vrut numai să-i arătăm că tăcerea istoricilor mai denainte şi căci pentru volohi sau romanii din

---

35 *(Jan Dlugosz)* (1415—1480), istoric şi diplomat polon. În principala sa lucrare, *Historia Poloniae*, se cuprind şi preţioase informaţii privind istoria Moldovei.

36 Istoricul polonez se referă la ajutorul pe care l-a cerut vecinilor voivodul polovţilor pentru a-l sprijini împotriva duşmanilor. După cronicarii ruşi, polovţii sînt identificaţi cu cumanii, popor de neam turcic care, migrînd din stepele nord-pontice, au fost atestaţi în sec. 11 pe teritoriul ţării noastre.

37 *pecenegi*, populaţie nomadă, originară din Asia Centrală. Au apărut pe teritoriul ţării noastre la sfîrşitul secolului IX şi s-au aşezat aci pe la mijlocul secolului X, iar spre sfîrşitul secolului XI se sedentarizează unii în oraşele dunărene din Dobrogea, alţii, în podişul central al Moldovei. Apoi îşi pierd treptat individualitatea etnică fiind definitiv asimilaţi de populaţia autohtonă (sec. XIII).

Scanned with OKEN Scanner

Volohia prin cîtăva vreme, cîte puţini numai şi cîte oarece au pomenit, precum şi Dlugoş aicea pre scurt arată că Zăslav[38] au luat agiutoriu de la volohi sau moldoveni. După regula şi canonul carile noi am dat, dovedesc că ţărîle acestea de lăcuitorii săi de tot deşerte să ńu fie rămas şi aşe această poveste, pre carea pre scurt Dlugoş o aduce, dovedeşte precum şi adevărată axioma[39] dzice că cineva nu poate da ce nu are, aşe şi Volohia n-ar fi putut da polovţilor volohi într-agiutoriu, de nu ar fi avut lăcuitori în sine. Ruşineadză-se dară macăr şi cu aceasta (că alte mai vîrtoasă mărturii, carile mai înainte îi vom aduce, mi să pare că nici să să ruşineadză vreme le va da) carii pre români, adecă pe moldoveni şi pre munteni vor să-i facă de ieri de alaltaieri pre acestea locuri veniţi, că cine cît de puţin socotitoriu, nu va putea cunoaşte şi nu va mărturisi ? (că cu greu şi aşeşi peste putinţă iaste adeverinţii cunoscute socoteala să nu să lipască) că de vreme ce stăpînitorii locurilor Volohiii, unde acmu să numeşte Moldova, au fost dînd altor ai săi de penpregiur vecini agiutoriu şi istoricii anume îi chiamă volohi, cum poate acei volohi în Volohia să nu fie fost ? Că aceasta de s-ar putea tăgădui, s-ar pute tăgădui şi soarele fiind într-amiadzidzi precum nu s-au făcut dzuă. Rămîne dară istoriia hronicului nostru adevărată că locurile Volohiii totdeauna au fost lăcuite de moşnenii săi romani, macar că nu totdeauna istoricii pentru dînsele au pomenit.

---

38 *Ladislav*, v. p. 169, nota 9.

39 enunţ prim şi nedemonstrat din care se deduc alte enunţuri (teoreme) pe baza anumitor reguli.

Scanned with OKEN Scanner

Sfîrşitul cărţii a VII-a a *Hronicului* este ca un corolar care se impune la capătul unui lung şir de fapte, dovezi palpabile ale traiului neîntrerupt al romanilor pe aceste locuri.

Capul XV

Aceiaşi să arată de la Manuil Comnenos până la Alexie Anghel

[...] Într-acesta chip şi pentru nerupt şi totdeauna traiul romanilor din Volohia trebuie a înţelege, că înţelegîndu-le din istorici adevăraţi faptele, putem fără nici un prepus a cunoaşte şi traiul lor şi fiinţa[40] lor. Aşedară istoricii greceşti, carii până acmu pentru lucrurile romanilor în Volohia somnul celor 7 efeseni[41] să-văd să fie dormit şi prin atîta vreme cîtă la

---

40 existenţă.

41 Este vorba de o legendă creştină, originară din Orient, potrivit căreia 7 tineri locuitori ai Efesului (oraş în Asia Mică) s-au ascuns într-o grotă de teama urmăritorilor în timpul unei persecuţii contra creştinilor. Din porunca împăratului roman Decius (a. 251), intrarea în grotă a fost zidită şi oamenii respectivi condamnaţi să moară de foame. Pe timpul împăratului Theodosiu cel Mare (395) — despre care se ştie că a decretat creştinismul ca unică religie în stat (cînd se cultiva şi ideea reînvierii morţilor), se spune că în urma unei viziuni a împăratului, Dumnezeu, vrînd să întărească credinţa creştină, a înviat pe cei 7 martiri. Aceştia erau convinşi că somnul lor n-a durat decît o noapte. Socotind anii scurşi între domnia lui Decius (251) şi cea a lui Theodosie (395) trecuseră însă 144 de ani. Legenda — care ignoră cronologia — aminteşte că somnul celor 7 efeseni ar fi durat 372 de ani.

Scanned with OKEN Scanner

mijloc au trecut, atîta au tăcut, cît ca cum pre locurile Volohiii nici suflet de om n-ar hi fost, a cărora tăcere, pre cît noi putem giudeca au dat pricină unora, precum de multe ori am dzis, să criadză că ţărîle noastre cu sute de ani să fie stătut pustii şi fără lăcuitori ; şi apoi alţii urechile în basne slobodzindu-şi încă mai mari decît au audzit, au şi scris, cît cu condeile lor, pre tot neamul românesc, nu într-alt chip, ce tocma ca legumile într-un an îi sădesc, răsar, îi cresc şi-î şi zmulg ; ce basnile băsnuitorilor lăsind, să videm acmu cei ce dormia greceşti istorici cum să deşteaptă şi cum strigă cînd îi doare, căci una şi aceasta iaste pricina tăcerii lor cei adînci ; adecă, că după împărţirea împărăţiii romanilor, în Volohia, ca într-un unghiu de amîndoaă părţile rămîind depărtaţi şi despărţiţi, orice într-această parte, ca cum de trupul împărăţiii lor nu s-ar atinge, nici grije purta, nici de lucrurile lor însămna ; (şi adevărat că de n-ar fi pomenit cîte ceva istoricii cei streini, mai pierită li-ar fi rămas ştiinţa traiului şi moştenirii lor pre locurile sale), iară acmu de la romanii din Volohia, oarece durere şi patimă simţind, precum împăraţii asupra lor sabiia, aşe scriitorii condeiul îşi ascut. Iaste dară de cîteva ori pomenitul Nichita Honiatis[42], grec, şi de toată credinţa vrednic istoric, carile pentru romanii din Volohia şi pentru războaiele carile, pe vremile cînd el istoria sa ţăsea, cu împărăţiia răzsăritului au

---

42 *(Nicetas Choniates)* (mijlocul sec. 12 — cca 1210) istoric şi scriitor bizantin, autor al unei istorii a Bizanţului, unde se găsesc preţioase informaţii privitoare la vlahii (românii) din munţii Balcani, din Moldova şi din regiunile cursului inferior al Dunării, şi la formarea ţaratului bulgar al Asăneştilor.

Scanned with OKEN Scanner

avut, pre larg și îndestul scrie, precum în cartea carea urmadză, cu nemutate cuvintele lui Nichita Honiatis, toată istoriia lui, carea au scris pentru războaiele românilor cu împărăţiia răzsăritului, din cuvînt în cuvînt o vom aduce ; cu a căriia adeverinţă, cu bună îndrăzneală putem dzice : vino acmu bunule Simioane și frumosule Misaile și videţi pe romanii din Volohia, pre carii pre acestea vremi dziceţi că n-au fost nicăiuri, sau de au fost încă să fie fost la Rîm, sau precum voi băsnuiţi, în temniţile Rîmului, că Laslăul vostru, pre carele din crierii voștri îl naşteţi, după vremea ce voi însămnaţi, au avut războiu cu Batie hanul tătărăsc, iară Batie au trecut cu prada sa în ţara unguriască la leat 1242 și aşe iaste cu 56 de ani mai pre urmă. O, scîrnavă-i minciuna și însutit mai scîrnav minciunosul carile o scorneşte ! Că de vreme ce pre vremea lui Batie dziceţi c-au fost acel Laslău craiu în ţara unguriască, și el întăi au adus pre acei oameni răi dé la Rîm și apoi după biruinţă i-au aşedzat pre la Maramorăș, aceşti romani, carii după cum am dzis, numele mai pre urmă în volohi sau vlahi, cu 56 de ani mai înainte, de unde s-au luat ? pentru carii istoricul grecesc, nu fără oarece stidire[43], ce adeverinţii slujind, dzice că oastea carea întăi au trimis asupra lor Isachie Anghel[44] împăratul, de tot au prădat-o. Adevărat dară, că au fost adus Laslăul vostru tălhari și oameni răi de la Rîm și deşertînd temniţile Italiii au împlut Maramorăşul;

---

43 sfială.

44 (*Isac al II-lea Anghelos*) împărat bizantin (1185—1195 și 1203—1204). În timpul său a fóst creat àl doilea țarat bulgar. în urma răscoalei antibizantine a bulgarilor și vlahilor din 1185—1186.

Scanned with OKEN Scanner

aciia tălhari numai ai voştri părinţi au fost şi de la dînşii poate fi v-aţi învăţat a fura adevărul istoriii. Iară românii[45], carii sint părinţii moldovenilor şi a muntenilor, precum cu multe şi tari dovede am arătat, totdeauna pre locurile sale au lăcuit, precum şi acmu aceiaşi lăcuiesc. Cu atîta mustrare agiungă-vă, mai uitaţi-vă înainte pentru volohii noştri la acelaşi istoric.

---

45 Este vorbu de *romani*.

Scanned with OKEN Scanner

CARTEA A OPTA

PRIDOSLOVIE

Capul I

Iubite cititoriule, macar că cît în putinţa noastră iaste, ca de voroava lungă să fugim, în tot chipul silim şi în lucru aşe de mic (căci după acest de acmu nenărocit statul stăpînilor acestor a noastre ţări, istoriia lor, lucru mic a-l numi socotim) groasă şi mare carte a scrie, cît nu ne sufere inima singur poţi cunoaşte ; însă precum nici un trandafir fără ghimpi şi nici un lucru fără greutatea sa şi fără vreo împiedicare să fie nu poate, aşe şi istoriia noastră pentru vechimea a neamului românesc nu puţine, nici iuşoare împiedecări şi împotriviri pănă acmu s-au arătat ; aşe şi de aicea înainte ne ies, carile de nu să vor da din cursul istoriii într-o parte şi de nu să vor curăţi de spinii şi de zizaniile carile în ţarina adevăratei istorii s-au ijdărît[1], nu numai căci purcesul înainte ne zăticnesc, ce încă şi povestea întunecînd, locurilor, vremilor, numerilor, chipurilor şi altor ţircumstanţii[2] (lucruri împregiur stătătoare) istoriceşti

---

1 au luat naştere.

2 împrejurare (vezi şi glosarea autorului).

Scanned with OKEN Scanner

ca-acestea, mare tulburare și confuzie aduc și macar că istoriia din sine, chiară și curată iaste, însă cu tîlcuirile[3] și strămutările[4] scriitorilor mai de pre urmă, mai mult înecîndu-să și învălătucindu-să[5], de nu să vor întoarce la fîntîna și izvorul său cel dintăi și de unde au purces cititoriul, fără îndoință și fără prepus în cunoștința adevărului slobod să îmble (precum noi socotim) nu va putea.

Cea mai mare parte din cartea a opta a *Hronicului* cuprinde capitole întregi despre luptele Asăneștilor[6] cu Imperiul bizantin. P. P. Panaitescu, în lucrarea *Dimitrie Cantemir, viața și opera*, atrage atenția asupra confuziei făcută de savantul moldovean care a introdús cel dintîi acest capitol în istoria românilor, neștiind că este vorba de „o ramură a vlahilor, locuitori în evul mediu în munții Balcani și crede că Asăneștii au venit din nordul Dunării și centrul stăpînirii lor era acolo“ (op. cit., p. 242) :

„Aicea încă socotească cititoriul și din cuvintele istoricului[7] să cunoască“, spune Cantemir, „că

---

3 explicații, interpretări,

4 preschimbare.

5 încurcîndu-se.

6 *Asăneștii*, dinastie de țari ai celui de al doilea țarat bulgar, cu capitala la Tîrnovo, înființat în urma unei răscoale antibizantine. Întemeietorul dinastiei a fost Asan I, țar vlaho-bulgar (1187—1196), alături de Petru, fratele său.

7 Afirmația istoricului bizantin Choniatès, pe care se bazează expunerea lui Cantemir, este clară și nu îngăduie ast-

Scanned with OKEN Scanner

vlahii de au şi fost apucat multe locuri în Misia, încă aşedzămîntul lor mai de temeiu tot peste Dunăre au fost, unde Petăr cu Asan, în această dată prost mergîndu-le, s-au tras".

---

fel de interpretare. Vlahii aceştia, spune Choniates, „locuiesc peste tot cuprinsul muntelui Hemos (Balcani)". (Vezi P.P. Panaitescu, *Op. cit.*, p. 242).

Scanned with OKEN Scanner

CARTEA A NOIA

Carea arată traiul romanilor de la începătura hanilor [1] tătărăşti şi a împăraţilor turceşti până la năpada lui Batie, cînd s-au tras românii iarăşi spre Ardeal

Capul I

Arată-să începătura hanilor tătărăşti, de la Ginghiz Han [2], din carile să trag hanii Crîmului [3] supt porecla ghierai

De vreme ce cursul *Hronicului* nostru au agiuns pre acelea vremi în carile doaă mari şi puternice stăpîniri, adecă a hanilor tătărăşti în Crîm şi a împăraţilor osmăneşti[4], s-au început (carii cît de lat şi de lung stăpînesc, cine iaste carile să nu-i ştie), soco-

---

1 titlu purtat în evul mediu de conducătorii mongoli şi preluat de suveranii multor ţări din Orient.

2 *Genghis Han*, han mongol, întemeietorul unui mare imperiu ; cu o armată bine organizată şi extrem de mobilă, a întreprins numeroase expediţii, cucerind Siberia (1207), China de nord (1211—1215) şi Asia Mijlocie (1219—1221). A invadat India (1221) şi Rusia (1223).

3 Crimeea.

4 turcesc.

tit-am, precum și pentru a altor crăii de prenpregiurul nostru, cît mai pre scurt și cîte ceva nedzis și nearătat n-am lăsat, așe și pentru acestea, pentru înștiințarea cititoriului nostru, cît vom putea mai pre scurt, nearătat să nu trecem, și, mai cu de-adins, că acestea stăpîniri, nu numai vecine, ce încă și stăpîne fiindu-ne (așe Dumnădzău cu ascunsăle sale și drepte giudecăți învoind); pentru aceia noaă românilor pentru dînsele și mai curat și mai bine și a ști și a cerca ne trebuie decît altora [5].

Trecînd în revistă începutul și consolidarea puternicului imperiu mongol, Cantemir arată că nu numai Genghis-han, întemeietorul acestui imperiu, a contribuit la reputația de care se bucura „tătărîmea cea mare" ci și urmașii acestuia; de pildă, despre unul dintre hanii tătărăști spune:

Ghierai acesta, ca cum lumii unul ar fi fost monarh, toate a lumii împărăţii ca pre o moșie au împărţit-o altor fraţi ai săi, unora Asia, altora Evropa

---

5 *Hronicul* lui Cantemir abundă în date referitoare la diverse popoare pe care, fie că au ajuns sau nu în contact direct cu locuitorii de aici, fie că au jucat un rol important în istoria acelor vremuri, istoricul obiectiv, de profil științific, nu avea dreptul să le neglijeze. Evenimentele din viața popoarelor sînt într-o permanentă întrepătrundere și, ca atare, ele pot avea repercusiuni imediate sau mai îndepărtate, de mai mică sau de mai mare importanță în desfășurarea istoriei neamurilor. Ideea lui Cantemir de a se opri și investiga trecutul diverselor „stăpîniri" — idee deosebit de progresistă pentru acea vreme — este nelipsită în tratarea de astăzi a istoriei.

Scanned with OKEN Scanner

orînduind şi poroncindu-le, cineşi oarda sa luînd (căci fără număr era de mulţi) să margă să-şi supuie ţările ce le-au căzdut în partea lor.

Ce acmu vine rîndul să dzicem ceva pentru zmăul cu şepte capete[6], împărăţiia turcului [...].

Capul II

Arată-să începătura neamului turcesc şi a familiii Aiosmailor, carii astădzi ţin împărăţia Ţarigradului, cu multe alte împărăţii în Asia, Africa şi Evropa

[...] Din dzi în dzi împărăţiia aceasta mărindu-să şi crescînd, pănă într-atîta s-au lăţit şi s-au înălţat, cît şi celor cît de proşti ştiut iaste, şi pline sint bibliotecile şi turceşti şi creştineşti de minunate şi mari faptele lor.

Cea mai mare parte a cărţii a noua (de la capitolul III pînă la ultimul capitol, — al XIII-lea) este o înflăcărată polemică lansată de Cantemir împotriva teoriei tendenţioase despre originea românilor, teorie susţinută de Simion Dascălul. Minuţiozitatea cu care principele moldovean contracarează pe rînd afirmaţiile calomnioase la adresa strămoşilor noştri, vine din dorinţa semnatarului atîtor dovezi „pentru ca şi hronicul nostru credinţa să-şi pliniască şi băsnuitorii gura să-şi astupe".

Punînd faţă în faţă mărturiile răuvoitoare ale defăimătorului şi argumentele solide culese din istorici. Cantemir ţine să stabilească limpede, pentru

---

6 Cantemir foloseşte din nou hiperbola bine cunoscută din basme pentru a sugera marea putere otomană.

orice cititor, neadevărul, minciuna vehiculată de Simion Dascălul.

Capul V

Arată-să precum românii cești dincoace de Dunăre să fie luat protecțiia lui Andreas, craiul unguresc

[...] Deci toată pricina împotrivirii basnelor cu istoria cea adevărată într-acesta punct stînd, sili-vom ca curat și pre amănuntul, toate năbușiturile[7] lui Batie[8] la locul și la anul lor să le arătăm și toate răutățile, morțile, prădzile și răssipele cari le-au făcut, în părțile Evropii să le istorisim ; căci așe bună nedejde avem, că cititoriul nostru, de-i vor fi sunat mai denainte la urechi basnile lui Simion Ungureanul pentru Laslău[9] craiu și pentru descălecarea Maramorășului cu romani, acelea sunete toate nemică adevărat însămnătoare să iasă, și în locul lor adevă-

---

7 năvălire.

8 *(Batu-han)* han tătar. A condus numeroase expediții împotriva cnezatelor ruse și marea invazie în Polonia, Ungaria, Dalmația și ținuturile românești (1241). Întemeietor al statului Hoarda de Aur. Cantemir inserează năvălirile lui „Batie" pentru a demonstra netemeinicia afirmațiilor lui Simion care susținea că pe vremea lui Ladislau ar fi avut loc marea invazie a hunilor în Ungaria și ținuturile românești. Or, după cum se vede „Laslăul" lui „Simion Ungureanul" a trăit mult mai înainte (vezi nota următoare) și marea invazie (1241) s-a petrecut pe vremea regelui Bela al IV-lea (1235—1270).

9 *(Ladislau I cel Sfînt)* rege al Ungariei (1077—1095). A fost ales conducător al cruciadei I, dar a murit înainte de a participa la ea.

Scanned with OKEN Scanner

rata a adevăraţilor scriitori istorie să puie, că precum până acmu am făcut, aşe şi de acmu înainte vom face, toate din istoricii streini şi vrednici de credinţă culegînd, nemică altă ceva al nostru vom pune, nici vom adaoge, fără numai o a istoricilor alcătuire şi mărturie aducînd.

Aceste pagini pline de vervă la adresa „scornitorilor de minciuni“ cuprind cele mai aspre invective izvorîte din inima şi pana unui patriot. Cantemir nu obosește repetînd şi demascînd într-una netemeinicia „basnei“.

Capul IX

Arată-să înturnarea lui Batie cu tătarîi înapoi şi a Belii la crăiia sa

[...] Macar că noi cu atîtea doveade şi mărturii cîte până acmu înainte am pus pentru scornită basna lui Laslău şi pentru descălecarea Maramorăşului cu românii noştri, odihnit[10] să fie nedejduim, însă noi, adevărul să mărturisim, cu atîta încă tot nu ne putem odihni, de care lucru, cîrpiturile minciunoşilor, încă a mai destrăma şi a şpîrcui[11] îndemnîndu-ne, încă şi aceasta către cititorii noştri a striga nu ne vom sii[12].

Capul X

Arată-să ciudat chipul basnii scornite pentru Laslăul cel scornit şi minciunos

O, omenite cititoriule ! Cît de cu greu lucru iaste adeverinţa minciunii a afla, şi încă după ce o afli,

---

10 împăcat.
11 a împrăştia, a risipi.
12 a sfii.

Scanned with OKEN Scanner

mai cu greu cade știința[13] ei, că aflînd nu afli și știind nu știi ; că precum viind întunericul, altă nu putem afla, fără numai că lipsește lumina, așe aflînd minciuna, altă nu știm făr cît că iaste lipsa adevărului. carea nici ființă, nici supstare poate avea [14]. Rîde-va poate cititoriul de surdă osirdiia [15] noastră, căci chipul a căruia ființă în lucrurile firii [16] nu să află, a zugrăvi ne apucăm și corăbii în aer, stînci pre apă plutind, lei și zmei pluguríle pre arături trăgînd [17] și altele ca acestea fosturi de chiteală [18] (lucruri pre carile le zămislește părerea) a arăta ne nevoim. Ce precum noi slobodzenie la rîs îi dăm, așe și el icoana ce-i vom șerui trebuie nu de tot să o lepede, carea macar că de altă trebnică [19] n-ar fi, însă rîsul poate să clătească [20] și oarecarea chip de trecerea vremii să-i dea. Pocitanie aceasta a lui Laslău (ce-i dzice Simion măzacul „craiu unguresc“ și în predosloviia hronicului lui Ureche o au adaos), în capetéle trecute atîta am înfruntat-o și la gol am scos-o, cît mai mult, mai mult a o scutura n-ar fi trebuit ; ce căci prin multă vreme prin audzul cititorilor știm că s-au tăvălit și oarece

---

13 *Cu greu cade știința (minciunii)*, confirmarea minciunii este și mai dureroasă.

14 *Nici ființă, nici supstare poate avea*, nici existență, nici substanță poate avea.

15 străduință.

16 *Lucrurile firii*, lucrurile firești.

17 Cum am spune „verzi și uscate“, „zugrăvim cai verzi pe pereți“.

18 nimereală sau, după cum spune Cantemir, lucruri scornite, rezultate întîmplătoare ale imaginației.

19 trebuință.

20 a stîrni.

Scanned with OKEN Scanner

chip de istoric adevărată au luat, pentru aceia şi mai tare a o scutura şi din toate incheieturile a o deznoda şi a o destrăma foarte de treabă şi în adeverinţa istoriii de folos a fi am socotit. Că precum cît iaste întunericul mai des, atîta lumina să lumineadză mai tare şi mai departe îşi sloboade radzăle, aşe pre cît să dovedeşte minciuna mai tare, pre atîta ştiinţa adevărului să curăţeşte şi să lumineadză. Pocitanie aceasta, dzice dară Simion să o fie luat din istoricul cel unguresc; iară din care istoric anume nu arată, dzice că în hronicul lui Ureche nu iaste scris, iară el socotind-o că pre semne va fi adevărată n-au vrut să nu o scrie. (O, ce frumos giudecătoriu) asemenea aceluia căruia dzicîndu-i unul să gîcească ce ţine strîns în pumni, el au răspuns că de-i va spune numai forma lucrului aceluia atuncea va putea să giudece şi anume să gîcească ce ţine în pumn. Celalalt spuindu-i că ţine în pumn un lucru rătund şi în mijloc găurit, gîcitoriul, după multă chiteală [21], i-au răspuns dzicînd că altă nu poate fi fără numai o piatră de moară, căci aceia iaste rătundă şi în mijloc găurită. Tocma aşe iaste şi socoteala giudecătorului Simion, socotind numai căci iaste rătundă şi găurită, iară nu ce poate pumnul cuprinde [22] [...].

Capul XIII

Aduce-să înfăţăşarea basnelor istoricului bulgăresc cu a lui Simion măzacul, pentru Laslăul lor

[...] Toate, pînă la una, scornituri, şi din slabi crieri fătături sint; că cea dintăi a românilor în Dachia

21 socoteală, chibzuială.

22 „Pildele", atît de cunoscute în folclorul nostru, sînt utilizate de Cantemir în sprijinul ideilor sale.

Scanned with OKEN Scanner

descălecare şi apoi într-însa necurmată trăire, din an în an şi din istorici în istorici, cum au fost şi cum s-au ţinut şi cum trăiesc şi până astădzi, cu neclătite mărturii am dovedit şi am arătat. Aşijderea Batie, cînd, cum şi cu cine au avut războiu şi sfîrşitul acelor războaie la ce au icşit, şi Vladislavii cei adevăraţi pre ce vreme au fost crai în ţara ungurească din hireşe a lor şi a multora vrednice de credinţă istorii, am istorisit ş-am vincit ; pentru carea nu într-a noastră laudă dzicem, ce ce poftește adevărul poftind şi urmînd, în bună nedejde sintem, precum cititoriul nostru credinţa *hronicului*, cu curată socoteală cercînd şi aflînd, de nu ne va mulţămi, încailea în ce vom fi lipsit ne va agiutori, şi, altora după noi, mai cu osirdie şi mai cu silinţă a scrie, pricină şi materie va da. Iară noi aicea sfîrşitul cărţii aciştiia făcînd, înainte condeiul vom muta, cu carea, de va învoi Dumnădzău, sintem să arătăm statul românilor după prada lui Batie, şi de iznoavă ieşirea lor pre la locurile şi moşiile sale, din carile în scurtă vreme ieşind, iară în scurtă vreme şi fără zăbavă la dînsăle s-au întors, unde şi păn astădzi trăiesc.

Sfîrşitul cărţii a noîa

Scanned with OKEN Scanner

CARTEA A DZECEA

Carea arată statul ţărilor românești, de după prada lui Batie hanul, până la înturnarea lui Dragoș Vodă în Moldova, și a Radului Vodă în Țara Muntеniască. Aşijderea arată, vreme, pricina, chipul și alalte tîmplări pentru carile o samă de români s-au tras spre ţara Ardealului, iară o samă au rămas tot pre locurile și moșiile sale, neclătiţi. Aşijderea arată cetăţile, tîrgurile și provinţiile carile au ţinut în Ardial românii carii au trecut acolo și carile au ţinut românii carii au rămas pe loc. Aşijderea arată, precum un craiu sirbăsc au ţinut pre o fată a unui domn românesc, cu mulţi ani mai denainte de anul ce însămneadză hronicile noastre înturnarea domnilor de la Ardial la moșiile sale

Capul I

Înștiinţare către cititoriu

Vreare-am pentru ca să să înștiinţeadze cititoriul nostru că alta pusesem în gîndul nostru și alta strîmtoarea vremii și lipsa a unor scriitori la lucrul nostru foarte de triabă ni-au asupprit a face. Căci propozitul [1]

---

1 ceea ce ne propuseserăm (vezi și glosarea autorului).

(pusesem în minte) nostru era ca cu sfîrșitul cărții a noua și sfîrșitul hronicului pentru vechimea romanilor în Dachia să punem ; și de unde la cartea pomenită facem sfîrșit, de acolo să luăm începătura hronicului amînduror țărîlor, adecă precum a Moldovii, așe a Țării Muntenești, și să-l ducem, de va vrea Dumnădzău, pănă la vremile noastre. Ce cătră lipsa a pomeniților scriitori mai adausu-ni-s-au și altă zăticnire [2], căci și pentru lucrurile domnilor muntenești, hronicul carile în ceastă dată la mînă îl avem, macară că de la Radul Vodă începînd pănă la domniia lui Constantin Vod Brîncovianul vine, însă noi neputînd dosluși [3] de cine să fie scris (căci numele nu-și iveaște), și de să potrivește cu alte hronice a Țării Muntenești, din scriitoriu fără nume ca acesta, pănă nu-l vom înfățășca și cu alții, a ne încredința n-am îndrăznit. Pentru carea ni-au căutat a mai muta vremea [4] și a aștepta pănă cînd ne va vini la mînă sau altul ca acesta, sau alt scriitoriu a căruia nume și credință să fie știută. Avut-am noi, încă la Țarigrad fiind, hronicul muntenesc și așeși cu singură mîna lui Șerban Logofătul [5] pe proastă limba gre-

---

2 obstacol, piedică.

3 a deslușì.

4 *A mai muta vremea*, a amîna.

5 Se pare că era vorba de compilația lui Stoica Ludescu, om de casă și devotat al Cantacuzinilor, compilație făcută „din ordinul lui Șerban Cantacuzino și întoarsă pe grecește pentru a putea fi cunoscută de un public mai întins și mai învățat. Manuscriptu original îl va fi căpătat Cantemir de la rudele nevestei sale dintîi. [Casandra era din familia Cantacuzino]. Din acest manuscript el reproduce un pasagiu, și acest pasagiu e împrumutat din așa-numitul *Anonim. romă-*

Scanned with OKEN Scanner

ciască scris, ce acela cu alte multe ale noastre acolo la Ţarigrad au rămas. Deci dară cu aceste pomenite împiedecări, fiind siliţi socoteala cea dintăi a ne schimba, ales-am ca către alalte adăogînd şi accastă a dzecea carte cu carea sintem să arătăm statul românilor de după năpada şi prada lui Batie, până la înturnarea românilor cu domnii săi de la Ardial iarăşi la locurile sale ceale dintăi, şi altele, carile în titulul cărţii aceştea s-au pomenit. Acmu dară îl poftim cu acestea să fie mulţămitoriu (însă de putem dzice că truda noastră aştiaptă mulţămită) ; iară mai pre încet, învoind cel de sus, după ce vom tocmi şi vom îndrepta anii, precum acestui moldovenesc, aşe a celui muntenesc hronic şi vom adaoge şi altele carile din cîţva scriitori streini avem culese (carile istoricii noştri cei mai vechi nici cu vîrvul condeiului nu li-au atins şi până astădzi a lor noştri stau îngropate şi neştiute) ; şi lipindu-le la locul, vremea şi chipurile sale, atuncea cu agiutoriul lui Dumnădzău, vom pune începătura hronicului acestor doaă ţări, de obşte, adecă de după înturnarea românilor, carii pre vremea lui Batie s-au fost tras la Ardial, până la vremile noastre, unde întăi din istoricii streini sintem să arătăm şi cu curate doveade să înştiinţăm, precum hronicile noastre în multe şi mai vîrtos pentru înturnarea lui Dragoş Vodă în Moldova şi a Radului Vodă în Ţara Muntenească, pe ce vreme şi în ce an să să fie tîmplat, foarte greşiţi sint ; căci noi anul înturnării lor de la Ardial, cu cîţva ani mai înainte

---

nesc“ (N. Iorga, *Op. cit.*, p. 283). G. Pascu, în lucrarea citată, susţine la fel că *Hronicul muntenesc* cunoscut de Cantemir este *Cronica Anonimă* 1290—1698.

Scanned with OKEN Scanner

și așeși nu cu mulți, după înfurnarea lui Batie cu tătarii săi, din istoricii streini, scriitorii vremilor acelora, doslușim, precum istoria înainte va arăta.

Capul II

Arată-să statul românilor, sau cum acmu le dzicea, a vlahilor, după prada lui Batie

Precum au început romanii din descălecătura lor de la Traian împărat prin toată Dachia așe au și ținut. Și macar că pre vremile năpăzilor vărvărești [6] (pentru carile pre la locul și vremea sa îndestul s-au pomenit) mult s-au clătit și s-au strunciunat [7], însă de pe hotarăle Dachiii de tot afară n-au ieșit, ce numai de la cimp spre munți, adecă despre Dunăre și despre Prut și Nistru spre părțile Ardealului să trăgea. Iară după ce trecea fortuna acelor prădzi vărvărești, iarăși la locurile sale ieșiia (precum și aceasta adese și în multe locuri din scriitorii vremilor acelora am dovedit) și cu toții supt o stăpînire fiind, toate locurile și cetățile unde acmu Ardialul, Moldova și Muntenia iaste, ținea. Iară după năpada unnilor [8] sau a ungurilor (precum la rîndul său s-au dzis), o parte din Dachia, carea era pe apa Tisei, de tot au pierdut. Așijderea pe vremea lui Carolus Marele [9] vinit-au

---

6 barbare.

7 s-au zguduit.

8 hunilor.

9 *Carol cel Mare*, rege al francilor (triburi ale germanilor apuseni care trăiau în sec. al III-lea pe cursul inferior și mijlociu al Rinului ; sub dinastia carolingienilor au alcătuit un mare imperiu care s-a destrămat pe la mijlocul sec. al IX-lea. O parte a francilor a fost asimilată de către popu-

Scanned with OKEN Scanner

coloniile saxoniilor [10], de acel împărat trimise, şi s-au aşedzat pre o samă de locuri în Ardial, pentre români, unde din temelie şepte cetăţi făcînd, mai pre urmă de pe acele cetăţi Ardialul în limba saxonească (sau precum noi românii dzicem săsască) s-au numit [...][11] ţara a şepte cetăţi [12]. După saşi [13] au mai vinit şi

---

laţia galo-romană, intrînd astfel în componenţa poporului francez, iar o altă parte a intrat în componenţa poporului german şi a popoarelor din Ţările de Jos). Între 800—814 Carol cel Mare — devenit împărat roman — a fost cel mai însemnat reprezentant al dinastiei carolingiene. A mărit statul franc prin războaie purtate împotriva saxonilor (772—804), longobarzilor, arabilor, avarilor, slavilor etc. A fost protector al ştiinţei, culturii şi al artei, şi măsurile sale politice-administrative au contribuit la dezvoltarea relaţiilor feudale în Europa apuseană.

10 neam germanic care popula ţinuturile cuprinse între Elba şi Rin. O parte din saxoni au participat la cucerirea şi la colonizarea Britaniei (sec. V—VII). În urma a numeroase războaie (772—804) au fost supuşi şi creştinaţi cu forţa de Carol cel Mare.

11 Loc gol în manuscris.

12 Numele despre care pomeneşte Cantemir este *Siebenbürgen*; teoria celor şapte oraşe ale acestui ţinut se pare că a fost lansată în sec. XV de Aeneas Silvio Piccolomini (Papa Pius al II-lea) citit şi citat de Cantemir. Oraşele respective erau: Sibiu, Sighişoara, Mediaş, Sebeş, Braşov, Bistriţa şi Cluj (Vezi volumul: *Studien zur geschichte der deutschen Nationalität und ihrer Verbüderung mit der rumänischen Nation*, vol. I, Ed. Politică, Bucureşti, 1976, p. 82 şi urm.).

13 populaţie germană din părţile Rinului, colonizată în Transilvania în sec. XII—XIII. Saşii au fost aşezaţi pe Târnave, în părţile Sibiului, ale Braşovului şi ale Bistriţei,

Scanned with OKEN Scanner

săcuii [14] şi au apucat şi ei o parte din ţara Ardialu-
lui ; ce cu toţi cu aceştea o samă de români, tot au
rămas împreună lăcuitori, precum şi până astădzi
lăcuiesc ; însă mai mulţi spre părţile Ardialului de
sus, iară alalţi, carii adecă lăcuia dincoace de munţi,
şi în Ardial tot avea stăpînirea moşiilor şi cetăţilor
sale. Ceşti dară despre locurile Moldovii, în părţile
Ardialului de sus, iară cei despre partea Muntenii, în
părţile Ardialului de gios (precum mai înainte anume
vom arăta şi locurile şi cetăţile carile ei în Ardial au
stăpînit). Deci, precum am dzis, cînd cădea niscareva
varvari spre părţile dincoace de munţi, ei cu toţii să
trăgea peste munţi şi de acolo să sprijeniia şi să
apăra, până acei varvari sau spre Italia să ducea
(precum au făcut gotthii), sau peste Dunăre trecea
(precum au făcut întăi unnii, apoi bulgarii, slovenii
şi sirbii), sau spre amîndoaă ţărmurile Dunării (pre-
cum aŭ făcut iarăşi unnii carii mai pre urmă s-au
numit unguri). Şi aşe românii iarăşi pre locurile sale
în Dachia neclătiţi rămînea. Ce acestea, carile dzicem,

---

beneficiind de numeroase privilegii acordate de regii Un-
gariei. Au avut o contribuţie însemnată la dezvoltarea eco-
nomică (meşteşugurile, comerţul şi implicit oraşele) şi cul-
turală a Transilvaniei.

14 denumire dată populaţiei rezultate din contopirea, prin asimilare, a unor populaţii de limbă turcică, care s-au ataşat uniunii triburilor maghiare de sub conducerea lui Arpad (conducător al triburilor maghiare care s-au stabilit în Panonia — c. 890—907). La început secuii au fost aşezaţi în părţile Bihorului, pe la mijlocul sec. XII, în regiunea Tîrnavelor, iar pe la începutul sec. XIII în interiorul curburii Carpaţilor.

Scanned with OKEN Scanner

pentru ca să nu cumva socotească cineva că sint cuvinte din voia şi poşta noastră alcătuite, iată martur vom aduce pe Anton Bonfin, om strein şi ungurian, carile cu deşchise cuvinte dzisele noastre întărind, dzice [15] : „Românii, carii din romani sint născuţi, carea, limba lor şi astădzi mărturiseşte, macar că între multe şi deosăbite neamuri au stătut, însă cineva (de pre locurile lor) să-i desrădăcinedze n-au putut. Lăcuit-au pre olatul [16] cest de ceasta parte de Dunăre, unde au fost lăcuind odînăoară dachii şi ghetii, căci cel de ceia parte de Dunăre, bulgarii, carii au ieşit de la sarmaţi, mai pre urmă l-au cuprins. Căci din polcurile [17] şi coloniile [18] (adecă slobodziile) pre carile Traian şi alţi împăraţi a romanilor li-au adus în Dachia, valahii aceştea să trag."

Capul III

Arată-să trecerea românilor din Volohia în Ardial de grija lui Batie

Din istoricii cei vechi, pre cît noi am putut afla, pre altul mai îndămînă mărturie şi mai bună dovadă

---

15 Citatul din Bonfini este dat de Cantemir mai întîi ca în original — deci în limba latină. Apoi îl traduce el însuşi. Am amintit la p. 88 nota 79 că Bonfini era istoric italian; şi-a scris opera în limba latină, ocupîndu-se de istoria Ungariei. De aceea, mai sus, Cantemir îl numeşte „om strein şi ungurian" ; — noi trebuie să înţelegem că era specialist în probleme de istorie a Ungariei.

16 ţinut, provincie.

17 unitate militară corespunzătoare regimentului.

18 Deşi Cantemir a mai definit acest termen, îl explică din nou — după cum se vede — cu un sinonim pe care-l consideră ca făcînd parte din vocabularul activ al cititorilor săi.

Scanned with OKEN Scanner

pentru ca să nu cumva socotească cineva că sint cuvinte din voia şi pofta noastră alcătuite, iată martur vom aduce pe Anton Bonfin, om strein şi ungurian, carile cu deşchise cuvinte dzisele noastre întărind, dzice [15] : „Românii, carii din romani sint născuţi, carea, limba lor şi astădzi mărturiseşte, macar că între multe şi deosăbite neamuri au stătut, însă cineva (de pre locurile lor) să-i desrădăcinedze n-au putut. Lăcuit-au pre olatul [16] cest de-ceasta parte de Dunăre, unde au fost lăcuind odînăoară dachii şi ghetii, căci cel de ceia parte de Dunăre, bulgarii, carii au ieşit de la sarmaţi, mai pre urmă l-au cuprins. Căci din polcurile [17] şi coloniile [18] (adecă slobodziile) pre carile Traian şi alţi împăraţi a romanilor li-au adus în Dachia, valahii aceştea să trag."

Capul III

Arată-să trecerea românilor din Volohia în Ardial de grija lui Batie

Din istoricii cei vechi, pre cît noi am putut afla, pre altul mai îndămînă mărturie şi mai bună dovadă

---

15 Citatul din Bonfini este dat de Cantemir mai întîi ca în original — deci în limba latină. Apoi îl traduce el însuşi. Am amintit la p. 83 nota 79 că Bonfini era istoric italian ; şi-a scris opera în limba latină, ocupîndu-se de istoria Ungariei. De aceea, mai sus, Cantemir îl numeşte „om strein şi ungurian" ; — noi trebuie să înţelegem că era specialist în probleme de istorie a Ungariei.

16 ţinut, provincie.

17 unitate militară corespunzătoare regimentului.

18 Deşi Cantemir a mai definit acest termen, îl explică din nou — după cum se vede — cu un sinonim pe care-l consideră ca făcînd parte din vocabularul activ al cititorilor săi.

Scanned with OKEN Scanner

a avea nu putem fără pre Marin [19], carile de lucrurile săcuiești scriind și pentru românii noștrii pomenește. Acesta dară scrie că pe vremea cînd au vinit Batic cu tătarii, numai vlahii, adecă românii cu săcuii însoțindu-să, nu numai căci pe sine nestropșiți [20] au apărat, ce încă și pe tătări din strîmtorile munților împingînd, despre acelea părți să între în țara unguriască nu i-au lăsat. Și singure numai aceste doaă niamuri au tîmpit [21] nasul acelor vrăjmași și de toate alalte a Evropii neamuri nebiruiți varvari. Însă de pe cuvintele istoricului aiavea să poate înțălege că românii cești dincoace de munți, adecă din Moldova și din Țara Muntenească, cu toții odată să fie părăsit părțile despre cîmpi și la strîmptorile munților, cumu-i pre la Cîmpul-lung, pe la Ocnă, pe la Tazlău și pe la Totruș și pre la alte trecători pre unde sint în Țara Munteniască să fie oprit năvala lui

19 (*Marino Sanudo — cel Bătrîn*) nobil venețian, pasionat călător și geograf. A colindat Palestina, Armenia, țărmurile Asiei Mici și Egiptul. Întors din călătoriile sale a compus *Liber secretorum fidelium crucis*, lucrare în care reunește hărți, descrie ținuturi din Orient, cu date istorice însemnate privind acele locuri. Se spune că a fost contemporan al năvălirii tătarilor, arătînd cum vlahii și secuii din munții Carpați s-au luptat cu acești năvălitori. Din această lucrare s-a informat Cantemir. privind lupta românilor cu tătarii în vremea marii invazii din 1241. P. P. Panaitescu în *Dimitrie Cantemir, viața și opera* subliniază : „deși această informație contemporană nu provoacă nici o îndoială, nu a fost totuși relevată de la Cantemir încoace de nici un istoric român sau străin". *Op. cit.*, p. 231.

20 nezdrobit.

21 au turtit. au strivit.

Scanned with OKEN Scanner

Batie. Iară ce domn pe aceia vreme să fie fost stăpînitoriu românilor, anume la istorici să aflăm n-ara putut ; fără cît putem cu socoteala înțelege că istoricii pomenind la anul 1206 pre acel a tuturor românilor vestit domn Ioan și vinirea cea dintăi a lui Batie, cînd l-au oprit românii cu săcuii împreună să nu între în Ardial tîmplîndu-să la anul 1236, de va fi luugit acel Ioan Vodă Alexie domniia peste trii-dzăci de ani, cu bună samă, poate că și năpada lui Batie în vremile lui să fie cădzut [22]. Iară de i să va fi tîmplat moarte mai denainte (căci și pentru aceasta știre dintr-alți istorici neavînd, cevași din capul nostru a adeveri nu putem) fără prepus iaste că pe vremile a vreunui ficior sau nepot a lui trebuie să să fie tîmplat, carii Dragoș Vod și Radul Vod să fie fost, multe socotcale sint carile ne pot adeveri. Ce pentru aceasta avînd mai pre urmă mai pre larg să dzicem, la cuvîntul de acmu să vinim. Deci dară românii, carii în Misia trecusă, împinși fiind de bulgari și de latini, întăi au trecut Dunărea, precum am dzis, în ceasta parte (deosăbi de carii au rămas în țara grecească) de grijea lui Batie, atuncea n-au tras la munți, trecînd la Ardeal, unde cîtăva vreme, întăi cu poftă, apoi și cu de-a sila opriți fiind de Bela, craiul unguresc, acolo s-au și aședzat, pănă cînd

---

22 Cantemir se referă, probabil, la Ioan (sec. XIII) conducător al uneia dintre formațiunile feudale românești pomenite în „Diploma ioaniților“ (carta prin care Bela al IV-lea, regele Ungariei, 1235—1270, a dat-o cavalerilor ioaniți aduși din insula Rodos, în 1247, pentru a întări paza graniței de est și de sud a Transilvaniei. În această cartă de privilegii sînt amintite pentru prima oară formațiunile statale românești de tip feudal, din sudul Carpaților).

Scanned with OKEN Scanner

vreme aflînd, Dragoş Vodă cu o samă în Moldova, iară Radul Vod Negrul [23] cu alţii în Ţara Muntenească s-au întors, pentru carii înainte la locul şi vremea sa vom dzice.

Înmănunchind mărturii directe, legate de strămoşii noştri, cu afirmaţii sporadice aflate la diverşi istorici, Cantemir s-a străduit să alcătuiască un tablou complet al descendenţei şi continuităţii noastre. Regretul de-a nu fi avut la îndemînă tot ceea ce-i putea furniza datele atît de preţioase pentru el — deci pentru neamul său — şi l-a exprimat de nenumărate ori :

Capul V

Accastaşi să poate înţălege din hronicul Ţării Munteneşti şi din hronicul moldovenesc

[...] Din hronicul moldovenesc, întăi dzicem că mare jeale ne iaste căci hronicul, carile au fost scris mai denainte de hronicul lui Ureche Vornicul şi a lui Misail măzacul, să aflăm nicicum n-am putut. Iară precum cel dintăi istoric a ţărîi Moldovii să nu fie fost Ureche Vornicul, singur el mărturiseşte, de vreme ce în multe locuri pomeneşte de hronicul cel moldovenesc. Aşijderea Misail şi Simion veade-să acel vechiu hronic să-l fie avut la mînă, căci şi ei pomenesc de acelaşi hronic precum şi de a lui Ureche, şi ales Misail Călugărul anume însămneadză precum acel dintăi istoric au fost însămnînd viaţa domnilor,

---

23 Potrivit legendei „descălecatului", primul domn al Ţării Româneşti, venit din Ţara Făgăraşului. Sub acest nume este cunoscut Radu I.

Scanned with OKEN Scanner

de la Dragoș Vodă numai până la Petăr Vodă Șchiopul [24]. Dzicem dară că mare jele ducem pentru căci acel vechiu hronic la mînă nu ni-au venit, iară pricina iaste căci vădzind noi adăosăturile basnelor carile acel Misail și următoriul lui [25], Simion, din uscată tidva [26] lor li-au scornit și în pridoslovia hroniculuí lui Ureche fără nici o rușine a le amesteca au îndrăznit ; atîta cît acmu orice și adevăr ar fi scris, toată credința ș-au pierdut, căci : *semel mendax, semper mendax*, odată minciunos, pururea minciunos rămîne ; cel ce într-una, acela și în toate [27] ; și căci aceasta iaste dobînda minciunosului, ca cînd ar grăi și adevărul să nu să mai creadză. Iară de am fi avut acel vechiu hronic la mînă, precum pentru întîmplarea lui Dragoș Vod la moșiia sa, așe pentru alți români, carii au mai rămas pe supt munți și pre la locuri mai tari, și după năpada lui Batie, multă lumină socotim în aflarea și înștiințarea adevărului c-am fi putut avea. Iară dintr-aceaste letopisețe [28], carile acmu prin mînule noastre să poartă, macar că chip și socotială de adevărată istorie nu pot

---

24 *Petru Șchiopul*, domn al Moldovei (1574—1577, 1578—1579 și 1582—1591). În timpul domniei lui, tutelată de marea boierime, s-a înăsprit dominația otomană asupra Moldovei.

25 Misail Călugărul nu a precedat pe Simion Dascălul, ci i-a urmat acestuia (Vezi p. 42—43 nota 109, 110.

26 *(tigvă)*, craniu, țeastă.

27 *Cel ce într-una, acela și în toate*, adică cel ce minte într-o împrejurare, e suspectat că în orice împrejurare minte.

28 scrieri vechi cu caracter istoric, în care evenimentele sînt prezentate în ordine cronologică.

Scanned with OKEN Scanner

avea, însă pre cît arată că și mai denainte de întornarea moldovenilor de la Ardeal să să fi aflat niște cojocari unguri la Suciavă și niște olari la Baie și de un Iaţco, rus [29], la satul carile de pe numele acelui rus și acmu să să fie chemînd Eţcanii, acestea de au fost aşe adevărat, putem dzice că de mirat lucru iaste cum ungurii și rusii, oameni streini fiind, s-au putut stăvi [30] și a să ţinea pre acele locuri, iară cei de moșie nicicum ? Ce acestea, precum adevărul istoricilor streini dovedește aşe noi le ţinem, să nu fie altă, fără numai basne din slabi și proști crieri scornite ; precum și de capul boului în pecetea ţărîi să să fie luat de pe boul cel sălbatec, pre carile gonindu-l căţeaoa Molda, și înecîndu-să în apa Moldova, de pe numele aceii căţele întăi apa să să fie chemat Moldova, iară apoi de pe numele apii, toată ţara. Ce pentru pecetea ţărîi, am arătat aiurea că nu poate de aiurea să să fie luat, fără numai de pe cetatea carea întăi au făcut Traian împărat în Dachia și au numit-o Caput Bovis, Capul Boului. Iară numele ţărîi, marţuri ne sînt istoricii streini că încă și mai denainte de Traian, cînd trăiia pe acestea locuri dachii, o parte din Dachia s-au fost chemînd Molisdavia, adecă Davia moale, și multe cetăţi într-însa, a cărora numere mai multe să sfîrșiia în davia sau dava. Aşijderea tîrgul Romanul, carile iaste pe apa Moldova, după ce s-au aşedzat romanii lui Traian în Dachia s-au fost chemînd Forum Romanorum, adecă tîrgul romanilor. Acestea dară numere istoriia adevărată aşa le va, aşe le dzice, iară nu

---

29 Vezi p. 142—143, nota 6.

30 aşeza, stabili.

Scanned with OKEN Scanner

scornite' (precum va băsnuitoriul Misail, şi altul ca dînsul, Simion) din floace de cojoc şi din hîrburi de oale [31]. Ce pentru acestea în ceastă dată mai multe a dzice părăsind, poftim pre cititoriul nostru să nu să lenească [32] a cerca în cartea hotărîrii [33] ţărîi Moldovii, pre carea cu patru ani mai înainte în limba lătinească am scris-o. Iară de va plăcea lui Dumnădzău să mai fim între vii şi pre aceia în limba noastră ca şi pre aceasta a o întoarce [34] vom pune ostenință, că acolo nedejduim că de toate pre amănuntul şi îndestul să va înştiința.

Capul VI

Arată-să moşiile, cetăţile, tîrgurile şi olaturile carile au ţinut odată românii din Moldova şi din Ţara Muntenească în Ardeal

Aducu-m aminte precum pomeniţii Misail şi Simion şi către dînşii adaosul Istratie [35] (carii şi logofăt

---

31 Disprețul autorului, față de scorniturile rău intenționaţilor devine şi mai convingător prin plasticitatea imaginii în care Cantemir apelează — ca de atîtea ori — la zicerile populare : ce poate să iasă din smocurile lînii unui cojoc şi din cioburile oalelor ?

32 leneveşte.

33 cartea sa : *Descriptio Moldaviae (Descrierea Moldovei)* — pe care, după cum mărturisește aici, dorea s-o traducă din limba latină în limba română.

34 a transpune (aici : *a traduce*).

35 *Istratie Logofătul*, este citat de Miron Costin ca cel de-al treilea interpolator al cronicii lui Ureche. G. Pascu arată că acesta n-ar fi existat.

Scanned with OKEN Scanner

al treilea au fost răpăosat părintele nostru Constantin Voievod Cantemir) precum în pridosloviia letopiseţului lor şi altă năpaste aruncă asupra lui Dragoş Vod cu românii săi nu mai nescărăndăvicioasă [36] decît cea dintăi cu temniţile şi cu tălharii Rîmului, şi cu Laslăul lor cel minciunos. Îndrăznind dară, ei scriu precum Dragoş Vod cu oamenii săi să fie fost strînsură de oameni proşti, adecă păstori carii îşi ţin viaţa prin munţi cu oile, apoi din păstori îi face vînători şi cu tîmplarea vînatului să fie trecut munţii din Ardial spre Moldova şi aşe să fie descălecat ţara Moldovii, cu acea strînsură de oameni între carii să fie fost şi unguri şi ruşi şi altele ca acestea blojărituri [37], ce dzic ei în pomenitul lor hronograf [38]. Deci dară pentru Dragoş Vodă, precum au fost domn şi ficior de domn, în cursul cuvîntului, înainte, pre larg vom arăta [39]. Iară aicea arătînd noi moşiile şi cetăţile, carile au ţinut românii amînduror ţărîlor acestora în ţara Ardialului, de pre acestea curat să va putea cunoaşte precum nu prostime, nici chipuri necunoscute au putut să fie oamenii carii cu acest feliu de moşii au fost slăviţi [...].

---

36 nescîrbos.

37 scornituri.

38 cronograf (scriere cu carcater popular, care reprezintă o sinteză a istoriei generale, alcătuită pe baza izvoarelor istorice combinate cu legende biblice şi populare).

39 În cele ce urmează Cantemir se străduieşte să arate descendenţa *nobilă* a neamului, interpretînd ca atare orice izvor îi vine la îndemînă.

Scanned with OKEN Scanner

Capul VIII

Arată-să precum craiul sirbăsc, curind după prada lui Batic, să fie avut crăiasa pre fata domnului de Valahia

Frumos şi adevărat iaste cuvintul carile dzic bătrînii noştri [40] că nime nu poate şti mai mult pe altul decît singur pe sine, însă pentru căci ştiinţa pentru sine iaste mai grea decît toate ştiinţele, pentru aceia pentru sine mai mult trebuie să criadză pe altul decît pe sine. Socotiala acestui cuvînt iaste aceasta, că cine îşi crede mai mult şie decît altuia, în greşala trufiii să nu cadză peste putinţă iaste, iară cînd pentru sine, mai mult altuia decît şie crede, atuncea cu multul mai vîrtos îşi stăruiaşte ştiinţa [41] carea în sine şi pentru sine are. Cu acesta dară chip, cînd pentru lucrurile noastre, veri bune ar fi, veri proaste, nu noi, ce streinii mărturisesc, atuncea cu bună samă şi pentru ştiinţa care avem în noi, putem fi adeveriţi şi de probozirea [42] şi cleveta [43] altora păziţi şi feriţi ne putem ţinea. Deci dară, cu această pravilă, şi noi adeverinţa istoriii ce vom să aducem urdzind, celea ce de la alţii pentru noi să mărturisesc, la mijloc a aduce purcedem.

Informaţia despre căsătoria craiului sîrbesc cu fata domnului de Valahia, o ia Cantemir mai întîi din Nekifor Grigoras [44];

---

40 Cald omagiu adus înţelepciunii poporului, omagiu presărat permanent de Cantemir în paginile *Hronicului*.

41 *Îşi stăruiaşte ştiinţa*, îşi întăreşte convingerea.

42 dojană, mustrare.

43 clevetire.

44 *(Nikephoros Gregoras)* (cca. 1295 — cca. 1360) învăţat umanist bizantin. Autor al *Istoriei romane* în 37 de cărţi, cuprinzînd perioada anilor 1204—1359.

Scanned with OKEN Scanner

Grigoras dară, istoricul [...], noaă mare jeale ni-au lăsat, căci nici numele craiului sirbăsc, nici numele domnului de Vlahiia, cine să fie fost și cum să-l fie chemat, nu pomenește ; că de ar fi pomenit numele domnului de Valahia, multă și nestînsă lumină ar fi dat adeverinții hronicului nostru. Ce de vreme ce Grigoras, cu aceasta ne lasă lipsiți, merge-vom pre la alții, pentru aceastași mai cu de-adins a cerca.

Cum se pare că nici alte mărturii nu-l satisfac, Cantemir insistă din nou asupra descendenței noastre nobile.

Capul IX

Oblicește-să numele craiului sirbăsc, carile au ținut pe fata domnului românesc

[...] Craiul sirbăsc [...] n-ar fi învoit să ia muiare a unui om prost și necunoscut, și mai cu de-adins, că pre atuncea craii sirbești și bulgărești, cătră mai mult nu să bătea, fără numai să să amestece cu alte familii a cărora nume și singe era mai știut, cu aceasta socotind în evghenia grecească și românească să între [...].

Ce toată socoteala rămîne să înțelegem, precum acest domn a Vlahiii pe acea vreme, de la Grigoras pomenit, altul să nu fie fost, fără numai sau Radul Vodă Negrul sau Dragoș Vodă (căci și pentru aceasta fără prepus să fim nu îndrăznim), carii, precum au ieșit din Ardial, îndatăși ș-au întemeiat stăpînirile și li-au aședzat, însă nu ca cum de iznoavă li-ar fi descălecat (precum rău să grește hronicile noastre), ce ca cum din bejenii întorcîndu-să și pre la locurile și moșiile sale așezîndu-să, în curîndă vreme ș-au înnoit și ș-au tocmit toate lucrurile ; că precum am și mai

dzis, că di-ar fi fost acel domn (oricarile s-ar înţălege), atuncea întăi şi de curînd de aiurea vinit, craiul bulgăresc, a om prost şi de familie necunoscută şi neştiută fata să-i ia, n-ar fi priimit. De credzut dară iaste, că înturnarea domnilor de la Ardeal, iarăşi pre la locurile lor cu cîţiva ani mai înainte să să fie tîmplat, decît cum o însămneadză hronicile noastre. Pentru greşala dară anului ieşirii domnilor de la Ardial, de vreme ce la predoslovia hronicului, carile va urma de la ieşirea lui Dragoş Vodă în Moldova şi a Radului Vodă în Ţara Muntenească, sintem pre larg şi pre lat să arătăm, aicea în sfîrşitul aceştii cărţi, pentru mai bună pomenirea cititoriului, pre scurt o vom arăta [...].

Pentru aceaste dară împletecite şi foarte greşite socoteale, precum pentru doslușirea acelui adevărat an a ieşirii lui Dragoş Vodă în Moldova, aşe pentru a Radului Vodă în Ţara Muntenească, pune-vom ceia ce vom putea nevoinţă, însă nu că doară scrisorile altora de greşite să le arătăm, sau în cevaşi cinstea ostenințelor lor să micşurăm (aceasta nu dea Dumnădzău), ce numai ca din hronicele streine şi din socoteala carea mai aproape de adevăr să poate alătura, nu numai anul ieşirii pomeniţilor domni din Ardial la moşiile sale să adeverim, ce încă şi tot cursul anilor înainte tocmind şi lucrurile pre la vremile şi chipurile sale alcătuind, hronicul Moldòvii împreună şi a Ţării Munteneşti de la înturnarea domnilor de la Ardial pănă la vremile noastre pre cît voia dumnădzăiască între vii ne va răbda, să istorisim. Iară pre cititoriu poftim ca de această dată, cu aceste de nemică ale noastre ostenințe să să zăbăvască [45].

---

45 să se îndeletnicească.

Scanned with OKEN Scanner

Sfîrşitul hronicului pentru vechimea Romano-Moldo-Vlahiii şi lui Dumnădzău laudă.

II *Tabla hronologhiceasc㠕*, după cum o intitulează Cantemir, cuprinde lista în care se înşiră cronologic toţi împăraţii romani începînd cu Iulius Cezar, pînă la Andronic Paleolog (a. 1299). În dreptul fiecărui nume sînt trecuţi anii domniilor (în ambele datări), şi în ultima rubrică, sînt enunţate evenimente mai importante din viaţa lor.

I *Scara* de la sfîrşitul volumului este un indice alfabetic de fapte şi cuvinte, pe care autorul le-a socotit „mai de însămnat într-acest *Hronic*“, cu trimitere la paginaţia manuscrisului original.

*

Moartea timpurie a eruditului moldovean a încheiat aici neobosita muncă de investigare a trecutului glorios al strămbunilor, muncă alimentată de un cald şi emoţionant patriotism.

Prin glorificarea spiritului de sacrificiu al înaintaşilor pentru păstrarea gliei şi pentru dăinuirea neamului, *Hronicul* trebuia să devină, în mîna compatrioţilor, imbold, sprijin, punct de reper peste veacuri.

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Ediţii şi culegeri de texte din HRONIC

Hronicul romano-moldo-vlahilor, alcătuit de domnul Moldaviei Dimitrie Cantemir la anii 1710, iată acum de pe orighinalul manuscript depozitat de fericitul autoriu în împărătească arhivă a Moscvei scozindu-se, cu învoirea preaînălţatului nostru domn Mihail Grigoriu Sturdza v. vd., şi din orînduirea înalt preasfinţitului arhiepiscop al Sucevii şi mitropolit Moldaviei Dd. Veniamin Costache s-au tipărit, tomul I, Iaşi, în tipografia S. Mitropolii, 1835 [editor : G. Seulescu].

DIMITRIE CANTEMIR, *Din Chronicul romano-moldo-vlahilor*, ediţiunea de Iaşi 1835, în colecţia „Autori români vechi şi contemporani", Ediţiune şcolară, Bucureşti, Editura librăriei Socec et comp., 1896 [S-au dat următoarele extrase : toată cartea a III-a a Prolegomenelor (avînd doar trei capitole rezumat), din cartea a II-a a *Hronicului* cap. I—IV şi din cartea a III-a, cap. VI].

Operele principelui Dimitrie Cantemir publicate de Academia română, Tomul VIII, *Hronicul ve-*

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

chimei a romano-moldo-vlahilor, publicat de pre originalul autorului de Gr. G. Tocilescu, membru al Academiei Române, Bucureşti, Institutul de arte grafice Carol Göbl, 1901.

D. CANTEMIR, *Hronicul vechimei romano-moldo-vlahilor*, Ediţie îngrijită de D. Murăraşu, Editura Cartea românească, 1943, în colecţia „Pagini alese" serie nouă, nr. 53. [S-au dat următoarele extrase; aproape în întregime cuvîntul „către cititoriu", din Prolegomene: cartea a II-a, cap. XII, cartea a III-a, cap. I, XII şi XV; din *Hronic* cartea a VII-a, cap. III, cartea a VIII, cap. XIII, cartea a IX-a, cap. VI, cartea a X-a, cap. II, o parte din precuvîntarea la cartea a III-a şi înştiinţarea către cititori de la cartea a X-a].

Gîndirea social-politică despre unire (1859) — Culegere sub îngrijirea acad. Petre Constantinescu-Iaşi şi a lui Dan Berindei — Bucureşti, Editura Politică, 1966. [Cuprinde extrase din Prolegomene: titlul şi o parte a cărţii I, titlul cărţii a II-a, titlul şi extrase din cap. XII şi titlul cărţii a III-a].

DIMITRIE CANTEMIR, *Opere complete*, vol. VIII, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*. Text stabilit şi glosar Stela Toma, prefaţă Virgil Cândea, studiu introductiv, comentarii, note, bibliografie şi indici de Nicolae Stoicescu, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti (sub tipar).

Referințe

ADOLF ARMBRUSTER, *Romanitatea românilor, istoria unei idei*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1972.

DIMITRIE CANTEMIR, *Viața și Opera în imagini*, Volum alcătuit de Scarlat Callimachi, Vladimir Block, Elena Georgescu-Ionescu, București, 1963, Muzeul româno-rus.

DIMITRIE CANTEMIR, *Opere, Istoria ieroglifică* I, Ediție îngrijită și Studiu introductiv de P. P. Panaitescu și I. Verdeș, Editura pentru literatură, București, 1965.

DIMITRIE CANTEMIR, *Opere complete*, vol. IV, *Istoria ieroglifică*, Text stabilit și glosar Stela Toma, prefață Virgil Cândea, Studiu introductiv, comentarii, note, bibliografie și indici de Nicolae Stoicescu, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1973.

DIMITRIE CANTEMIR, *Opere complete*, vol. I, *Divanul*, Ediție îngrijită, studiu introductiv și comentarii de Virgil Cândea, Text grecesc de Maria Marinescu-Himu, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1974.

GEORGE CĂLINESCU, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, Fundația regală pentru literatură și artă, București, 1941

VIRGIL CÂNDEA, *Marile aniversări UNESCO, Dimitrie Cantemir, 1673—1723, 300 de ani de la naștere*, Editura enciclopedică română.

Scanned with OKEN Scanner

ŞERBAN CIOCULESCU, *Despre stilul lui Dimitrie Cantemir*, în „Varietăţi critice“, 1966, [Bucureşti] Editura pentru literatură.

PETRE V. HANEŞ, *Manuscriptele de la Blaj ale Hronicului lui Cantemir*, în „Studii şi cercetări“, Editura Cartea românească, Bucureşti, [1928].

NICOLAE IORGA, *Istoria iiteraturii române în secolul al XVIII-lea (1688—1821)*, vol. I, Bucureşti, Institutul de arte grafice şi editură Minerva, 1901.

Istoria imperiului otoman, creşterea şi scăderea lui, cu note foarte instructive de Demetriu Cantemir, principe de Moldavia, traducere română de Dr. Ios. Hodosiu, Bucureşti, Ediţiunea Societăţii Academice Române, vol. 3—4, p. 1—793, MDCCCLXXVI [1876].

GEORGE IVAŞCU, *Istoria literaturii române*, I, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1969.

I. MINEA, *Despre Dimitrie Cantemir, omul — scriitorul — domnitorul*, Iaşi, Institutul de arte grafice şi editura Viaţa românească, 1926.

P. P. PANAITESCU, *Dimitrie Cantemir, viaţa şi opera*, Editura Academiei Republicii Populare Române, [Bucureşti] 1958.

GIORGE PASCU, *Viaţa şi operele lui D. Cantemir, 26 octomvrie 1673 — 21 august 1723*. Tiparul Cultura naţională, Bucureşti, 1924.

PETRU VAIDA, *Dimitrie Cantemir şi umanismul*. Editura Minerva, Bucureşti, 1972.

Scanned with OKEN Scanner

„Boierii vădzînd aşe milă şi nemărire, începusă toţi a să lipi şi a-l lăuda: Era om învăţat... Lăcomie nu ave mare."

(ION NECULCE, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ediţie, prefaţă şi note de Acad. Iorgu Iordan, Editura Ion Creangă, 1972, p. 164).

1731 :

„La Moldavie était gouvernée alors par le prince Cantemir... qui réunissait... la science des lettres et celle des armes."

(VOLTAIRE, *Histoire de Charles XII*, ediţie franceză cu o introducere şi cu note istorice şi explicative după Albert Waddington, profesor la facultatea de litere din Lyon, Iaşi, Editura Fraţii Şaraga ş.a., p. 220).

1734 :

„Studiul său cel mai plăcut, şi în care a pus cea mai multă pasiune, a fost istoria."

Scanned with OKEN Scanner

(NICOLAS TYNDAL, *Viața lui Dimitrie Cantemir*; prefață la traducerea englezească a *Istoriei imperiului otoman*, Londra, 1734; în *Operele principelui Dimitrie Cantemir*, publicate de Academia Română, tomul IV, București, 1878, p. 807).

1787:

„Les Turcs doivent à Cantémir les notes de musique qu'il appliqua le premier à des aires turcs, et il en composa un petit livre très — rare."

(GIAMBATISTA TODERINI, *Della letteratura turchesca*, Venezia, 1787; în ediția franceză — 1789 — Paris, p. 219).

1862:

„Ca literătoriu ocupă loc între cei întîi învățați ai veacului său. Pentru rumâni are el un preț îndoit: și ca domnitoriu Moldovei și ca istoric, căci nime n-a scris mai cu foc pentru rumâni și mai cu iubire decît el, cum arată «*cronicul rumânilor*» compus de dînsul."

(*Lepturariu rumânesc cules den scriptori români* de Arune Pumnul. Tomul III, Viena, 1862, p. 290).

1875:

„*Cronica* lui Cantemir, această operă de mare preț, ce revarsă multă lumină asupra istoriei poporului român [...]. Așadară Cantemir trebuie să fie pururea prețuit de noi pentru că el a scris cartea vieții poporului român într-un timp, cînd acesta era ignorat și desconsiderat de celelalte popoare ale Europei, și

Scanned with OKEN Scanner

apoi fiecare român de la el şi nu de aiurea are să-şi înceapă studiile sale istorice mai serioase."

(IOAN ANTONELLI, *Cronica lui Cantemir*, în „Orientul latin, Ziar politic, literar, social şi economic", Braşov, anul II, 1875, nr. 55, p. 220).

1894 :

„Printre toţi scriitorii noştri din trecut, figura lui Dimitrie Cantemir se impune cu atît mai mult, cu cît surprindem în ea pe adevăratul erudit, doritor de a cerceta şi studia faptele pe baza unui mai mare şi mai bogat număr de cunoştinţe. Stăpîn pe o cultură tot atît de vastă ca oricare învăţat din Apus, numele lui trecu dincolo de hotarele Moldovei, făcîndu-se cunoscut în lumea scriitorilor din Occident. Importanţa şi valoarea scrierilor sale ajunse să fie recunoscute de toţi, iar publicarea cîtorva din ele scoase mai bine în evidenţă erudiţiunea autorului. Începînd de la 1714, cînd Cantemir fu numit membru al Academiei din Berlin, numele şi meritele lui literare sînt amintite în mai multe scrieri apărute în secolul trecut."

(OV. DENSUSIANU, *Notiţe asupra lui Dimitrie Cantemir*, în „Revista critică literară", Iaşi, 1894, p. 62).

1898 :

„Cel întîi istoric... a fost Cantemir, un cap genial, căruia niciodată nu i-a lipsit puterea de a străbate prin problemele cele întunecoase ale trecutului."

(B. P. HASDEU, *Etymologicum magnum Romaniae*, tom IV, Bucureşti, 1898, p. VIII).

Scanned with OKEN Scanner

1901 :

„Generaţiunile tinere să se adape cît mai mult din izvoarele nesecate ale învăţăturii şi minţii înalte a nemuritorului Cantemir, să se încălzească la razele patriotismului lui fierbinte şi luminat, şi cetind şi recetind măreaţa operă de faţă [este vorba de *Hronic*], să-şi întărească cugetul."

(GR. G. TOCILESCU, *Precuvîntare* la *Operele principelui Dimitrie Cantemir*, publicate de Academia Română, tomul VIII, Bucureşti, 1901, p. LX').

1923 :

„Dimitrie Cantemir, contemporanul lui Leibnitz, e un fel de Leibnitz al nostru, de o multilateralitate în adevăr uimitoare în activitatea lui ştiinţifică, literară, artistică, politică [...]. Cantemir e întîiul spirit al nostru de dimensiuni în adevăr europene. De personalitatea lui — între cele mai interesante ale veacului aici în răsărit — s-a interesat un Voltaire, care — se presupune — intenţiona să scrie un studiu despre marele şi ciudatul domnitor al Moldovei."

(LUCIAN BLAGA, *Leibnitz al nostru — D. Cantemir*, în „Patria", V, Cluj, 1923, nr. 214/4 oct., p. 1, Nesemnat).

1935 :

„Ceea ce deosebeşte pe vechiul domn moldovean... în zile bune şi în zile rele [este] o nesfîrşită *tinereţe de suflet*. Un suflet omenesc e tînăr atunci cînd lumea, cu frumuseţile şi cu tainele ei [...] [devine] un obiect de necontenită curiozitate, de neastîmpărată

Scanned with OKEN Scanner

dorință de a ști [...]. Adevărata și cea mai nobilă curiozitate e aceea care se unește cu o caldă iubire pentru scopul cercetărilor întreprinse."

(NICOLAE IORGA, Conferință la radio cu prilejul aducerii în țară a rămășițelor lui Cantemir, publicată la Vălenii de Munte, Așezămîntul tipografic „Datina românească", 1935, p. 1).

1941 :

„Voievod luminat, ambițios și blazat, om de lume și ascet de bibliotecă, intrigant și solitar, mînuitor de oameni și mizantrop, iubitor de Moldova lui după care tînjește și aventurier, cîntăreț în tambură țarigrădean, academician berlinez, prinț rus, cronicar român, cunoscător al tuturor plăcerilor pe care le poate da lumea, Dimitrie Cantemir este Lorenzo de' Medici al nostru."

(G. CĂLINESCU, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, Fundația regală pentru literatură și artă, București, 1941, p. 47).

1958 :

„Dimitrie Cantemir [...] nu este un străin, un desțărat și un «călător» în țara lui, ci continuatorul marelui curent de cultură românească în mijlocul căruia a crescut și s-a format."

(P. P. PANAITESCU, *Dimitrie Cantemir viața și opera*, Editura Academiei Republicii Populare Române, [București] 1958, p. 26).

Scanned with OKEN Scanner

1964 :

„*Hronicul* este o operă de știință și un act patriotic în același timp ; amîndouă sînt nedespărțite în mintea lui Cantemir".

(M. Berza, în *Istoria României*, vol. III, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1964, p. 545).

1969 :

„Simți, parcurgînd scrierile sale — care depășesc în număr și varietate orice altă operă anterioară a vreunui creator român — succesiunea anotimpurilor vieții, de la contemplarea lacomă a lumii, cu orgia de imagini și culori pe care o proiectează în operă, la experiența oamenilor și a vieții, născînd satira și melancolia, apoi împlinirea în edificii monumentale de vastă explorare documentară, de profundă gîndire și de incisivă ironie."

(GEORGE IVAȘCU, *Istoria literaturii române*, vol. I, Editura științifică, București, 1969, p. 243).

1972 :

„Dacă în privința originii poporului nostru, Cantemir nu era un deschizător de drum, în schimb, în demonstrarea ideii continuității românilor în Dacia are merite deosebite. „*Nedezrupta continuație*" a românilor pe teritoriul de astăzi este amplu dezbătută în prima parte a *Hronicului*."

(CONSTANTIN MĂCIUCĂ, *Dimitrie Cantemir*, Editura Albatros, București, 1972, p. 294).

Scanned with OKEN Scanner

Scanned with OKEN Scanner

CUPRINS

Tabel cronologic V
Prefață XIX
Notă asupra ediției LV

HRONICUL VECHIMEI A ROMANO-MOLDO-VLAHILOR

Pridoslovie 4
Tuturor iubiților (...) frați romano-moldo-vlahilor, să-
nătate 11
Catastihul istoricilor, gheografilor, filosofilor, poetici-
lor și a altor oameni învățați, elini, latini și de alte
neamuri, a căror numere să pomenesc și mărtu-
riile li să aduc într-acest hronic 18
Hronicon — Prolegomena 18
Cartea I 19
Cartea a doa 31
Cartea a triia 42
Precuvîntare sau Pridoslovie în Hronicul vechimei
Romano-Moldo-Vlahiii 59
HRONICON DACO-ROMANIII, ADECĂ A ȚĂRILOR
ROMÂNEȘTI 69
Cartea I 69
Prevorovire. Înformuind cititoriul 90
Cartea a doa 97
Cartea a triia 109

Cartea a patra 115
Cartea a cincea 129
Cartea a şeasea 140
Cartea a şeaptea 146
Cartea a opta 163
Cartea a noua 166
Cartea a zecea 174
Indice 198
Bibliografie selectivă 204
Opinii critice 208

Lector: MARIETA CHOICU
Tehnoredactor: GABRIELA ILIOPOLOS

Bun de tipar 4.VI.1981. Apărut 1981. Comanda nr. 1414. Coli de tipar 8,5.

Comanda nr. 278
Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii"
Piața Scînteii nr. 1, — București
Republica Socialistă România

Scanned with OKEN Scanner

60

Seria de TEXTE COMENTATE-Lyceum
are menirea să contribuie
la înțelegerea și interpretarea
operelor fundamentale
din tezaurul literaturii române
și universale,
oferind modele de analiză literară.
Această serie utilizează texte
reproduse după ediții definitive,
încorporînd fie o singură lucrare,
fie o riguroasă selecție
din creația aceluiași scriitor.
Aparatul critic este alcătuit
dintr-o amplă analiză a textului ales,
note de subsol,
cu indicarea pasajelor interesante
pentru dezvoltarea conflictului,
caracterizări ale personajelor etc.,
tabele sinoptice, o bibliografie
și un capitol de referințe critice.

Lei 4,25

Scanned with OKEN Scanner